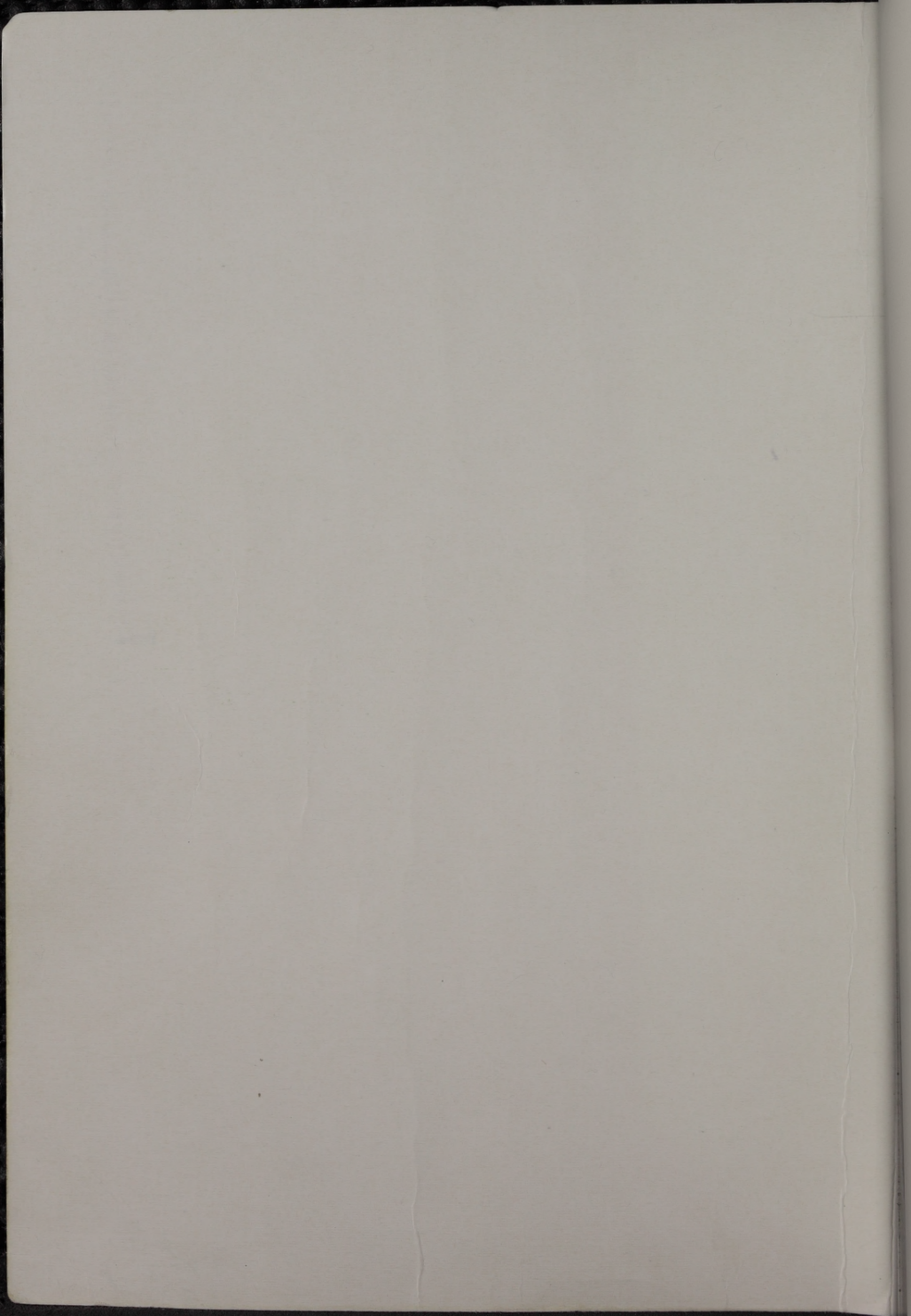

Leo Dribins

**NACIONĀLAIS JAUTĀJUMS
LATVIJĀ 1850—1940**

97-3
-628

L
9

Filozofijas un socioloģijas institūts

Etnisko pētījumu centrs

Leo Dribins

NACIONĀLAIS JAUTĀJUMS LATVIJĀ 1850–1940

Historiogrāfisks apskats. Latviešu autori.

Rīga 1997

UDK - 947.43

Dr432

97-14-380

0304014286

The book "The National Question in Latvia 1850-1940" is published with the financial support from the Open Society Institute, Higher Education Support Program (HESP) within the Democracy and Ethnopolitics Project.

Leo Dribins

NACIONĀLAIS JAUTĀJUMS LATVIJĀ 1850-1940

Historiogrāfisks apskats. Latviešu autori.

Redaktore *S. Kramēna*

Datormaketētāja *S. Bajāre*

Tehniskais redaktors *T. Nigulis*

Izdevējs: **IU "Mācību apgāds"**

K. Valdemāra 161, Rīga, LV - 1013,
tāl. 360229.

Izdošanai sagatavots **SIA N.I.M.S.**

Aspazijas bulv. 24-508, Rīga, LV-1050,
tāl. 7225215.

Iespiests **IU "Mācību apgāds"**

K. Valdemāra 163, Rīga, LV - 1013,
tāl. 373306.

© Latvijas Zinātņu akadēmijas
Filozofijas un socioloģijas institūts
Etnisko pētījumu centrs, 1997

© IU "Mācību apgāds", 1997

ISBN - 9984 - 624 - 01 - 3

SATURS

IEVADAM	5
I. ZEM NACIONĀLĀS ATMODAS KAROGA. PAR UN PRET (1850–1904)	11
1. Jaunlatvieši un viņu tiešie pēcteči	11
2. Nacionālais jautājums Jaunās strāvas, pirmo latviešu sociāldemokrātu uzskatu gaismā	42
3. Jaunnacionālistu devums	47
I nodaļas avoti, literatūra un piezīmes	56
II. NO REVOLŪCIJAS LĪDZ LATVIJAS VALSTIJ (1905–1918)	61
1. Nacionālā jautājuma atspoguļojums Piektā gada revolūcijas laika publicējumos	61
Plašāki publicējumi	69
2. Nacionālās attiecības Pirmā pasaules kara priekšvakarā (1908–1914) .	73
3. Nacionālisms un pretnacionālisms Latvijā Pirmā pasaules kara laikā	95
A. Līdz 1917. gada Februāra revolūcijai	95
B. No Februāra revolūcijas līdz Brestas mieram	108
C. Caur okupācijas tumsu uz Latvijas Republiku	122
II nodaļas avoti, literatūra un piezīmes	130
III. NACIONĀLAIS JAUTĀJUMS LATVIJAS REPUBLIKĀ (1918–1940)	135
1. Publikācijas Atbrīvošanas kara laikā (1919–1920)	135
2. Pirmajā vietā – nacionālās valsts celtniecība (1920–1925)	140
3. Nacionālās attiecības Latvijas valsts politiskās un ekonomiskās stabilizācijas laikā (1925–1929)	159
4. Nacionālā jautājuma saasinājums pasaules ekonomiskās krīzes gados (1930. g. – 1934. g. maijs)	175
5. Kārļa Ulmaņa autoritārās valdības nacionālā politika un latviešu nacionālā doma (1934–1940)	183
III nodaļas avoti, literatūra un piezīmes	200
PĒCVĀRDA PĀRDOMAS	206

IEVADAM

Jēdziens *nacionālais jautājums* radies 19. gadsimtā, un tam bijušas daudzas dažādas interpretācijas. Tomēr visās izpratnēs ir kaut kas kopīgs – tas ir jautājums par vēsturiski nosacīto nacionālo attiecību problēmu risinājumu, nacionālo interešu ievērošanu un saskaņošanu, nacionālo mērķu sasniegšanu.

Nacionālā jautājuma historiogrāfiskais apskats stāsta par zinātnieku un publicistu rakstītiem sacerējumiem, kuri atspoguļojuši sabiedrības nacionālās dzīves rašanos un attīstību, mēģinājuši paredzēt nākotnes kontūras. Turklāt pētījuma uzdevums ir ne tikai reģistrēt darbus, parādīt tajos esošo informāciju un sniegt uzskatu izklāstu, bet dot tiem arī savu novērtējumu, iezīmējot to vietu nacionālās domas un priekšstatu evolūcijā.

Nacionālā jautājuma historiogrāfija Latvijā kā īpaša zinātnes nozare vēl sevi nav pieteikusi. Vēl jāveic apjomīgs izpētes un izvērtēšanas darbs, jāapkopo un jāizanalizē viss, kas savā laikā rakstīts par šo komplicēto un bieži vien aso problēmu. Acīmredzot tas ir topošās jaunās vēsturnieku un filozofu paaudzes aktuāls uzdevums. Pirmām kārtām tādēļ, ka nacionālais jautājums mūsu zemē joprojām ir daudzšķautņaina un konfliktu briesmas saturoša realitāte. No tā risinājuma lielā mērā atkarīga atjaunotās neatkarīgās Latvijas valsts pastāvēšanas perspektīva.

Izpētot agrāk rakstīto un pārdomāto, gūsim lielāku iespēju ietekmēt pašreizējos procesus nacionālo attiecību jomā. Tā, lai tie kalpotu sabiedrības progresam un iekšējai saskaņai, nevis šķeltu, bet apvienotu visus Latvijas tautai piederīgos cilvēkus centienos padarīt Republiku krāšņāku un tās iedzīvotājus bagātākus, tolerantākus citam pret citu.

Ar šo grāmatu vēlamies dot ierosmi plašākai iniciatīvai nacionālo attiecību un ideju vēstures apzināšanā un atainošanā.

Literatūrā nereti sastopama tāda nacionālā jautājuma izpratne, kas

reducē to par "nacionalitāšu jautājumu", t. i., etnisko un nacionālo kopumu savstarpējo attieksmju problemātikas izpausmi, prasa koncentrēt zinātnes pūles šī aspekta izgaismojumam un attiecīgu rekomendāciju sniegšanai. Savukārt marksistiskās teorijas skatījumā visvairāk būtu jāizzina etnosu un nacionālo veidojumu tuvināšanās un saplūšanas procesi, jāveicina nacionālo atšķirību samazināšanās un varbūt pat pakāpeniska izzušana. Šādos redzesleņķos arī historiogrāfijas pārziņā esošais izpētes loks tiek ierobežots ar starpetnisko vai starpnacionālo sfēru. Mūsaprāt, nacionālās attiecības aptver ne tikai dažādu etnisku un nacionālu kopību saskarsmes jomu. Nacionālās dzīves ļoti svarīga, varbūt pat svarīgākā sadaļa ir katras kopības, katras tautas iekšējās nacionālās apziņas rašanās, izaugsmes un brieduma evolūcija. No tā, kādas idejas un priekšstati ir tautības vai nācijas pašapziņas, nacionālo interešu un nacionālās organizēšanās pamatā, daudzkārt atkarīga arī tās attieksme pret cita nacionālā kopuma dzīvi un vērtībām.

Ļoti svarīgs komponents te ir nacionālās sabiedrības attieksme pret valsti, kurā tā dzīvo, vai pat – kuru tā radījusi. Savukārt valsts nacionālā politika, attieksme pret tās pārvaldes robežās esošajām nacionālajām kopībām, ir tāds nacionālā jautājuma aspekts, kuram bieži ir izšķiroša nozīme pozitīva vai negatīva risinājuma izvēlē un īstenošanā, no kā izriet arī attiecīgas sekas. Valsts sistēma un nacionālās attiecības atrodas tik ciešā savstarpējā saistībā, ka šīs kopsakarības veids var kļūt gan par valstiskuma augšupejas, gan par lejupslīdes un bojāejas cēloni.

Vēstures gaitā ir radušies divi priekšstati par nacionālo faktoru: pirmais tapis tikai uz viena etnosa nacionālās apziņas bāzes; otrs nācis pasaulē, valsts pilsoņiem saliedējoties zem valstisko nacionālo interešu karoga. Ir etniskais un ir valstiskais nacionālās apziņas modelis. Pirmais vairāk izplatīts zemēs, kur sava vai sveša valsts ilgstoši stāvējusi pāri etnosiem, varmācīgi uzspiedusi tiem savu gribu (piem., Krievijā, Polijā, Rumānijā), otrais – kur viens vai vairāki etnosi brīvprātīgi pēc savas iniciatīvas veidojuši nacionālu vai daudznacionālu valsti (Nīderlandē, Francijā, Šveicē u. c.). Tādēļ dažādos apstākļos

veidojušās arī dažāda satura nacionālās kopdzīves augstākās formas – nācijas: etniskās un politiskās. Ietekmīgs priekšnoteikums ir katras zemes iedzīvotāju konkrētā nacionālā struktūra. Vienā gadījumā nācija top etniski homogēnā vidē, citā – heterogēnā sabiedrībā, apvienojot dažādas etniskas izcelsmes ļaužu kopas. Taču valstiska, politiska nācija var rasties abos gadījumos.

Un vēl – nacionālās attiecības, tāpat nacionālais jautājums ir tikai brīvu personu dzīves daļa. Nacionālā apziņa varēja rasties tikai pēc verdzības un dzimtbūšanas atcelšanas, kārtu sistēmas sabrukuma stadijā, topot modernai cilvēcei.

Eiropa te devusi divus visai atšķirīgus piemēru variantus. Francijas Lielā revolūcija rādīja revolucionāro nācijas un unitāras nacionālās valsts dzimšanas ceļu. Vācijā nacionālā apziņa dzima reformu ceļā, mobilizējot tautu ārējās agresijas atvairīšanai, lai saglabātu savu vācisko, tautisko eksistenci. Ļoti lielu stimulu deva cīņa par vācu tautas apvienošanos vienā valstī, kura noritēja gan reformu, gan revolūcijas ceļā (1848. g.) un noslēdzās ar nacionālu karu pret Francijas impēriju 1870. – 1971. gadā. Šādu divu dažādu virzību ietekmē notika arī Itālijas nacionālā celšanās, vispirms radot apvienoto valsti un tad tās ietvaros – itāliešu nāciju.

Latviešu tautai 19. gadsimtā nebija iespējas sekot šiem piemēriem. Tā bija pārāk cieši piekalta Krievijas pusfeodālās monarhijas lielvalstij. Tanī laikā nevarēja pat rasties cerība uz savu nacionālu valstisku patstāvību. Tomēr pēc dzimtbūšanas atcelšanas Vidzemē un Kurzemē 19. gs. pirmajā pusē latviešu zemnieku tauta sāka apzināties savu etniski nacionālo būtību. Gaisā virmoja jautājumi: kas mēs esam kā latvieši? kur ir mūsu vēsturiskās saknes? vai mūsu tautībai ir nākotnes izredzes? kādas ir un kādām jābūt mūsu attiecībām ar citas etniskās izcelsmes un valodas ļaudīm? vai attieksme pret mums kā valodas un paražu kopību ir taisnīga, cilvēciska? Zemnieka un vācbaltiešu muižnieka savstarpējās tiesiskās un saimnieciskās attiecības latviešu acīs arvien vairāk ieguva nacionālas pretrunas apveidu. Šāda apziņa auga tieši proporcionāli latviešu zemnieku piekļūšanai pie izglītības avotiem un īpašuma tiesībām uz saviem senčiem

piederošajām zemēm. Tikai kā īpašnieks latvietis kļuva par nacionālās apziņas apgarotu cilvēku.

Latviešu nacionālās inteligēnces dzimšana un vācbaltiešu muižniecības pretdarbība šīm radībām bija tas vēsturiskais fons, uz kura izraisījās konfrontācija, kas ilgu laiku noteica nacionālo attiecību saturu Latvijā. Vācbaltiešu mēģinājums sākt plašu latviešu pārvācošanu, lai nepieļautu nācijas tapšanu, piespieda pirmo latviešu nacionālistu ģenerāciju meklēt sabiedrotos Krievijas impērisko šovinistu aprindās un radīja viņu īpaši konformo izturēšanos pret patvaldību. Vēlāk, atmetot to, tapa konformisms pret krievu radikālo revolucionāro kustību. Vajadzēja nākt lieliem vēsturiskiem satricinājumiem, lai 1917. – 1918. gadā latviešu nacionālie spēki atbrīvotos no Krievijas virsvadības un aizbildniecības sloga un patstāvīgi uzstātos savas nācijas vārdā, prasot savu suverēnu valsti, līdztiesību ar visām Eiropas tautām. Nacionālās valsts celtniecība Latvijā izrādījās daudz sarežģītāks un smagāks uzdevums nekā Rietumeiropas un Viduseiropas nācijām. Taču tā deva neatkarīgas nacionālas politikas 20 gadu pieredzi, kura vēl nav pietiekami novērtēta.

Historiogrāfija te var būt liela palīdzība. Īpaši, ja ņemam vērā, ka Latvijai, virzoties uz iekļaušanos Eiropas demokrātisko valstu sadraudzībā, līdzī jāņem savas nacionālās vēstures atziņas. Ne tikai kā pagātnes mantojums, bet arī kā ieguvumu un zaudējumu bilance, kuras ietekmi mēs diendienā saskatām savas sabiedriskās dzīves ainās.

* * *

Izvēloties savu historiogrāfiskā apskata objektus, atzinām par ievēribas cienīgiem sevišķi tādus, kuri iezīmē kādas jaunas domas rašanos vai atspoguļo zināmu pavērsienu nacionālajās attiecībās, pārmaiņas savstarpējās attieksmēs. Mēs piekrītam 20. gadsimta izcilā domātāja sociologa Kārļa Raimunda Popera viedoklim, ka pētot pagājību, nav jāmeklē notikušajā kaut kādas visai vēsturei piemītošas negrozāmas pamatlikumsakarības, bet jācenšas izprast tās tendences, kuras laiku maiņās rodas, pieņemtas spēkā un izsīkst, atbrīvojot attīstības maģistrāli citām tendencēm un procesiem.

To pārliecinoši pierāda K. Popera grāmata "The Poverty of Historicism" – "Historicisma nabadzība", kas kopš 1957. gada daudzkārt izdota vairākās valodās. Tendenču darbība un mija skaidri saskatāma nacionālajā dzīvē. Cenšimies parādīt, kā to aprakstījuši un analizējuši latviešu autori – sabiedriskie darbinieki, politiķi, žurnālisti, kuri rakstījuši par nacionālajām problēmām Latvijā. Vērtēsim viņu publicējumu nozīmi ne tikai vakardienas, bet arī pēctecības skatījumā. No šodienas redzes viedokļa.

Nākotnes aplēse nav historiogrāfiska apskata uzdevums.

*"Nu rosaties, tautības draugi!
Jums atverās varonīgs darbības lauks."
Sudrabu Edžus
(1885. g.)*

I. ZEMNACIONĀLĀS ATMODAS KAROGA. PAR UN PRET (1850–1904)

1. Jaunlatvieši un viņu tiešie pēcteči

Nacionālais jautājums Latvijā vienmēr pirmām kārtām bijis latviešu jautājums. Teorētiski un praktiski tika noskaidrots, vai latvieši spēj pārvērst savu tautību par nāciju un saglabāt to pasaules vēstures vētrās, vai tā kļūs par patstāvīgu un līdztiesīgu daļu Eiropas tautu vainagā?

Garlībs Merķelis bija pirmais autors, kas pievērsa Eiropas uzmanību latviešu problēmai ar savu lielisko grāmatu "Latvieši, sevišķi Vidzemē, filozofiskā gadsimta beigās". Tā nāca klajā Leipcigā 1796. gada augustā. Šis darbs skata latviešus kā vēsturisku etnosu, kurš zaudējis patstāvību, kļuvis par apspiestu un pazemotu sociālu kārtu – beztiesīgiem zemniekiem. Taču grāmata nestāsta par latviešu nacionālās apziņas rašanos un nācijas perspektīvu. Tādas vēl nebija un nevarēja būt tālaika nebrīves apstākļos. Tādēļ arī Merķeļa "Latvieši" nav nacionālā jautājuma historiogrāfijas pirmpieteikums.

Šis jautājums radās 19. gadsimtā pēc dzimtbūšanas atcelšanas Kurzemes un Vidzemes guberņās (1817. – 1819. g.). Kamēr latviešu vidū nebija ne literātu, ne žurnālistu, pirmo atbildi mēģināja formulēt

vācbaltiešu sabiedriskie darbinieki un publicisti. Vieni, piemēram, Jau-
nais Stenders u. c., proponēja pārvācošanos, otri – kā mācītājs Kārlis
Watsons un citi 1822. gadā nodibinātās "Latviešu Avīzes" un 1829. gadā
atklātās "Latviešu literāriskās biedrības" ("Latviešu draugu biedrības")
darboņi – aicināja latviešus saglabāt savu valodu un tautību, trešie –
piemēram, Garlībs Merķelis – paredzēja pārkrievošanos un latviešu
valodas pārvēršanos par krievisku dialektu.¹ "Latviešu Avīzēs" 1822. ga-
da 49. numurā, latvietības saglabāšanas viedokli aizstāvojot, Tukuma
luterāņu draudzes mācītājs Kārlis Everfelds iesaka latviešu zemnie-
kiem nedomāt par pāreju vāciešos, "uzturēt savu tēvu zemi un valodu
godā".² 1823. gada 25. numurā Grobiņas mācītājs Kristaps Launics
sirsnīgi aicina Kurzemes latviešus palikt par tiem, kas viņi ir, un audzi-
nāt savus bērnus savas tautas tradīciju un paražu garā.³ Vēl striktāk
šo ieteikumu izsaka mācītājs Hermanis Treijs latviešu 1829. gada "Vid-
zemes kalendārā" rakstā "Pamācīšana", izsmejot tā saucamos "kau-
nīgos latviešus", kuri sadzīvē centās atdarināt vāciešus un pat nonie-
cināt savu tautību. H. Treijs uzsver – latviešu tauta pelnījusi tādu pašu
cieņu kā citas, un tai piederošs cilvēks droši var teikt: "Es esmu pie-
dzimis latvietis, es arī gribu nomirt latvietis!"⁴

Vācbaltiešu autoru vairums atbalstīja Vidzemes un Kurzemes zem-
nieku viedokli, ka bērniem jāmacās latviešu valodā. Taču vienlaicīgi
viņi brīdināja vecākus no pārāk lielas cenšanās dot saviem pēcnācē-
jiem izglītību, katrā ziņā pamatskolu pārsnieguša latviska izglītība
esot latviešiem pat kaitīga, jo atraujot tos no savas eksistences pama-
ta – zemesdarbiem. Te izpaudās tieksme saglabāt latviešus kā zem-
nieku kārtu, neļaut viņiem pacelties tādā zināšanu pakāpē, kas radītu
latviešu inteligenci un ļautu tai konkurēt ar vācbaltiešiem garīgās
dzīves jomās. Ja kāds latvietis ietika augsti izglītoto cilvēku vidū,
viņam vajadzēja nenovēršami pārvācoties. Citiem vārdiem – vācbal-
tiešu "latviešu draugi" gan aizstāvēja latviešu tautības pastāvēšanas
tiesības, bet noliedza tās spēju un nepieciešamību kļūt par nāciju.
Vācbaltiešu domātāji, arī progresīvie, nevarēja būt latviešu nacionā-
lās esamības uzmodinātāji. Latvijas, tāpat kā citu zemju vēsture ap-
liecinājusi, ka nacionālās apziņas rašanos, nacionālo interešu izprat-

ni var panākt tikai pašu tautas darbinieki, viņu skaitā – zinātnieki un publicisti, kuri pievēršas nacionālā jautājuma tēmai. Nacionālā atmoda ir katras tautas iekšējā lieta.

Latviešu tautas nacionālā atmoda sākās pagājušā gadsimta 50. gados. Tās idejisko karogu pirmais pacēla neliels Tērbatas universitātes latviešu studentu pulciņš, ko vadīja Krišjānis Valdemārs. Ar savu personisko paraugu, piestiprinot pie savas dzīvojamās istabas uzrakstu "latvietis" un atklāti sarīkojot Tērbatā latviešu problēmu apspriešanu, viņš pierādīja, ka vēl nesen nicināto zemnieku jaunatne ir spējīga pati kļūt par nacionālo interešu pārstāvētāju. Par izcilu notikumu kļuva arī latviešu pirmās nacionālās avīzes "Mājas Viesis" iznākšana 1856. gadā Anša Leitāna vadībā. Tomēr ne tērbatieši, ne šī avīze nespēja vispārināt un skaidri formulēt latviešu nacionālo interešu būtību, jo šīs intereses vēl tikai veidojās. Nacionālais tobrīd reducējās uz prasību nodrošināt izglītību dzimtajā valodā, sagatavot pietiekamu skolotāju skaitu šim nolūkam. Plašāku nacionālu redzesloku gan pārstāvēja tērbatieša Jura Alunāna raksts "Mājas Viesī" 1859. gadā "Kur labi klājas, tur ir manas mājas". Tajā bija izskaidrots, ka latvietim ir sava nacionālā Dzimtene – "latviešu zeme", taču kā cilvēkam viņa dzimtene ir "visa pasaule"; viņš var atrast savu spēku un spēju pielietojumu arī citās zemēs. Turklāt Alunāns asi kritizēja pieķeršanos no dzimtbūšanas laikiem pārmantotajām "pagastu pasaules" šaurajām tradīcijām (pagasts = pasaule) un patriarhālajām zemnieku māju saimes paražām. Viņš saskatīja tajos stagnātas aprobežotības saknes un brīdināja: "Kas negrib uz priekšu iet, kā tāds tāpat savā tēvu zemē, kā arī citur badu mirs.."15

Jaunlatviešus ļoti ietekmēja vispārcilvēciskās humānās idejas, kas nāca no Rietumeiropas. Tādēļ viņu nacionālajā uzskatu "programmā" 19. gs. 60. gados galvenais akcents veltīts prasībai, lai latviešu tiesības būtu līdzvērtīgas citu Krievijas impērijā dzīvojošo tautu tiesībām un Baltijā – vācbaltiešu tiesību apjomam. Viņi arī saprata, ka to varēs panākt tikai nacionālajā cīņā par līdztiesību. Šādu izpratni veicināja vācbaltiešu muižniecības niknā pretestība katram latviešu tautas atmodas solim. Par nacionālās cīņas stājas iemiesotāju kļuva

"Pēterburgas Avīzes". Savos trīs pastāvēšanas gados (1862–1865) tās bija nacionālās domas uguns kūrējas un idejiskās uzturētājas. Taču atkarība no impērijas vadošo aprindu labvēlības atturēja avīzi tieši rakstīt par nacionālā jautājuma būtību, aprobežojoties ar vācbaltiešu elites konservatīvā spārna un "kaunīgo latviešu" kritiku, pie reizes iecērtot arī ar vācbaltiešu konformajiem latviešu darboņiem – "veclatviešiem".⁶ Arī tas toreiz bija daudz, ja ņem vērā vācbaltiešu lielo ietekmi Pēterburgā. Viņu denunciācijas galu galā piespieda jaunlatviešus avīzes izdošanu izbeigt.

Latviešu autoru pirmie plašākie sacerējumi, kuros izgaismotas arī nacionālā jautājuma šķautnes, tika rakstīti 19. gs. 60. gados vācu un dažkārt arī – krievu valodā. Grāmatu veidolā tie nāca klajā vai nu Vācijā, vai arī Krievijas centros: Pēterburgā un Maskavā. To nosacīja vairāki apstākļi. Vācijā nebija cenzūras žņaugu. Iekšķrievijā tie bija mīkstāki nekā Baltijā. Jāatceras arī, ka jaunlatvieši bija guvuši augstāko izglītību galvenokārt vācu valodā, labi iepazinuši krievu literāro valodu. Latviešu valoda tolaik vēl nebija pietiekami bagāta ar zinātniskajiem jēdzieniem un izteiksmēm. Šo leksikas daļu varēja paplašināt tikai, sākot rakstīt par attiecīgajām tēmām, arī nacionālo. Bija vēl viens motīvs grāmatu izdošanai ārpus Latvijas: šādi varēja apelēt pie Vācijas vai Krievijas sabiedrības, argumentējot latviešu nacionālo prasību objektīvo lietderību un atsedzot vācbaltiešu konservatīvās politikas, īpaši pārvācotāju uzskatu, reakcionāro būtību. Tas bija sevišķi svarīgi pēc tam, kad 60. gadu sākumā Vidzemes landtāgs (vācbaltiešu aristokrātijas "parlaments", kuram bija likumdevēja tiesības Baltijas administratīvās autonomijas ietvaros) sāka likumīgi ieviest pāreju uz vācu valodu latviešu skolās.

Rakstot savus sacerējumus vāciski un krieviski, jaunlatvieši noskaņoja Eiropas sabiedrisko domu sev labvēlīgā virzienā, tādējādi aizkavējot pārvācošanas īstenošanu. Jāatzīmē vēl viena šo grāmatu īpatnība – parasti netika norādīts autora uzvārds. Tā cerēja izvairīties no vācbaltiešu administratoru vajāšanām, nedeva iespēju pret rakstītājiem uzsākt tiesas darbus.

Pirmā latviešu grāmata, kas tapusi šādu apsvērumu un nosacījū-

mu garā, ir vācu valodā 1860. gadā Leipcigā klajā nākusī Andreja Spāģa apcere "Brīvās zemnieku kārtas stāvoklis Kurzemē".⁷ To iespiedusi Volfganga Gerharda izdevniecība. Tieši šajā grāmatā pirmoreiz pasaulē skaļi izskan latviešu līdztiesības prasība. Galveno uzmanību autors velta agrāro attiecību evolūcijas analīzei, taču neaizmirst arī nacionālo attiecību aspektu, prasmīgi atmasko vācu baronu un atsevišķu mācītāju centienus pakļaut latviešu izglītības lietas savai virsvadībai un ietekmei. Viņš parāda, ka tā tie novērs tautu no izglītības, jo vecāki nevēlējās savu bērnu pārvācošanu, un pazemina mācīšanas kvalitāti, jo trūka skolotāju, kuri vienlīdz labi prastu kā vācu, tā latviešu valodu.

Izglītības progresu varēja veicināt tikai latviešu vadīta skola ar latviešu mācību valodu. Salīdzinot latviešu "iznākšanu" no dzimtbūšanas laikiem ar ebreju tautas aiziešanu no Ēģiptes verdzības, A. Spāģis pauž pārliecību, ka pēc 40 gadus "klejojuma pa tuksnesi" (1818–1858), izgājusi caur klaušu laiku mocībām, latviešu tauta tomēr nonāks pie "apsolītās zemes", t. i., pie sava zemes īpašuma, izpērkot to no muižnieka.⁸ Tas radīja arī paliekošu pamatu nacionālajai kustībai, zemniecība kļuva nacionāla.

Par A. Spāģa grāmatu no vācbaltiešu puses bija tik daudz atsauksmju un piezīmju, ka pēc trim gadiem V. Gerharda izdevniecība laida klajā tās otro daļu. Tajā bija autora komentāri par atsevišķām grāmatā skartajām problēmām un spilgtākās recenzijas.⁹ Tika sniegtas arī ziņas par latviešu skaitu Krievijas impērijas ziemeļrietumu guberņās: ap 850 000 – Vidzemes un Kurzemes guberņās, 150 000 – Latgalē (Vitebskas guberņā), 20 000 – Kauņas guberņā, 1000 – Pleskavas guberņā, ap 5 000 – Pēterburgā un Kronštātē.¹⁰

Tātad Latvijas teritorijā tobrīd dzīvojuši apmēram 1 miljons latviešu, gandrīz 80 procenti no zemes iedzīvotāju skaita.

A. Spāģa iesākto analīzi turpināja K. Valdemāra vācu mēlē rakstītā grāmata "Baltijas, īpaši Vidzemes zemnieku stāvoklis", kura arī ieraudzīja dienas gaismu Leipcigā, 1862. gadā.¹¹ Šī apcerējuma satura galvenais virziens koncentrējās ap vācbaltiešu muižnieku kārtas feudālo privilēģiju un īpašumu iegūšanas netiesisko veidu, pierādīja lat-

viešu un igauņu zemnieku cilvēciskās tiesības būt savas dzimtās zemes pilntiesīgiem kopējiem. K. Valdemārs uzsvēra, ka jaunlatvieši cīnās pret vācbaltiešiem ne kā pret tautību vai tautības grupu, bet pret cilvēka tiesību ierobežojumiem, kurus viņu līderi ir radījuši. Cīnās par to, "lai brīvā konkurence tiešām būtu iespējama.." visās jomās arī latvietim, arī sacensībā ar vācieti. Autors norāda, ka "vācu elements [Baltijā] ir pietiekami dzīvot spējīgs un inteliģents", lai varētu sekmīgi eksistēt bez esošo privilēģiju vairogiem. Nepareiza orientācija nāca no vācbaltiešu līderu kļūdainā priekšstata, ka tikai viņi, paturot kundzību pār Baltijas pamattautām un vadot tās, var nodrošināt eiropiskas civilizācijas ietekmi šajā reģionā; citādi šīs zemes tautas nonākot pusmežonīgā austrumu barbarisma apkampienos un zudīšot Eiropai.¹²

K. Valdemārs ar šo grāmatu apelē pie lielās vācu tautas Vācijā, no kuras nacionālās atmodas idejām jaunlatvieši bija smēlušī savas atziņas. (Tērbatas universitātes bibliotēkā brīvi ielūda nacionāla un demokrātiska satura literatūra no Vācijas.) K. Valdemārs parāda principiālo atšķirību starp vācu nācijas un vācbaltiešu minoritārās grupas privilēģētā mazākuma centieniem. Tā bija nevis nacionālu, bet anahronisku postfeodālu interešu izpausme. Atsaucoties uz Krievijas imperatora Pētera Pirmā dotajām tiesībām, viņi vēlējās uz mūžīgiem laikiem saglabāt savu kundzību Baltijā, arī pēc tam, kad latvieši un igauņi jau bija pieteikuši sevi kā nācijas. Tāpat minoritāte gribēja saglabāt savu mākslīgi radīto tiesisko un politisko majoritāro stāvokli pretēji iedzīvotāju lielum lielā vairākuma interesēm un gribai. – Tā K. Valdemāra darbā tika izgaismota nacionālās cīņas cēlonība Baltijā.

Te jāatzīmē: pretēji vācbaltiešu nereālistiskajai stūrgalvībai Krievijas impēriskās nacionālistiskās aprindas uztvēra jaunās situācijas izveidošanos un nolēma to izmantot, lai vispirms apcirstu un pēc tam sagrautu vācbaltisko autonomiju, novācot šķērslī Baltijas krieviskošanai. Ja vācbaltieši izlīgtu ar latviešiem un igauņiem un dotu viņiem pienācīgu vietu šajā autonomijā, tad varētu organizēt tās aizstāvēšanu. Taču baronu elite darīja pilnīgi pretējo, arvien vairāk sanaidojās ar pamattautu nacionālajiem spēkiem. Tā viņi piespieda arī jaunlat-

viēšus meklēt atbalstu pie pārkrievotāju varenajām aprindām, kuras labprāt bija gatavas zināmā mērā atbalstīt latviešus un igauņus, ciktāl to cīņa iedragāja vācbaltiešu autonomijas pamatus. Tā galu galā vācbaltiešu pretnacionālā politika noveda viņus krievu šovinistu un latviešu-igauņu nacionālistu spīlēs. "Spēle" bija jāzaudē.

K. Valdemārs paredzēja Baltijas iekļaušanu kopējā Krievijas administrācijā. Viņa mērķis bija panākt latviešiem un igauņiem labvēlīgākus noteikumus šajā nākotnē. Jaunlatviešiem visumā bija pareiza politiska nojausma nacionālajās aplēsēs. Tas labvēlīgi ietekmēja latviešu tautas attīstību 19. gadsimtā.

1865. gadā Maskavā krievu valodā tiek izdota K. Valdemāra tematiskā rakstu izlase "Rīgas vēstules", kurā vienkopus iekļautas viņa publikācijas avīzē "Moskovskije vedomosti". Pirmo reizi titullapā norādīts autora iniciālis – "W".¹³ Šajā krievu lasītājam domātajā grāmatā no latviešu viedokļa izvērtēta Rīgas pilsētas vāciskās pašpārvaldes vēsture, parādot, cik daudz netaisnību latviešiem nodarīja pilsētas vācu tēvi tikai tādēļ, ka viņi bija citas etniskas kopas locekļi. Piemēram, latviešus neuzņēma tirgotāju gīldēs, savukārt gīldniekiem bija aizliegts precēties ar latvietēm u. tml. K. Valdemārs piezīmē: "Nevajag aizmirst, ka šī cittauniešu vajāšana notika krievu valstī, kur tie paši vācieši bija cittaunieši pret galveno tautu un kur viņiem pat deva "izcīlas tiesības", iespēju ieņemt augstākos valsts amatus."¹⁴ Valdemārs izsmej šo politiku, parādot, ka Baltijā tie paši vācieši savas autonomijas tiesības un privilēģijas izmantoja arī, lai ierobežotu vietējos krievu iedzīvotājus, neļaujot viņiem piedalīties pilsētas pārvaldē (neprata vācu valodu, bija pareizticīgi utt.), nedodot atļaujas nodarboties ar tirdzniecību un amatniecību u. tml. Tikai 1844. gada Baltijas likumu krājums daļēji atcēla šos ierobežojumus, taču, kā atzīmē K. Valdemārs, 838 Mazās gīldes locekļu skaitā arī pēc tam bija tikai divi krievi.¹⁵

Atbildot uz vācbaltiešu autoru apvainojumiem "tautu naida kurināšanā", "Rīgas vēstulju" autors pierāda, ka naidu stimulē viduslaiku pilsētas kārtības noteikumu saglabāšana, cunftu gars, "naidu uzkur privilēģijas", kurām ir izteikta nacionāla (vāciska) nokrāsa.¹⁶

K. Valdemārs vēl paskaidro, ka viņa "vēstules", kas sūtītas Maskavas laikrakstam, nebūt nav domātas nacionālā jautājuma izgaismošanai, viņš rakstījis to cilvēku labā, kuri Rīgā un Rēvelē (Tallinā) atstāti aiz vāciski ietonētās pilsoņu sabiedrības durvīm. Tādu kļūst arvien vairāk, jo amatniecība un tirdzniecība strauji aug, pilsētas atīstās, apspiestajā vairākumā ir gan neprivilēģētie vācieši, gan krievi, latvieši, igauņi. "Es vienādi stāvu par visiem, vēlos visiem vienādas un līdzīgas tiesības bez kādas tautību atšķirības," – saka jaunlatviešu galvenais ideologs.

K. Valdemāra "Vēstules" apliecina viņa nacionālo demokrātismu un humānismu, vēlmi panākt tautību un nāciju saprašanos Baltijā¹⁷.

Jaunlatviešu nacionālisms bija emancipējošs (atbrīvošanās no vācu varmācīgās paternitātes, nacionāla patstāvība), bet ne konfrontējošs ar cittautiešiem. Konfrontāciju uzspieda pretējā puse.

Latvijas historiogrāfijā aktuāls ir jautājums par jaunlatviešu krieviskās orientācijas saturu. Vai tā nenovirzījās no nacionālo interešu ietvariem? Vai tā bija tikai taktika cīņā par nacionālajiem mērķiem, vai izrietēja no pārliecības, ka latviskais būs tikai pārejošs posms ceļā uz krievisko? Lasot K. Valdemāra grāmatu "Baltijas mācību iestādes un krievu valoda", kas izdota Pēterburgā 1866. gadā, saskatāms latviešu izglītības nacionālo centienu galvenais virziens – pārvācošanas draudu novēršana, lai saglabātu un nostiprinātu latviskumu jaunajā paaudzē.¹⁸

K. Valdemārs tobrīd aplēsa, ka no 1850. līdz 1860. gadam ik gadus Baltijā tikuši pārvācoti ap 3 tūkstošiem latviešu un igauņu.¹⁹ Savā grāmatā viņš arī pierāda, ka latviešu valoda tomēr te ir daudz spēcīgāka, ietekmīgāka nekā vācu valoda, ka Latvijā to prot visi tur dzīvojošie igauņi, puse vāciešu, puse ebreju un aptuveni viena ceturtdaļa krievu.²⁰ Tādēļ Valdemārs uzskatīja, ka tā var kļūt par pamatvalodu visu vietējo iedzīvotāju saskarsmei, protams, respektējot krievu valsts valodas statusu. Krievu sabiedrība tiek aicināta atbalstīt latviešu prasības tautas izglītības sfērā. Tiesa – ģimnāzijās, viņaprāt, lietderīgāk esot nomainīt vācu valodu ar krievu, "lai latvieši un igauņi ārpus Baltijas nonāktu valsts dienestā". Ieteikts papildus dibināt pareizticīgo lat-

viešu skolas ar pastiprinātu krievu valodas mācīšanu, bet latviešu skolotāju sagatavošanas semināros (institūtos) pēdējā, trešajā kursā mācīties tikai krieviski. Valdemārs uzskatīja – vācieši jūt riebumu pret krievu valodu, latvieši un igauņi to labprāt iemācās.²¹ Vai tā tiek propagandēta pārkrievošana? Taču nē! Bija cits mērķis – sagatavot latviešu jaunatni karjerai, to ierēdniecības vietu ieņemšanai, kuras kļūtu vakantas pēc vācbaltiešu Baltijas autonomijas likvidēšanas, pārejas uz pārvaldi ar krievu valodas lietošanu. Jaunlatvieši cerēja ar laiku izspiest vācbaltiešus no Kurzemes un Vidzemes guberņu pārvaldes instancēm. Šīs cerības nepiepildījās, jo 80. gados ieviestās jaunās pārvaldes nozīmīgākajos amatos iecēla no Iekškrievijas atsūtītos čīnavniekus. Toties ārpus Latvijas krievu valodas zināšanas atvēra durvis ne vienam vien latviešu censonim, īpaši skolotāju amatos, kur viņi guva panākumus sevišķi kā vācu valodas pasniedzēji. Daudzi latvieši kļuva par Krievijas armijas virsniekiem. Vispār latvieši Krievijā tika cienīti kā izglītoti un akurāti darba veicēji.

1867. gadā pie lasītājiem nonāca K. Valdemāra preses rakstu otrs sējums "Latviešu izceļošana uz Novgorodu 1865. gadā un Baltijas vācu prese". Šoreiz tas bija tapis vācu valodā un iespiests Vācijā. Sējums sastāvēja no Maskavas laikrakstos krievu valodā publicētajiem K. Valdemāra polemiskajiem rakstiem un klāt pievienota speciāla grāmatas nobeiguma raksta.²² Šie raksti saturēja atbildes uz vācbaltiešu preses, sevišķi avīzes "Rigasche Zeitung," uzbrukumiem viņa pasākumam, kura nolūks bija Novgorodas apkaimē izveidot spēcīgas latviešu zemnieku kolonijas ar latvisku sadzīvi un skolu, lai palīdzētu tiem, kuri Latvijā nespēja kļūt par patstāvīgiem saimniekiem un iegūt labklājību. Pasākums aprija daudz līdzekļu un iecirta pamatīgu robu arī tā autora ģimenes budžetā. No nacionālo interešu viedokļa tas bija avantūristisks, apšaubāms, taču daudzām latviešu ģimenēm deva gan īpašumu, gan turību.

Vācbaltiešu avīzes pārspilēja avantūristisko pusi un pareģoja latviešu "invāzijas" Krievijā izgāšanos, apvainojot K. Valdemāru gan drīz vai pretnacionālā izdarībā. Tādēļ grāmatā bija rakstīts galvenokārt nevis par latviešu un krievu, bet par latviešu un vācbaltiešu

attiecībām. Akcents gan tika likts uz latviešu tautas atmodas nozīmi Krievijas mēroga skatījumā. Pēc Valdemāra apkopotajiem datiem tolaik Rīgā un Jelgavā vien atradās ap 20 tūkstošiem izglītotu latviešu.²³ Varēja jau droši paredzēt latviešu inteliģences strauju skaitlisku izaugsmi un līdz ar to – daudz lielāku iespēju ietekmēt Krievijas sabiedrību latviešiem vēlamā garā. Latvieši vairs nav "bauru tauta" – secina autors. Viņa ieskatā kā latvieši, tā igauņi kļuvuši par svarīgām Krievijas lielvalsts garīgā potenciāla daļām un nākotnē šī loma vēl palielināsies, jo abas tautas izaugušas līdz kultūras nāciju kvalitātei. Valdemārs cerēja ar saviem padomiem un pasākumiem to veicināt, sevišķi palielinot abu tautu komunikācijas spējas. Viņa vārdiem, "programma" te esot vienkārša: ".latvietim un igauņim *jāmācās* vācu valoda, lai panāktu savu garīgo brīvību (t. i., iegūtu plašas zināšanas – L. D.), bet krievu valoda – lai kā valsts pilsonis kļūtu politiski brīvs".²⁴ T. i., tieši krievu valodas zināšanas padarīs latvieti pilnīgi neatkarīgu no vācbaltiešu virskungu aizbildniecības, dos iespēju konkurēt Krievijas dienestvietu tirgū. Pats Valdemārs rādīja šādas veiksmīgas konkurences iespēju, iegūstot augstu amatpersonu uzticību. Viņa stāvoklis palīdzēja latviešu tautai nodibināt savu kuģniecību, risināt agrāro jautājumu, veicināja literatūras izdošanu.

Tomēr latviešu historiogrāfijā K. Valdemāra 60. gadu publicējumus nevar uzskatīt par nacionālā jautājuma zinātniska atspoguļojuma pamatsākumu. Apstākļu uzspiestā lielā pietāte pret impēriski krievisko un viņa piesardzīgie kopsecinājumi nepadara šos izdevumus par tādiem.

Izteiksmīgāku nacionālā jautājuma skatījumu sniedz Kaspara Biezbārža grāmata "Valodu un izglītības cīņas Krievijas Baltijas provincēs", kura iespiesta Vācijā, Baucenes pilsētā, 1865. gadā vācu valodā.²⁵ Tās sarakstītājs apgāž vācbaltiešu historiogrāfijas un politikas tēzi, ka Baltijas guberņas (Igaunija, Latvija) ir Krievijas ķeizara pārvaldībā esošas vācu austrumprovincēs, kurās latviešiem un igauņiem ir tikai pakārtota loma, jo tās esot tautas bez vēstures. K. Biezbārdis pierāda: gan vēsturiski, gan pēc iedzīvotāju etniskā sastāva tās ir igauņu un latviešu zemes, kuras 18. gs. pievienotas Krievijas impērijai. Grāmata sniedz papildinātas un precizētas ziņas par Baltijas iedzīvo-

tāju struktūru – latviešu ir ap 1 050 000, no tiem 200 000 runā latgaliešu dialektā.²⁶ 19. gadsimtā latvieši un igauņi kļuvuši par patstāvīgām nācijām, kurām ir sava prese, daiļliteratūra, skola un savi nacionālie centri. Vācbaltiešu dibinātā latviešu zemnieku skola nespēja pildīt ne vāciskās ietekmēšanas, ne pārvācošanas, ne izglītošanas funkciju un pakāpeniski izslīdēja no vācu rokām. Viss viņu mēģinājums ievirzīt latviešu domāšanu sev vēlamā virzienā jau bija cietis neveiksmi. Bīskapa F. Valtera Vidzemes landtāgā 1864. gadā pausto atklāto aicinājumu – visiem spēkiem ķerties pie latviešu pārvācošanas – K. Biezbārdis pareizi novērtē kā pēdējo soli jau zaudētā spēlē. Šī bīskapa runa un tamlīdzīgas izdarības tikai sanaidoja vācbaltietību ar tās agrāko aizbildni – Pēterburgas impērisko administrāciju, kura pārvācošanas tieksmēs saskatīja bīstamus draudus valsts integritātei. K. Biezbārdis uzskatīja, ka šīs bažas bijušas pamatotas, jo pārvācošana sagatavotu priekšnoteikumus prasībai, lai Baltija tiktu pievienota Vācijai.²⁷ Arī latviešu pāriešana pareizticībā, kas masveidā sākās 19. gs. 40. gados, bija pirmām kārtām atbildes reakcija uz pārvācošanas mēģinājumiem – tā domāja šis autors. Tieši pārvācošanas briesmas radījušas arī latviešu nacionālo interesi būt par patstāvīgiem Krievijas pavalstniekiem.

K. Biezbārža grāmatā pirmoreiz asi kritizēta vācbaltiešu luteriskās baznīcas mācītāju dalība latviešu atturēšanā no pievēršanās nacionālajām idejām, sevišķi – viņu ietekmēšanā klausu laikos. Krasu nopelumu saņēma "veclatvieša" Jura Neikena vadītais laikraksts "Ceļa Biedris" (iznāca 1863, 1865–1867) par izdabāšanu vācbaltiešu interesēm, arī pārvācošanas nolūkiem. K. Biezbārdis vērtē šo konformismu kā pietuvošanos nacionālās nodevības robežai, viņš noraida turpmākas sadarbības iespēju ar "veclatvisko" inteligences daļu. Tiek konstatēta latviešu mācīto ļaužu strikta sašķelšanās nacionālistos un pretnacionālistos. K. Biezbārdis šajā pretrunu skatījumā ir neiecietīgāks nekā K. Valdemārs, tā ievīdams historiogrāfijā nacionālā radikālisma pirmos metus. Viņš arī ir pirmais, kas plašāka apjoma publicējumā prasa latviešu skolas pilnīgu atbrīvošanu no Baltijas vācu bruņniecības (riteršaftes) pārraudzības un vēl pieprasa, lai noteiktu obligātu latviešu valodas mācīšanu visās vācu mācību

iestādēs – aprinķu skolās un ģimnāzijās²⁸, jo tikai tā varēšot cerēt uz tautību līdztiesību un saprašanos.

Kopumā vērtējot, K. Biezbārža "Valodu un izglītības cīņas Krievijas Baltijas provincēs" ir pirmais latviešu publicējums, kas vispusīgi un atklāti izvērtē latviešu tautas atmodas uzdevumus un problēmas. Uz Vācijā izdotās grāmatas vāka pirmoreiz norādīts latviešu autora uzvārds, tādējādi metot drosmīgu izaicinājumu nacionālo darbinieku vājajiem. "Kauliņi ir mesti".

Turpat Baucenē un tanī pašā 1865. gadā nāk klajā vēl viena K. Biezbārža grāmata – "Krievijas Baltijas provinču stāvoklis un īpatnības".²⁹ Tā pirmām kārtām sniedz vācvalodīgajam lasītājam latviešu tautas pārstāvja politiskās domas par vāciskās (ostzējiskās) autonomās pārvaldes sistēmu trijās Baltijas guberņās. Tāpat kā K. Valdemāra darbos, šajā grāmatā tiek iztirzāta šīs autonomijas saglabāšanas lietderība. (Tanī laikā diskusijas par šo jautājumu jau bija guvušas spēcīgas atbalsis Vācijas presē.) K. Biezbārdis pierāda, ka vācbaltiešu autonomistu galvenais mērķis ir pie savu guberņu robežām apturēt jaunāko (moderno) laiku idejas un pārmaiņas, saglabāt Baltijā nedaudz pārveidotu feodālo kārtību. Polemizējot ar avīzi "Rigasche Zeitung", viņš atsedz šīs "kārtības" neatbilstību ne tikai laika garam, bet arī kristīga cilvēka morāles principiem, jo tā no pašā sava pirmsākuma Latvijā dibināta uz nelīdztiesību, rupju varu, vienmēr atbīdījusi Baltijas pamattautas no savu zemju pārvaldīšanas. K. Biezbārdis te pirmais no latviešiem dziļāk ieskatās pašu vācbaltiešu vēsturē un vērtē to no "zemnieku kārtas" redzes viedokļa. – Iekarotāju politikas sekas radīja niknu kārtu naidu: latvieši un vācieši te tika atsvešināti, gadsimtiem ilgi dzīvoja viens otram blakus bez savstarpējas draudzības. Latviešu mēlē "vācietis" bija lamu vārds. Vācu valodu – kā svešu un nemīlamu valodu – zemnieki nevēlējās apgūt. Arī 19. gadsimtā populārāka bija krievu valodas mācīšanās, jo tā nāca no tautas, kura latviešus etniski nepazemoja – raksta K. Biezbārdis.³⁰

Šā viedokļa izklāsts un Rīgas vācu preses publikāciju kritika gūst turpinājumu 1866. gadā Baucenē izdotajā K. Biezbārža grāmatā "Meditācijas pie prasības panākt saskaņu starp krieviem un vāciešiem

Krievijas Baltijas provincēs³¹, ar kuru autors tieši iejaucas vācu un krievu darboņu strīdā par Baltijas nākotni. K. Biezbārdis Vācijas sabiedrībai cenšas pierādīt, ka vācbaltiešu separātismam Baltijā nav ne nacionāla (no vācu tautas viedokļa), ne demokrātiska rakstura, tas ir ultrakonservatīvs, pat reakcionārs. Vācijā būtu jāsaprot, kādēļ 700 savas kundzības gados bruņinieku – krustnešu pēcteči tā arī nav izveidojuši savai varai stabilu tautiska atbalsta pamatu. Grāmatā pārādīts, ka viņu valdīšana balstās galvenokārt uz krievu ķeizara armijas durkļiem un uz savā īpašumā esošo "kalpošanas saimniecību" ("Knechtenwirtschaft"). Baroni ļoti baidījās no brīvā tirgus attiecību ieviešanas, toties latviešu zemnieki bija ieinteresēti šajās attiecībās, tur bija viņu nākotnes izredzes. Tāpat progresu Baltijā pārstāv apspiestās pamattautības – latvieši un igauņi, tāpat kā somi Somijā, kuru vācbaltiešu prese rātin rāja par "aklu" nacionālistisku separātismu pretēji vācu nenacionālajam autonomismam, kas bija ļojāls pret Krievijas patvaldību. (Tie bija melīgi sagrozījumi, arī somu autonomijas aizstāvji bija ļojāli pret Krieviju un slavēt slavēja Aleksandra Otrā gudro valdīšanu.) K. Biezbārža galavārds skan šādi: Baltija ir nobriedusi būtiskām eiropeskām reformām, kuru īstenošana ārkārtīgi sekmētu reģiona saimniecisko attīstību. To kavēja vācbaltiešu lielīpašnieku šauri egoistiskās materiālās intereses, nebūt ne nacionāli motīvi, nebūt ne eiropeskās civilizācijas ietekmes saglabāšana un stiprināšana Baltijā. – Tas bija ass cirtiens feodālo palieku aizsargiem.

Zīmīgi, ka visi jaunlatviešu darbi Vācijā iznāk Saksijas karaļvalstī, turklāt lielākoties tos laiž klajā Šmālera un Peha izdevniecība Baucenē, rietumslāvu, sorbu minoritātes kultūras centrā. Tur izrādīja interesi par visu slāvu dzīvi un arī par to kaimiņiem – baltiem. No 1865. gada 1. oktobra iznāk nedēļas laikraksts "Slawische Zentralblatt", kas informē par notikumiem un procesiem Austrumeiropā. Tā redaktors ir J. Smoljārs jeb vāciski – Šmālers. Kāda ir Smoljāra-Šmālera attieksme pret latviešu nacionālo atmodu, to neesam izzinājuši, taču viņš ir atbalstījis jaunlatviešu autorus un devis viņiem iespēju iziet Eiropas grāmatu tirgū ar saviem sacerējumiem. Jādomā, iemesls tam bija ne tikai vācu sabiedrības interese par Baltijas problēmām. Mūsaprāt,

nosacīti varam izdalīt pat īpašu "Saksijas periodu" latviešu nacionālās historiogrāfijas tapšanas sākumposmā. Tas paliks vēsturē kā Latvijas un Vācijas demokrātisko spēku sadarbības nozīmīgs fakts. To nedrīkst aizmirst, jo sevišķi, izvērtējot latviešu un vāciešu attiecības 19. gadsimtā.

Nākamais nacionālā jautājuma izpētes un izgaismošanas cēliens ir 70. – 90. gadu publikācijas, kuras ievada K. Valdemāra spilgtā un analītiskā grāmata "Tēvu zeme un vispārderīgais". Tās 1. daļas (burtnīcas) 2000 eksemplāri izdoti Maskavā 1871. gadā vācu valodā, avīzes "Moskovskije Vedomosti" galvenā redaktora slavofila M. Katkova apgādniecībā.³² Grāmatas ievadu autors uzsāk ar F. Šillera dzejoļa "Tēvija" pirmajiem vārdiem: "Pie tēvu zemes dārgās ķeries klāt. To turi ciet ar visu savu sirdi!" (Pēc diviem gadiem Auseklis rada dzejas latvisko tulkojumu.) K. Valdemāra jaunajā grāmatā tiek vērtēti divi dažādi nacionālā jautājuma risināšanas un nacionālās valsts izveidošanas ceļi – franču un vācu ceļš. Autora simpātijas ir franču izvēles pusē; vācu ceļu viņš atbalsta tiktāl, ciktāl tas apvieno nāciju, bet prūsiskajā novirzē uz šovinisma un militarisma pusi saskata briesmas citām Eiropas tautām, arī Baltijai, latviešiem. Valdemārs raksta: "Lielākais cilvēces jaunums ir kādas nācijas gatavība karam".³³ Ļoti tālredzīgi.

Tiek secināts, ka pēc Vācijas impērijas nodibināšanas 1871. gadā mainās citās valstīs dzīvojošo vāciešu stāvoklis, piemēram, Krievijā. Līdz tam vācieši tur bija tautība tikai etnogrāfiskā un lingvistiskā nozīmē. Vāciešus labprāt uzņēma krieviskajā vidē kā tās pilntiesīgus locekļus, nekad tur nav bijuši iebildumi pret vācu valodas lietošanu. Attieksme sāka mainīties, kad būt par "vācieti" jau nozīmēja atrasties kādā kopsakarībā ar varenu un ļoti kareivīgu lielvalsti, kaut vai simpatizēt šai valstij un tās politikai.³⁴ K. Valdemārs te pievienojas krievu šovīnistu, katkoviešu, pretvāciskajam noskaņojumam un, to nevar noliegt, izdabā Baltijas atvācošanas, reizē – rusificēšanas, piekritējiem. Taču jāievēro, ka viņš turpat paskaidro: ne jau visi, kuriem etniskā dzimtene ir kādā ārvalstī un kuri runā šīs valsts valodā, ir arī šīs valsts atbalstītāji. Kā noliedzošs piemērs tiek minēta tā laika ap-lēse, pēc kuras no 70 miljoniem angļu valodā runājošu ārpus Anglijas

esošu personu tikai aptuveni 30 miljoni simpatizē Lielbritānijai.³⁵ Šveices vācietis savukārt izturas vienlīdzīgi pret Bismarka radīto Vācijas impēriju un draudzīgi sadzīvo ar šveicieti francūzi, vispār cienu franču tautu. Ir liela nelaime, ja savu tautu augstprātīgi vērtē pārāku pār citām un pat savas tautības "salašņas" cienu vairāk nekā citu nacionālu un etnisku kopību krietnos cilvēkus – uzsvērts grāmatā "Tēvu zeme un vispārderīgais". Agresīvi šovinistisko "prūšu sērgu" K. Valdemārs raksturo kā briesmīgu slimību; ar tamlīdzīgu sērgu var saslimt (un saslimst) arī citas nācijas. Bet tā ir izārstējama, tāpat kā cilvēku organismos ieviesušās epidēmiskās kaites, tās "parādās uz kādu laiku un atkal pazūd" – atzīmē autors. Vācijas nacionālisma fenomenu K. Valdemārs izskaidro kā kanclera Oto Bismarka politikas lielvalstiskā virziena sastāvdaļu, kas pielāgota prūšu tautas kareivīgajai individualitātei "ar viltīgu nodomu – aplāpēt tās brīvības idejas, kas parādījās [vācu] tautā.. Mēģinājums izdevās."³⁶ Šovinisma uzplūdi Vācijā pēc uzvaras pār Franciju 1870. – 1871. gada karā nodarīja lielāku kaitējumu vācu nekā citām tautām. Slimība pastiprinājās, taču "slimnieks" to neapzinājās.

Vispār K. Valdemārs nenoliedza nacionālisma idejas vajadzību, īpaši tautu paš aizsardzības nolūkos. Viņa ieskatā briesmu gadījumā "atļauta" pat "tautu pašuzslava", kura ceļ nacionālo pašcieņu, stiprina pretestības garu. Citādā, ne kritiskā situācijā, "gan atsevišķu cilvēku, gan veselu tautu pašuzslava smird" un nodara pašiem ļaunu.³⁷

Stāstot par nacionālo attiecību specifisku Krievijas impērijā, K. Valdemārs to stipri idealizē. Viņš pauž cerību, ka te lielvalstiskais šovinisms negūs izplatību, to nepieļaujot krievu tautas iedzimtā tolerance pret citiem un starpetniskās sapraššanās sadzīves tradīcija.³⁸ Jaunlatviešu galvenais ideologs pievienojas valstiski krieviskajam uzskatam, pēc kura jēdziens "krievs" galvenokārt norāda nevis uz etnisku izcelsmi un pareizticību, bet uz piederību pie Krievijas pavalstnieku kopuma, t. i., pie Krievijas valsts tautas.

K. Valdemārs paskaidro: "Krievu tautas cilts nemaz nav", arī lielkrievi ir daudzu etnosu sajaukums. Viņš iebilst arī pret Prūsijas ebreju un poļu neatzišanu par prūšiem un mēģinājumiem Austroungārijā

uzskatīt par "neaustriešiem" visus tos, kas neapdzīvo valsts kodolzemī – Austrijas erchercogisti (t. i., Austrijas vācisko daļu). "Ar tādu skaitīšanu un tādām tabulām nenonāksim pie cita rezultāta kā [pie] nacionālā naida vienas un tās pašas valsts saimē."³⁹ Skaidri redzams, ka jaunlatviešu līdera nacionālisms bija izteikti antišovīnistisks un tuvu pienāca tai "modernā" nacionālisma plūsmai, kas nācīju un nacionālās intereses skata nevis etniskās piederības, bet zemes vai valsts tautas kopības mērogā. Tajā dominējošais kodols ir vēsturiskā tauta, kas veidojusies noteiktā teritorijā ilgstošas un stabilas kopsdzīves rezultātā.

Grāmatas "Tēvu zeme un vispārderīgais" 2. burtnīca, kuru M. Katkovs izdeva Maskavā 1871. gada nogalē vai 1872. gada sākumā, galvenokārt veltīta valodu jautājumam Baltijā. Lingvistiskā situācija tiek raksturota ar šādiem skaitļiem: igauņu zemēs 97–98% iedzīvotāju prot igauņiski, latviešu Vidzemē un Kurzemes guberņā ap 95% iedzīvotāju prot latviski, turpretī vācu valodu Kurzemē pilnīgi vai daļēji saprot tikai ap 20%, Vidzemē – 15%, Igaunijā – 10% pastāvīgo iedzīvotāju. Savukārt krievu valodu Baltijā tolaik prata tikai 5%.⁴⁰ Valdemārs pierāda, ka, gan no vēstures, gan tiesību faktora skatoties, latviešiem un igauņiem ir tiesības prasīt, lai viņu valodas tiktu lietotas arī Baltijas pārvaldes sfērā, dažādu pakāpju instancēs. Tādas pašas tiesības viņiem bija preses, literatūras un zinātnes jomā, tādēļ jānāk klajā arī latviešu valodā rakstītiem zinātniskiem darbiem.⁴¹ Atzīstot vācu valodas lielo nozīmi, tās lietošanas lietderību izglītības iestādēs un sadzīvē līdzās latviešu un krievu valodām, autors kategoriski iebilst pret tās obligātu lietošanu administratīvajās un tiesu lietās Baltijas zemēs, kur vācieši ir tikai 6–7% no iedzīvotājiem. Latviešu attieksme pret citvalodu lietošanu tiek izteikta šādi: viņi ir gatavi respektēt krievu valodas izplatīšanu, jo tas ir lielās valsts interesēs, taču šīs "intereses ir tiktāl saskanīgas ar latviešu un igauņu interesēm, ciktāl šīm tautām vēlama krievu valoda, gan kara un valsts dienestam, gan arī tirdzniecības un citiem sakariem." K. Valdemārs kategoriski norāda – nevar prasīt no latviešiem un igauņiem, "kam nav pašiem nekādas noteikšanas, lai viņi pilnīgi padotos" krievu vai vācu valodai. Mazās valodas ir "tikpat pilnvērtīgs svēts un cienījams cilvēces civilizācijas

elements kā lielāko tautu valodas". Kultūra ir visas cilvēces īpašums, un katrs ņem no tās savu tiesu, pirmām kārtām ar savas valodas palīdzību. Tikai svešvārdi pieder visiem – tāda ir jaunlatviešu "valodas politikas" uzskatu kvintesence.⁴²

Zīmīgi, ka K. Valdemārs valodu jautājumu apskata visu Baltijas guberņu ietvaros, aizstāvot arī igauņu tautas intereses. Viņam tuva ir doma par abu kaimiņnāciju nacionālo centienu saskaņošanu un apvienošanu vienā cīņās straumē. To noteica ne tikai ģeogrāfiskais tuvums, bet arī nacionālo interešu gandrīz identiskā līdzība, kas nāca no līdzīgās vēstures. Objektīvi apvienoja arī kopīgais pretinieks – vācbaltiešu privileģētā konservatīvā elite, kura Baltijā rīkojās kā savā zemē, izrādot vienādu patronisku attieksmi gan pret latviešiem, gan igauņiem. Igauņu vēstures pētnieks profesors H. Krüss, kas savā laikā pētījis igauņu un latviešu nacionālās atmodas kopsakarības, augstu vērtē K. Valdemāra nopelnus nacionālās sadarbības tradīcijas iedibināšanā, sevišķi viņa saraksti ar igauņu garīgajiem vadoņiem K. Jakobsonu, J. Kēleru u. c.⁴³

19. gadsimta 70. gados latviešu nacionālās domas bagātināšanā svarīgu jauniegdījumu deva Ata Kronvalda darbs "Tautiskie centieni".⁴⁴ Tā autors ir leģendāra personība. 60. gadu sākumā gandrīz pilnīgi pārvācojies, kā Oto Kronvalds studējis Vācijā, latviski runājis visai reti un kļūdaini, viņš jaunlatvietības ietekmē atgriezās savā tautībā un kļūst par nacionālās pedagoģiskās domas dižgaru. "Tautiskie centieni" gan ir rakstīti vāciski, bet tajos spilgti pausts latviskums. Grāmatiņa (vai brošūra) iespiesta Tērbatā 1872. gadā, tā ir pirmais latviešu autora šāda veida sacerējums, kas nācis klajā Baltijā. (Tiesa – ar vietējās vācu cenzūras izdarītajiem svītrojumiem.) Publicējumam ir polemisks saturs, tas kritizē Rīgas vācu laikraksta "Zeitung für Stadt und Land" 1871. gada 23. oktobra numura ievadrakstu "Nacionālie centieni", kas ieteica latviešiem atmet šādu centienu maldus un vairāk aplēst "praktiskos" (lasi – utilitāros) labumus, kurus viņi iegūtu, pārejot kādas lielākas nācijas kopumā. A. Kronvalds kvalificē šādu "padomu" kā mēģinājumu nolaupt latviešiem viņu tautisko serdi, padarīt viņus par nenacionālu bezgribas pūli, kuru var viegli ietekmēt

un pakļaut, nesastopot pretestību. Savas kritikas galveno "uguni" autors vērs pret jau vairākkārt pausto apgalvojumu par latviešu nespēju patstāvīgi radīt savu nacionālo garīgo intelektu. A. Kronvalds norāda: šāds noniecinājums stipri līdzīgs antisemītu izdomājumam par ebreju nepilnvērtību un ebreju tautas iedzimto ļaunumu. Teiciens "latvieti kā tādu nevar izglītot" ir "dvīņu brālis" viduslaiku sauklim – "žīds taču jāsadedzina."⁴⁵

Grāmatā pierādīts, ka, pat būdams dzimtbūšanā, latviešu zemnieks ir centies iegūt pašizglītību, tikai toreiz "mūsu skolas.. bij ganu āres un mūsu gara barība vēl no pagānu laikiem atlikušās un no mātes mutes teiktās dziesmas, teikas un pasakas, kā arī no tēva mācītie īsie, dziļie gudrības vārdi un dzīves mācības: sajauktas ar dažām drumstalām no kristīgās civilizācijas varas galda".⁴⁶ Tātad latvieši pat verdzībai līdzīgā jūgā prata radīt un saglabāt savu tautisko garīgumu, un tas lieti kalpoja vēl 19. gadsimtā, pārejot uz skolas izglītību. A. Kronvalds prasa, lai latviešu skolas nepiemērojās vācbaltiešu izglītības kanoniem un 60. gados Vidzemes landtāga noteiktajai pārejai uz vācu mācību valodu, bet gan seko savas tautas jaunās paaudzes nacionālās izglītošanas vajadzībām. – Skolai jāklūst par nācijas celtnieku, un tajā jādominē latviešu valodai. Vienlaicīgi (un paralēli) mācoties trīs mēlēs – latviešu, vācu un krievu –, jaunietis negūs nevienas valodas īstu zināšanu vai pat garīgi tiks sakropļots. – Tas ir arī brīdinājums neaizrauties ar pārnacionālas daudzpusības ieviešanu.⁴⁷ A. Kronvalds pirmais pilnā balsī prasa latviešu nacionālās skolas izveidošanu tautas pastāvēšanas un attīstības interesēs. Viņš uzsver, ka šādā skolā jauniešiem jāiegūst nevis atsevišķas fragmentāras zināšanas, bet garīga ceļa maize visam mūžam, kas apvienota ar savas nācijas vērtības izpratni. Nacionālajā programmā jāiekļauj tēze, ka tikai paši latvieši ir tiesīgi izlemt, kā viņiem izglītoties. Tas jau ir zināms tautas suverenitātes pieprasījums, kādēļ arī tā autoru pamatoti dēvē par radikālāko nacionālistu jaunlatviešu vidū.

Kronvalda uzskatos izglītības jautājumi pakārtoti lielākam nacionālam mērķim – latviešu nācijas iespējai patstāvīgi ienest savu daļu pasaules civilizācijas, kultūras attīstībā, tā gūstot arī citu nāciju atziša-

nu un cieņu. Viņa koncepcijā nacionālā esamība nav priekšnoteikums tautas pašizolācijai, bet plašāku sakaru nodibināšanai ar citām kultūras tautām, iegūstot arī spēju pārņemt no tām visu noderīgo, progresīvo, humāno. Nav jārada šaura, "nacionāla", tīri latviska zinātne un māksla, bet pasaules zinātnes un mākslas latviskā sadaļa – tāds ir šī izcilā nacionālā ideologa orientējošais ieteikums savai nācijai.⁴⁸

Kronvaldu Atis 1872. gadā uzrakstīja arī savu "Tautisko centienu" otro daļu, kurā detalizētāk izklāstīja rekomendācijas nacionālas tautskolas izveidei. Galvenais uzsvars joprojām likts uz valodas mācīšanas problēmas atrisinājumu. Nacionālās apziņas izaugsme tieši tiek saistīta ar valodas pilnveidošanu un bagātināšanu. "Tautas valodā verd dievišķa padoma avoti, tanī pukst tautas dvēsele", tikai ar valodu to var pareizi izprast un "sadzirdēt", rast īstos motīvus tautas vadīšanai – raksta Kronvalds, apelējot pie jaunlatviešu inteligences.⁴⁹

Šajā manuskriptā A. Kronvalds brīdina Krievijas valstsvīrus, ka ar latviešu valodas nomākšanu, kultūras aizskaršanu zudīs latviešu pacietīgā lojalitāte pret lielo valsti un viņi var kļūt par tai naidīgu un graužošu spēku. Arī pašiem latviešiem esot jāsaprot, ka viņi sākuši savu nacionālo dzīvi tādā pārmaiņu laikmetā, kad var tikt ierauti destruktīvā haosā, "kad graužošā sairšanas procesa vilņi reliģijas, politikas un sociālās dzīves laukos vienmēr tālāk sniedzas".⁵⁰ Kronvalds it kā ielūkojas gaidāmā 20. gadsimta lielajās kolīzijās, kurās sabruks daudzas valstis, iekārtas, morāles, nežēlīgi tiks rautas daudzu tautu vēsturiskās saknes. Latviešiem bija jāsapratavoja izturēt bargos pārbaudījumus. Uz to varēja cerēt tikai, apbruņojoties ar spēcīgu nacionālo apziņu un stāju. Pats savu nostāju Kronvalds izsaka šādi: "Nesatricināmi uzticīgs, ielas trokšņa nemaldināts, es stāvu zem brīvās izglītības alkstošās un izglītības spējīgās latviešu tautas karoga."⁵¹ Diemžēl šī spēcīgā nacionālā pravieša dzīves ceļš pēkšņi aprāvās 1875. gadā. Ar viņu beidzās jaunlatviešu nacionālās domas raženākais periods.

"Tautisko centienu" otro daļu toreiz neizdevās iespiest, tā saglabājās rokrakstā, un to, pārtulkotu latviešu valodā, pirmoreiz nodeva lasītājiem tikai 1936. gadā, iznākot A. Kronvalda kopoto rakstu 2. sējumam.

Apcerējuma pirmo daļu Āronu Matīsa tulkojumā latviski pirmoreiz publicēja žurnāls "Austrums" 1887. gadā.⁵² Atsevišķā brošētā izdevumā šis tulkojums parādījās 1912. gadā A. Gulbja izdevniecībā.⁵³ Tā bija spēcinoša ceļa maize latviešu nacionālajai inteliģencei.

Žurnālā "Rota" 1886. gada 49. un 50. numurā pirmoreiz tika publicēts arī Kronvalda atstātais rokraksts "Tēvzemes mīlestība". Tanī bija ieteikumi dzimtenes mīlestības un nacionālā patriotisma jūtu audzināšanai, sniegts arī šādas audzināšanas plāna projekts.⁵⁴ Kronvaldu Atis ir nacionālās audzināšanas pedagoģijas pamatlicējs Latvijā.

19. gs. 70. gadu otrajā pusē jau ir jūtams jaunlatvietības ideju izsīkums, literatūra un prese atkārtu agrāk teikto. Nozīmīgi jauni darbi parādās reti. Pārsvaru gūst saimnieciskie centieni. K. Valdemārs pastiprināti proponē latviešu koloniju dibināšanu Krievijā, lai samazinātu to sociālo spriedzi, kāda radās sakarā ar zemes izpirkšanas cenu palielināšanos, kas 70. – 80. gados izputināja ne vienu vien latviešu zemkopi, piespieda to atstāt tēvu un tēvu tēvu dzimto māju. Atbildot uz šo netaisnību, daudzās vietās notika muižu dedzināšanas un Latviju ne bez pamata sāka dēvēt par Krievijas "Īriju", kur notika plaši agrāri un nacionāli nemieri pret angļu varu. K. Valdemārs bija šāda pretestības veida pretinieks Baltijā. Viņa ieskatā latviešu zemnieku izbraukšana uz Krieviju piespiedīs muižniekus kļūt piekāpīgākiem. 1884. gadā rakstā "Latviešu skolas" K. Valdemārs atkal pauž pārliecību, ka jaunās latviešu kolonijas kalpos nacionālajām interesēm kā latviešu atbalsta punkti ārpus Latvijas, ar stiprām skolām un bibliotēkām.⁵⁵ Šis K. Valdemāra ieceres daļēji tika realizētas, tomēr ar laiku tur dzīvojošie latvieši atpalika no tautas nacionālās dzīves, pat piesavinājās vietējo krievu paražas. Pozitīvs bija viņu devums Eiropas civilizācijas elementu izplatīšanā Krievijā.

Minētājā rakstā K. Valdemārs plašāk ieskatās arī Latgales latviešos, aicina sūtīt uz turieni skolotājus no Vidzemes un Kurzemes, kuriem jā māca "saviem katoļu līdztautietiem" latviešu literārā valoda, lai viņi spētu lasīt latviešu avīzes un iepazīt nācījas dzīvi. Tā tiek aizsākta latviešu novadu kopības stiprināšanas tēma.

80. gados jaunlatviešu nacionālo ideju ietekmē top advokāta Frīd-

riha (Friča) Veinberga sacerējums "Politiskas domas iz Latvijas", kas rakstīts latviešu valodā un tiek latviski iespiests Vācijā, sakšu zemē. To laiž klajā Breitkopfa un Hertera izdevniecība Leipcigā 1884. gadā. Brošūru tur pārtulko un izdod arī krievu valodā. Abus izdevumus nosūta uz Krieviju pārdošanai. Taču cariskā cenzūra uzskata šo darbu par ļoti bīstamu, brošūru sūtījumi tiek konfiscēti un sadedzināti. Apgrozībā paliek tikai Vācijā atstāta neliela tirāžas daļa. Tad F. Veinbergs panāk, ka viņa "Domas" pārtulko vācu valodā un bez autora norādes izdod Leipcigā 1885. gadā. Tulkotāja priekšvārdā uzsvērts, ka Baltijā saduras ne tikai krievu un vācu intereses (sakarā ar vācbaltiešu autonomijas likvidēšanu un rusifikāciju), bet arī vācbaltiešu intereses ar latviešu un igauņu centieniem. Notiek iekšēja nacionāla cīņa par tiesību pārdali.⁵⁶ Šajā brošūrā F. Veinbergs sāk savu principiālo konservatīvismu sabiedriskās dzīves un valsts iekārtas jautājumos, piesaka sevi par jebkura radikālisma, jo sevišķi revolucionāru risinājumu, ienaidnieku. Viņš propagandē tikai "lietderīgu reformu" nepieciešamību. Revolūciju un cita veida graujošu satricinājumu cēloni viņš tomēr saskata nevis pūļa kaislībās, bet valdošo kārtu un šķiru nespējā un nevēlmē redzēt īsto stāvokli valstī un izšķirties par reformām, pārmaiņām. Sevišķi kļūdaina, viņaprāt, ir "zemāko kārtu" akūto vajadzību ignorēšana, nevēlēšanās apturēt mantisko sociālo atšķirību palielināšanos; tas rosina konfliktus, kuri var pāraugt briesmīgā konfrontācijā. Šādā kontekstā F. Veinbergs iztirzā arī nacionālā jautājuma rašanos un saasināšanos. Viņš pierāda, ka Baltijā (Latvijā, Igaunijā), kur kārtu un tautību dalījums sakrīt, sociālā pretiltība gūst eksplozīvu nacionālu saturu. Tas ir daudz brizantāks nekā, piemēram, Čehijā; tur čehiem bija arī sava nacionālā aristokrātija, sava elite, kura sekmīgi konkurēja ar vācisko, austrisko. F. Veinbergs paredz: ja vācbaltiešu virsotne nepiekāpsies un neatbalstīs latviešu mantīgās kārtas izveidošanos, tad Latvijā drīz vien būs viens no bīstamākajiem revolūcijas perēkļiem ne tikai Krievijā, bet visā Eiropā.⁵⁷ Turklāt latviešu revolucionārajā noskaņā krasi izpaudīsies viņu neapmierinātība ar nacionālā pazemojuma stāvokli. Tādas situācijas tapšanu varētu novērst. Tam nolūkam esot divas alternatīvas: 1) latviešu pārvācošana, pāreja vācbaltiešu tiesību sfērā – bet to

nepieļaus Krievijas valdība; 2) Krievijai uzticamas latviešu "augstākās kārtas" izveidošana, nododot tās rokās vietējos pašpārvaldes orgānus (kuri atņemti vācbaltiešu elitei). Savukārt šai "kārtai" būtu naski jārūpējas par nabadzīgo, trūcīgo latviešu dzīves līmeņa celšanu. Tā tapšot stabila visu latviešu nacionālo interešu kopība, vienība, kas nepieļaus tautas revolucionizēšanos.⁵⁸ Autors izsacīja pieņēmumu, ka latviešu vadītie pašpārvaldes orgāni radīs tādu jaunu gaisotni, kurā daļa vācbaltiešu muižniecības un pilsonības novērsīsies no bruņniecības tradicionālās, prettautiskās politikas un noslēgs koalīciju ar latviešu nacionālo spēku pārstāvjiem. Uz kompromisu no vācu puses iešot tie, "kuri mūsu dzimtenes kopējās intereses stāda augstāk par atsevišķas kārtas vai tautības interesēm" – domā F. Veinbergs.⁵⁹ Tās tomēr izrādījās nereālas ilūzijas.

Latvijas atrašanos Krievijas impērijas zemju skaitā F. Veinbergs vērtē pozitīvi, uzskatot to par latviešiem ļoti pieņemamu un izdevīgu stāvokli, kas atbrīvo viņus no rūpēm par zemes aizsardzību, no ārpolitiskajām funkcijām. Tādēļ viņi varot veltīt nācīgas garīgos spēkus ekonomikai, kultūrai, labklājības sasniegšanas mērķim, zinātnei. Latviešu tauta esot par mazu, lai ziedotu savus talantus lielajai politikai un "nemitīgajām partiju cīņām" tās sakarā.⁶⁰

Tā savas pārlicības "credo" izsaka latviešu nacionālā konservatīvisma pirmais ievērojamais pārstāvis. Vēsture parādīja – viņa aplēses par Krievijas valdošo aprindu labvēlību pret lojālo latviešu nacionālajām prasībām, tāpat kā cerības uz saprašanos ar vācbaltiešu aristokrātiju, bija nereālistiskas. Taču brīdinošie pravietojumi izrādījās visai tālredzīgi. Tāpat kā A. Kronvalds, viņš saskatīja nacionālajā dzīvē radušās tendences, to kopsakarību ar sociālo pārmaiņu tendencēm. F. Veinbergs vēlējās novērst asus un asiņainus konfliktus Latvijā. Taču savu strikti promonarhistisko un proimpērisko uzskatu dēļ viņš arvien vairāk un vairāk nonāca pretrunās ar latviešu sabiedrības demokrātisko un revolucionāro virzību, arī ar radikālo nacionalismu. Viņa konservatīvisms mēģinājumos apturēt notikumu attīstību tuvinājās reakcionārām antidemokrātiskām un antinacionālām idejām. F. Veinberga personas tēls kļuva par melnsimtnieciska "kangarisma"

simbolu, viņu tautā sāka dēvēt par "Melno Frici". Tas ir piemērs tam, kā sākumā nacionāli formulēta doma, atšķirusies no reālām attīstības nosliecēm, pārvēršas savā pretstatā – pretnacionālā nostājā, kalpojot gan Krievijas patvaldības, gan vēlāk – Vācijas ķeizarvalsts interesēm, noliedzot Latvijas pašnoteikšanos gan 1905., gan 1918. gadā.

Te jānorāda, ka brošūra "Politiskas domas iz Latvijas", kas tiešām bija nacionālas pārliecības auglis, ļoti maz ietekmēja latviešu sabiedrisko domāšanu. Pat tās izdevumu vācu valodā Krievijā varēja izplatīt tikai nelegāli. Brīvā pārdošanā nelielā skaitā tā nonāca paša F. Veinberga ienīstajā Piektaajā gadā, bet tad jau autors sevi bija stipri politiski sakompromitējis ar aicinājumiem apspiest revolūciju. Plašāka lasītāju saime iepazīna šo historiogrāfiski nozīmīgo darbu tikai Latvijas brīvvalstī, kad 1924. gadā klajā nāca tā vācu varianta tulkojums latviešu valodā, ko bija paveicis literāts un publicists J. Kauls. Tad šī brošūra jau bija pieminekļis nacionālkonservatīvās nostājas sākumam.

Jāatzīst, ka F. Veinberga "Politiskajās domās" ir atsevišķas paliekošas, vērtīgas atziņas. Piemēram, viņa ieteikumos par tautas "augstāko" un "zemāko" slāņu attiecību regulēšanu, līdzsvarošanu ar pasākumiem masu nabadzības un neizglītošanas izskaušanai. F. Veinbergs mācīja: rūpes par "mazo" ļaužu vajadzību apmierināšanu nav bagāto "filantropija", labdarība, bet gan valsts interešu diktēta nacionāla, humāna politika iekšējas stabilitātes nodrošināšanai, tā ir valstiska nepieciešamība.

Paliekoša nozīme ir 19. gs. 80. gados tapušajam latviešu luteriskā mācītāja un publicista Kārļa Kundziņa īsajam apcerējumam "Tauta, tautietis, tautība", kas bija radies no viņa priekšlasījuma Valmieras latviešu biedrībā 1884. gada 15. maijā un pēc tam pārveidots par rakstu žurnāla "Austrums" 1885. gada 5. numuram. Tas iepazīstina lasītāju ar minēto jēdzienu nacionālo būtību un autora viedokli par to izpratni. K. Kundziņš parāda, ka etniskā jeb "asiņu" izcelsme un kādas valodas lietošana ikdienā vēl nebūt nenosaka cilvēka nacionālo piederību. – Pēc dzimuma dažs labs vācbaltietis bija "tīrs" latvietis. ASV runāja angļiski, Šveicē – vāciski, bet tie nebija ne angļi, ne vācieši – tie bija amerikāņi, šveicieši. Par svarīgu nacionālu iezīmi Kundziņš uzskata

tautas īpašo raksturu, "dzīves ieražas un likteni, gara mantas un dāvanas (talantus), cīņiņus un darbus, cerības, priekus un bēdas". K. Kundziņš pievienojas Rietumu zinātnes atziņai, ka nacionālā faktora galvenais komponents ir vēsturiski radusies kopības griba un sajūta, arī garīgajā jomā. "Pēc dzimuma un valodas dažādas tautas" (etnosi), ilgstoši dzīvojot vienā valstī kā tās pavalstnieki, bieži politiskajā dzīvē ir "viena politiska tauta" – secina šis autors.⁶¹ Tā latviešu zinātniskajā publicistikā ienāk politiskās nācijas definējums. Latviešiem tas bija jauns priekšstats.

K. Kundziņa apcere arī noraidīja cilvēku vērtēšanu atkarībā no viņu tautības. Tiek šausūtis šovinizms, ekstrēms nacionālisms, kuru šis autors dēvē par "tautas trakulību". Ja cilvēki arī sadzīvē sekotu tās receptēm, tad, savu māju ceļot, vajadzētu pie reizes nojaukt tuvākā kaimiņa ēku – tikai tad iecere būtu īstenota. Kundziņš uzskatīja, ka nacionālistiskas neiecietības sludinātāji parasti ir "pusmācītie bez darba un vietas, kuri, savu vecāku mantu izputinājuši, ņemas tautas mantas aizstāvēt ar pilnu muti, tukšu sirdi". Turpat tiek atmascots arī otrs viltus nacionālisma paveids – "tautiskā superfosfāta" reklamēšana konkurences cīņā ar cittautieti – pārdevēju. "Caur to tautības lieta nāk apsmieklā, labākie un prātīgākie sāk no tās atrauties," – skumji konstatēts citētajā rakstā.⁶² Šāds secinājums izlobīts no 19. gs. 80. gadu latviešu sabiedriskās dzīves, kurā toreiz izplatījās sīkumains, mietpilsonisks, bezgarīgs nacionālisma atdarinājums, izkropļots jaunlatvietības epigonisms, kas mazināja nacionālo ideju pievilcību.

K. Kundziņš pievērsās nacionālās tikumības jēdzienam, parāda, ka tas pirmām kārtām jāsaprot kā aktīva nesamierinoša attieksme pret negatīvajām parādībām tautas dzīvē, esošo vainu un vājību mazināšana. Reālās īstenības idealizēšanai nav nekā kopēja ar šo jēdzienu. Tas gan izvirza ideālus, bet noraida izpušķošanu, nepareizu rīcību un garīgu kropļību nomaskēšanu.

K. Kundziņa raksts latviešu sabiedrībā tika vērtēts dažādi. Vieni atbalstīja tā reālismu, otriem šķita, ka netiek pienācīgi novērtēts nācijas etniskums, asinsbalss jutoņa, kas nākusi no senatnes pirmdzimtām. Avīzes "Balss" un "Baltijas Vēstnesis" priekšroku deva etniskās nācijas izpratnei. Starp šai tēmai veltītajām publikācijām īpaša

vērtība bija Friča Kārkluvalka garajam rakstam "Par mīlestību uz tautu" "Baltijas Vēstneša" 1894. gada 16. – 18. maija numuros. Tajā tika pausts tradicionālais uzskats par tautas izcelsmi no radniecības, dzimtas, ģints. Šis autors centās pārliecināt lasītājus, ka jo stiprāka būs etniskās kopības izjūta, jo paliekošāka būs tautas (nācijas) dzīvotspēja, izturība. Par pozitīvo piemēru šādai izdzīvošanas iespējai vissarežģītākajos apstākļos F. Kārkluvalks izvēlas ebreju tautas saglabāšanos pēc aiziešanas no Jūdejas un izklīšanas pa daudzām zemēm. Viņš norāda, ka, pat zaudējuši savu seno kopvalodu, ebreji nezaudēja savu etnisko īpatnību, tradīcijas, dzīvesveidu, piederības izjūtu savai tautai. Šīs izturības pamatā ir tautas mīlestība, gatavība nest upurus tās etnisko vērtību saglabāšanas labā.

19. gs. 80. gados latviešu sabiedrība, skatot nacionālās attiecības Latvijā, vairs neaprobežojas tikai ar latviešu–vācbaltiešu savstarpējo attieksmju problēmām. Par aktuālu tēmu presē kļūst arī latviešu un ebreju sadzīvošanas jautājums. To daļēji nosaka ebreju skaita ievērojama palielināšanās, viņu ieplūšana no Baltkrievijas, Polijas, Lietuvas, pat no Ukrainas gan sakarā ar rūpniecības un tirdzniecības apjoma straujo izaugsmi Baltijā, gan ar ebreju bēgšanu no antisemitiskajiem grautiņiem vai cita veida vajāšanām Krievijas impērijas dažādos apgabalos.⁶³ Otrs tēmas aktualitātes cēlonis ir ebreju ļoti aktīvā daļa preču un naudas attiecību izplatīšanā, modernā tirgus radīšanā. Šajā sfērā viņi gūst panākumus, īpaši kā vidutāji starp ražotājiem un pircējiem. Top plašs turīgo ebreju slānis, kas iegādājas īpašumus. Ebreju tirgotājs, uzņēmējs un amatnieks tagad latviešu acīs jau bieži ir konkurents, kas paņem sev daļu no viņa iespējām. Vācbaltiešu samērā labvēlīgā attieksme pret ebreju darījuma cilvēku un amatnieku vēl vairāk noskaņo neuzticēties ebrejiem. Nereti latviešu zemniekam, amatniekam un uzņēmējam šķiet, ka šis konkurents, kas izceļas ar savu izveicību un bezceremonalitāti, ir negodīgs līdzāsdzīvotājs. Atsevišķi krāpšanas fakti tiek vispārināti, un tā Latvijā iekļūst saimnieciskais antisemitisms. Parādās arī no Krievijas ievazāti politiskā antisemitisma simptomi, ieskaiti, ka ebreji ir impērijas stabilitātes grāvēji. (Īpaši pēc cara Aleksandra II nogalināšanas; ieganst – starp

teroristiem bijuši arī ebreji.) Pret antisemītiskajām noskaņām pirmais aktīvi uzstājās K. Valdemārs, kurš savā jaunībā bija dzīvojis un strādājis Sasmakas (tagad Valdemārpils) ebreju vidē, labi iepazinis viņu sadzīvi un centienus. Rakstā "Kāds vārds par žīdiem Baltijā"⁶⁴ viņš stāsta, ka ebreji ir tāda pati tautiska kopība kā citas, viņu sadzīvē nav nenormālas savādas novirzes, ir godīgi un negodīgi cilvēki (tāpat kā citām tautām), ir strādīgi un slinki. Naudas un vispār tirdznieciskajos darījumos viņiem ir pieredze, kas gājusi no paaudzes uz paaudzi, tādēļ viņi tur ir kompetentāki, veiklāki, "saprot andeli, nedzer, nesmēķē, drusku vairāk pelna.. Preces pārdod lētāk, ātrāk atrod jaunu preci." Toties tiesībās viņi ir tikpat ierobežoti, apspiesti kā latvieši, tās ir "bāreņu tautas". Tieši tas nosakot latviešu un ebreju attiecību vēlamu veidu – sadarbību cīņā par tiesībām. K. Valdemārs uzskata: "Kamēr no šiem bāreņiem viens otram neko nenovēl, tikmēr abi nedabū neko, jo tikai ar savienotiem spēkiem var uzvarēt, īpaši pilsētās pie domnieku un valdes vēlēšanām." Ebreji tāpat kā latvieši bija administratīvo reformu piekritēji Baltijā, un tas bija labs pamats savstarpējai interešu sapratnei. Šīs domas K. Valdemārs turpina 1882. gada rakstā "Tirdzniecīki – krāpnieki"⁶⁵, kurā kritizē antisemītiskas noskaņas un parāda, ka tirdzniecībā krāpšanas fakti vienmēr un visur ir vairāk nekā citu nozaru praksē, tādēļ arī tautās, kuras ar to pastiprināti nodarbojas, negodīgi tipi ir bieža parādība, īpaši konkurences paņēmienos. Autors pastāsta, ka ebreju grautiņu 1872. gadā Odesā izraisījuši grieķu kupči, kuriem ļoti skaudusi ebreju konkurentu veiksmē. Grieķi ar melniem uzkuģdījuši neizglītotos krievu strādniekus pret ebrejiem, kas pārdevuši preces lētāk, lai pēc to aplaupīšanas un pazemošanas paši varētu pārdot savas preces tiem pašiem krieviem par dārgāku cenu. Valdemārs aicina latviešus neļaut sevi iepīt antisemītisma izmestajos tīklos.

Tolerantu attieksmi pret ebrejiem pauda 1886. gadā nodibinātā pirmā latviešu demokrātiskā sīkpilsoniskā avīze "Dienas Lapa", kuras redaktors Fricis Bergmanis principiāli sekoja jaunlatviešu ideju kursam. Redakcijas rakstā "Vārds vajadzīgā vietā" 1886. gada 14. oktobrī viņš izsakās arī ebreju jautājumā: "Žīdi mums der par dzīvu pierādījumu, cik ļoti var stiprināties pat kāda maza, nicināta tautiņa; pie

viņiem mēs gaiši redzam, ko panāk caur izmanību, pacietību un savstarpēju stingru kopību". Rakstā atzīts, ka daudzi no ebrejiem iemācījušies ekspluatēt līdzcilvēku un reti kāds var spēkoties ar ebreju saimniecībā. "Žīds īsi apdomājas un ātri dara". No tā esot jāizdara secinājums: latviešiem jāprot sacensties, ražot kvalitatīvāk un lētāk, te lieti noderēs ebreju pieredzes izziņošana un galvenais – izglītība. Jābūt gataviem sacensībai ar konkurentu, tas stiprinās un asinās pašu spējas. F. Bergmanis šajā sakarībā proponē latviešu darījuma ļaužu apvienošanu kooperatīvos un krājaizdevu kasēs. Jāprot uzturēt nācijas saimniecisko iniciatīvu daudz nacionālā sabiedrībā.

Bija arī citāds, pretējs ebreju tēmas risinājuma viedoklis. Tā kāds J. S. žurnāla "Pagalms" 1882. gada 9. numurā rakstā "Žīdu vajāšana Krievijā" apgalvoja, ka ebreju nīšanas un vajāšanas cēloņi sakņojas šīs tautas sliktajās, amorālajās īpašībās, kuru dēļ tā pati sevi atsvešinājusi no citām tautām.⁶⁶ Šis autors gan atzīst, ka ebreji parasti rīkojas likumu robežās un ir prasmīgi saimniekotāji, tādēļ viņus varot ienīst, bet ne likumīgi vajāt. Savukārt avīzes "Baltijas Vēstnesis" 1888. gada 209. numurā ar "g" iniciāli iezīmētā rakstā "Žīdi" jau skan aicinājums boikotēt ebreju īpašniekiem piederošus veikalus, pirkt tikai pie latviešu tirgotājiem, tā stiprinot tautisko sabiedrību.⁶⁷ Avīzē "Balss" Ludviga Grēna (L. Zemgaliča) rakstā "Žīdi Kurzemē" 1891. gada 26. jūnijā pirmo reizi latviešu presē sniegts ziņu apkopojums par ebreju ieceļošanu Kurzemes guberņā 19. gadsimtā un viņu tiesību mainīgo stāvokli, parādīta arī ebreju tirgotāju dominante veikalu lietās Liepājā, Jelgavā, Tukumā, Kuldīgā, Bauskā, Ventspilī un citās pilsētās (piem., Liepājā 1880. gadā gildē ir 600 ebreji un 421 citu tautību tirgotājs, Jelgavā attiecīgi – 457 un 386 utt.)⁶⁸ L. Grēns secina, ka ebreji kļuvuši par noteicošajiem starpniekiem guberņas saimnieciskajā aprītē. Viņš to uzskatīja par ļoti negatīvu, latviešiem nelabvēlīgu stāvokli un ieteica ar jauniem likumiem ierobežot vidutāju tiesības, kā arī izraidīt no Kurzemes tos ebrejus, kuri nenodarbojās ar savu pēc izglītības reģistrēto profesiju, bet bija izvēlējušies citu darbības jomu. Tā tiek ieteikta likumīga administratīva ebreju vajāšana. Šī jau ir atklāta vēršanās pret ebrejiem viņu etniskās piederības dēļ. Šis saimnieciskais antisemitisms atspoguļo zināma latviešu

uzņēmēju slāņa vājumu, nespēju brīvā sacensībā pārspēt konkurentu cittautesi.

Šādi latviešu periodikā parādās divas pretējas noskaņas par latviešu un ebreju turpmāko attiecību ievirzi: sadarbības, kompromisa un nesadarbības, nolieguma noskaņas. Pretējo nostāju dažādību mēģināja izanalizēt avīze "Dienas Lapa" 1894. gada 18. (30.) jūnijā redakcijas rakstā "Antisemitisms" (redaktors Jānis Pliekšāns – Rainis). Tajā apgalvots, ka latviešu presē nav bijis objektīva ebreju jautājuma izvērtējuma: vieni "vai nu pārlietu slavē", otri – "rupji kūda pret nabaga Mozus tautiņu". Pēdējā attieksme ir ļoti kaitīga, turklāt tā vislielāko kaitējumu nodara pašiem latviešiem. "Antisemitisms ir kā kāda epidēmiska sērga", kura sagrābj savās ķetnās kā bagātos, tā nabagos, gan kungus, gan kalpus, saindē sadzīvi – sacīts šajā rakstā. "Dienas Lapa" aicināja latviešus nepadoties šīs slimības bacīļiem, ārstēt un izskaust to, ieejot civilizētā pasaulē kā modernai sabiedrībai piemērota nācija. Vajadzēja iemācīties sadzīvot.

Vienlaikus ar ebreju tēmu latviešu autori sāk pievērst uzmanību lietuviešu tautai. Taču ne sakarā ar lietuviešu ierašanos uz dzīvi Kurzemes guberņā un Rīgā, palielinoties viņu strādnieku skaitam rūpniecībā un transportā. Šāds pieprasījuma pieplūdums latviešu sabiedrību nesatrauca. Interese par brāļu tautu radās baltu senvēstures izpētes gaitā, vērtējot viņu kopējos likteņceļus. Šajā skatījumā spilgtu atklāsmi toreiz sniedza F. Veinberga brošūra "Iz latviešu – leišu vēstures" (Rīga, 1885, atkārtoti 1921). Autors asi kritizēja vācbaltiešu historiogrāfiju par baltu vēsturiskās lomas noklusēšanu, parādīja, ka balti bijuši ne tikai vēstures objekts, bet arī varonīgs subjekts, jo sevišķi ar lietuviešu cilšu un tautas aktīvo un izšķirošo dalību lielajās cīņās pret vācu bruņinieku ekspansiju 13. – 15. gadsimtā. Taču Lietuvas nelaime sākusies ar tās aristokrātijas pārpoļošanos, kādēļ šī tauta zaudēja savu neatkarību un svarīgo lomu Eiropas austrumos. F. Veinbergs ieteica latviešiem veikt aktīvu cīņu pret pārvācošanos, lai taptu stipra baltu-latviešu nācija, kuras nacionālā "virs-kārta" varētu uzņemties arī ciešu sakaru nodibināšanu ar lietuviešu tautu, izraujot to no pārpoļoto aprindu ietekmes. Tad varētu atjauno-

ties baltu etniskā vienotība, tās kopīgi kļūtu par lielu, ietekmīgu spēku. Šī orientācija nenovērtēja tās lielās kultūras un sadzīves tradīciju atšķirības, kā arī valodas barjeras, kuras vēstures īpatnie likloči bija radījuši starp latviešiem un lietuviešiem. Tomēr pati vienības domas izvirzīšana bija vērtīga iniciatīva, lai sāktu veidot jaunu abu baltu nāciju sadarbības tradīciju. To savdabīgi apsveica arī toreiz jaunais latviešu dzejnieks Sudrabu Edžus (Eduards Zilbers) savā dzejolī "Lietuvas virsaitis" žurnāla "Austrums" 1885. gada 8. numurā, slavīnot baltu varonīgās sendienas. Viņš jautā un aicina:

“Vai iespējams atļaut tai piemiņai zust,
Kas agrāko spožumu rāda?
Tad steigies šo dārgumu tēvijai glābt,
Tas cītīgus strādniekus radīs”.⁶⁸

Patriotiskā audzināšana, ņemot palīgā vēstures tēmu, kļūst aktuāls latviešu autoru un latviešu skolu uzdevums.

Pagājušā gadsimta otrās puses publikācijās nav iztirzātas latviešu un Latvijā dzīvojošo krievu savstarpējās attiecības. Tas tādēļ, ka vietējie krievi netika izdalīti no krievu tautas kopuma kā kāda īpaša grupa. Krievu ierēdniecība un militārpersonas bija impērijas pārvaldes pārstāvji. Sava īpatna patstāvība piemita te dzīvojošajiem vectīcībniekiem. Taču par viņiem cenzūra neatļāva ko publicēt.

Cenzūras dēļ nebija iespējams izteikt arī latviešu attieksmi pret vietējiem poļiem, kurus patvaldība joprojām uzskatīja par dumpīgu pavalstnieku daļu. Tas kavēja arī Latgales problēmu izvērtējumu.

19. gadsimta 90. gados parādās pirmie latviešu autoru darbi, kuri sniedz vispārīnātu apkopojosu atskatu uz tautas atmodas laika notikumiem un uzskatiem, tā rezultātiem. 1892. gadā Jelgavā nāk klajā Āronu Matīsa brošūra "Krišjānis Valdemārs savā dzīvē un darbā", kuras teksts jau pirms tam bija publicēts žurnālā "Austrums".⁶⁹ Tā bija biogrāfiska apcere par iepriekšējā gadā mirušo jaunlatviešu idejisko vadoni, kura veikums atstājis paliekošu ietekmi tautas nacionālajā apziņā. Ārons vispirms sniedz īsu ieskatu atmodas priekšvēsturē un tad – sākumposmā, parādot, ka jaunlatvietība 19. gs. 50. gados rodas uz

iepriekš ierosinātā tautības piederības apzināšanās procesa pleciem. K. Valdemāru uz aktīvu nacionālu darbību dzinušas rūpes par latviešu izraušanu no nabadzības sloga, viņam visvairāk "sāp vispārējs latviešu labums".⁷⁰ Šajā darbā izmantotas K. Barona uzrakstītās atmiņas, kurās raksturots Valdemāra "mērenais nacionālisms", cīņa par pakāpeniskām pārmaiņām Baltijā. Par galveno tautas patstāvības faktoru, nacionālās apziņas saglabātāju viņš uzskatījis latviešu lauku sīkgruntniecību, tādēļ veicinājis tās rašanos un vairošanos. K. Barona ieskatā, K. Valdemāra lielākais nacionālais devums bijusi latvietības atzīšana, kas panākts bezkompromisa cīņā ar pārvācotājiem. Arī jēdziens "jaunlatvietis", ko ieviesis vācu mācītājs Braže uzbrukumos Valdemāram, kļuvis par goda nosaukumu tautas labākajiem dēliem, patriotiem, nācijas pamatlicējiem.⁷¹

Visai plašu pārskatu par nacionālā laikmeta sākumu Latvijā deva rakstnieka Augusta Deglava pētnieciskā grāmata "Latviešu attīstības solis no 1848. – 1875. g.", kas izdota 1893. gadā.⁷² Autors uzstāda jautājumu – kādēļ latvieši netika pārvācoti – un sniedz turpat savu atbildi: tautība, kas rupji apspiež otru, to nevar piesaistīt sev. Tomēr pati nacionālā ideja pie latviešiem atnāca no Vācijas ar tās demokrātību, to vidū arī 1848. gada revolūcijas cīnītāju, publikācijām un dzejām. Tā aizrāva latviešu censoņus, palīdzēja viņiem kļūt par pirmo latviešu nacionālo inteliģenci.⁷³ Sākumā gan viņi bija tikai "dvēsele" bez tautas "miesas", tad ieguva masu atbalstu. A. Deglavs augstu vērtē arī latviešu strādnieku un amatnieku pirmās apvienības 60. gados, kuras nodibina savas biedrības, piemēram, "Cerības biedrību" Rīgā. Kad studenti tērbatieši un rīdzinieki nāk saskarē un klāt pievienojas latviešu skolu skolotāji, tad arī top nacionālā kustība. Augsti tiek vērtēta avīzes "Baltijas Vēstnesis" loma nacionālo spēku apvienošanā mērķtiecīgai darbībai, kā arī F. Veinberga vadītā laikraksta "Baltische Zeitung", vēlāk "Heimat", nopelni latviešu nacionālās pozīcijas izskaidrošanā vācu valodā ar apelāciju pie cittautiešu (vācu, ebreju) zemākajiem slāņiem. Taču par tautas atmodas galveno organizatorisko sniegumu A. Deglavs uzskata Rīgas Latviešu biedrības nodibināšanu 1868. gadā, parāda, kā tā kļūst ne tikai par latviešu kultūras rosības

centru, bet arī par visas nacionālās sabiedriskās dzīves apvienotāju. Taču pati biedrība ātri vien sašķēļas divās darbinieku grupās: "saimniecības vīros" un "literātos". Pirmie, kuru līderi ir uzņēmējs Rihards Tomsons, arhitekts Jānis Frīdrihs Baumanis un tipogrāfs Kārlis Štālbergs, galveno uzsvaru lika uz latviešu saimnieciskajiem pasākumiem, līdzekļu ieguvu un uzkrāšanu, lai topošajā kapitālismā spēcīgi ienāktu latviešu elements. Garīgās dzīves, kultūras attīstība, viņu ieskatā, būs atkarīga no šīs ievirzes rezultātiem. Turpretī otri, kurus pārstāvēja žurnālists Bernhards Dīriķis, tiesībnieks un žurnālists Frīdrihs Veinbergs u. c., radīja frakciju, kura par pamatvirzienu uzskatīja kultūras un izglītības veicināšanu. Starp abiem grupējumiem iedegās strīdi, radās arī personiskas nesaskaņas. Tā sākās latviešu inteligences sadalīšanās divu nacionālu orientāciju piekritējos. Neskatoties uz to, tomēr kopīgi daudz paveikts – sarīkoti 1873. gada Vislatvijas dziesmu svētki, uzcelts biedrības nams, stiprināta nacionālā griba darboties un radīt.

A. Deglavs atklāj to nacionālās domas un centienu diferencēšanos, kura saglabājusies līdz pat mūsu dienām. Dažādos laika posmos tā izpaudusies dažādi, taču galvenā šķirtne vienmēr ir bijusi viena un tā pati: ko likt nācijas interešu pirmajā vietā – ekonomiku vai kultūru? Acīmredzot katrā periodā jārod abu noteicošo faktoru optimālais līdzsvars līdzekļu un sabiedriskās enerģijas sadalē. Nedrīkst pieļaut pārāk lielu atkāpi no iespējamības un lietderības robežām. Diskusijas par abu virzienu priekšlikumiem vienmēr būs noderīgas.

A. Deglava simpātijas vairāk svērušās uz kultūras prioritātes aizstāvju pusi. Tāda nostāja raksturīga nacionālās inteligences lielākajai daļai arī turpmāk. Tas tādēļ, ka latviešu etnoss tapis par kultūras nāciju un ilgu laiku tai nav bijis politiskas patstāvības, bet saimniecisko bagātību lielākā daļa vēstures īpatnību dēļ nonākusi cittautiešu īpašumā. Uzvara kultūras laukā latviešiem bijusi sasniedzamā nekā iespēja panākt pārsvaru ekonomikā. To zināmā mērā noteica arī zemes ģeogrāfiskais stāvoklis, kura dēļ te ieplūda daudz ārzemju kapitāla un kopā ar to – ārzemnieki. Bez tam – tieši kultūrā akumulējās nācijas garīgais potenciāls, tās esamības satvars. Pie tā jāpaliek.

2. Nacionālais jautājums Jaunās strāvas, pirmo latviešu sociāldemokrātu uzskatu gaismā

Latviešu inteliģences pirmā kreisā kustība – Jaunā strāva – dzima uz kapitālistisko sabiedrisko attiecību rašanās bāzes. Nākt pasaulē tai palīdzēja arī tas garīgais vakuums, kāds bija radies tautā pēc jaunlatviešu kustības izbeigšanās, jo topošās latviešu pilsonības materiālā mērķtiecība netika papildināta ar jaunu pārlicinošu sociālu un nacionālu ideju jaunradi. Daudzu darboņu pietāte pret krieviskumu pārauga carisma prettautiskās politikas atbalstīšanā. Uz aktīvas dzīves skatuves 80. gados uzņākusi sīkpilsoniskā inteliģence, Rietumu demokrātisko ideju ietekmēta, sāka sev un tautai meklēt citus idejiskos un politiskos orientierus. Tai likās, ka paliekoša nozīme būs tikai sociālā progresa veicināšanai un latviešiem jāpiedalās pasaules revolucionārā pārveidošanā, darot to arī savā zemē. Modē nāca marksisms, mācība par šķiru cīņu un sociālo revolūciju.

Pakāpeniski šo atziņu sāka paust avīze "Dienas Lapa". Pēc F. Bergmaņa atkāpšanās no redaktora amata 1888. gadā to pārņēma jurists Pēteris Stučka. Sākumā viņš ir tipisks jaunlatviešu radikālo domu pēctecis, visai nacionāli noskaņots jauneklis, kas regulāri raksta par nacionālās kultūras atbalstīšanu, piemēram, 1890. gada 24. novembra rakstā "Latviešu etnogrāfiskais muzejs" kvēli atbalsta tā ierīkošanu. Šī viņa rediģēšanas perioda spilgtākā lappuse nacionālā jautājuma izgaismošanā ir redakcijas raksts "Tautiskie centieni Austro-Ungārijā" 1890. gada 288. numurā. Tas pauž atziņu, ka daudz nacionālā valstī (Krievija arī bija tāda) nacionālo jautājumu var atrisināt tikai demokrātiskā ceļā. Rakstā ir atsauce uz čehu nacionālo tiesību izcilo cīnītāju Tomašu Masariku. "Dienas Lapa" solidarizējoties piebilst, ka šāda valsts varēs pastāvēt tikai ar nosacījumu, ka tās iedzīvotājiem dos tiesības "pilnīgi izkopt savu tautību". Tā varētu saglabāt "saprātīgās saitēs" savienoto dažādo tautību valstisko kopību. Bet par vissvarīgāko domu šajā rakstā jāuzskata tā nobeiguma secinājums: "Tautiskie centieni negrozās vis vienīgi ap tautību un valodu, bet arī ap brīvību un tas, kas, gādādams lielākas tiesības tautas valodai un tautībai, nodos

tautu verdzībai, būs tomēr tikai – tautas ienaidnieks".⁷⁴ Jādomā, šis pārmetums "nodevībā" bija tēmēts uz tiem jaunlatvietības epigoņiem, kuri praktiski neveica vairs nacionālo cīņu, bija apmierinājušies ar cariskās varas īstenoto 1886. gada administratīvo reformu un paši "sekmiņgi" sākuši piemēroties lielkrieviskajai virsvadībai. Ar vārdu "brīvība" var saprast arī norādi uz demokrātiskas valsts iekārtas jēdzienu.

Nacionālais jautājums "Dienas Lapas" slejās gūst plašāku vietu redaktora Jāņa Pliekšāna – Raiņa virsvadības laikā (1891.g. – 1895.g. dec.) Lai apmānītu cenzūru, raksti tiek veltīti Īrijas, Čehijas, Galīcijas un citu nacionāli strīdīgo zemju notikumiem, taču izteiktos secinājumus viegli var piesaistīt Latvijas problēmām. Tā 1893. gada rakstā "Austro-Ungārijas mazo tautu liktenis" tiek atklāti propagandēts visu tautību un nāciju pilnīgas līdztiesības princips.⁷⁵ 1894. gada 104. numura publicējums "Iz latviešu dzīves", zem kura ir paraksts "- rs" (J. Sirmais?), par 19. gadsimta otrās puses norišu galveno sasniegumu Latvijā atzīst "tautas nodibināšanu caur tautības idejas daudzinašanu". Autors ir pārliecināts, ka "nu latviešu tauta nav vairs iznīcināma". Taču viņš arī konstatē, ka "šī tautības laikmeta augļus grib baudīt visa tauta, nevis kāda maza daļiņa no tās". Starp raksta rindām skaidri pavīd mantīgo latviešu aprindu egoisma un individuālisma nesaudzīga kritika un simpātijas latviešu augošajai strādniecībai, kura ieguvusi vismazāk. Pēc augstu sociālo barjeru uzcelšanas "pastāvīga tautības vārda skandināšana paliek smieklīga", saka "- rs" un norāda, ka strādnieki sāk sekot citām idejām un prasībām, plašākām par nacionālajām. Te jau reljefi iezīmējas Jaunās strāvas tieksme pakārtot nacionālo jautājumu sociālo cīņu virsprblēmām. Paralēli "Dienas Lapā" parādās arī tādi spriedumi kā – "Tautiskā ideja nobāl..", Dziesmu svētki.. ir "labāko famīliju" (t. i., mantīgās pilsonības) darīšana, latviešu strādniekam jāatmet viņam nevajadzīgie "tautiskie kankari" u. tml. zobgalības.⁷⁶ Īpaši negatīvas, nacionāli nihilistiskas tanī laikā ir Tērbatas universitātes studenta Friča Roziņa publikācijas.⁷⁷

1894. gadā "Dienas Lapas" 119., 120. un 123. numurā ievietots Jaņa Jansona (Brauna) plašais raksts "Mūsu vecai paaudzei", kurā asi kritizēti jaunlatvietības epigoņu centieni saglabāt nacionālās jūsmas

gaisotni ar latviešu senās pagātnes – brīvo cilšu laika – idealizāciju. Autors to dēvē par "ķēmošanos", "tukšas un aklas" etnodomāšanas izpausmi, pašcildināšanos. Viņš uzskata, ka etnogrāfiski un arheoloģiski pētījumi par latviešu etnosa ģenēzi un attīstību ir gan vajadzīgi, vērtīgi, taču tos nedrīkst izmantot iluzorisku mītu radīšanai: "ņiebumi un brunči" nekad nevar reprezentēt kādu augstāku ideju. Ar pēdējo domāta sociālā progresa ideja, kurai J. Jansons veltīja savus garīgos dotumus un dzīves enerģiju, aicināja arī citus to darīt, sniegt latviešiem modernās pasaules vērtību priekšstatus.

Ievēribu pelna daži jaunstrāvniecībai tuvu stāvošās Tērbatas latviešu studentu apvienības, tā saucamās "Pīpkalonijas", biedru zinātniskie publicējumi rakstu krājumā "Pūrs". Aleksandrs Dauge tā pirmajā burtnīcā reprezentējas ar rakstu "Kas ir tautība?", kuru pats nosauc par "kosmopolītisku apcerējumu".⁷⁸ Tajā pierādīts, ka tautība nav etniski homogēns, bet (vēsturiski skatot) heterogēns veidojums, ko vienkopus satur galvenokārt valoda. Arī latvieši te nav izņēmums. Pēc A. Dauges sniegtās aplēses tikai ap 50% latviešu cēlušies no agrāk te bijušajām baltu ciltīm, 25% ir jau ar vācu asins piedevu, 10% – ar slāvisku, 5% – igaunisku un 5% – lietuvisku izcelsmi.⁷⁹ Šīs ziņas gan nevaram uzskatīt par zinātniski izskaitļotām. Toties pavisam nopietni jāuztver autora apgalvojums par starptautiskas valodas un kultūras tapšanas un izplatības nenovēršamību, turklāt tiek prognozēta angļu valodas prioritāte. Paredzējums ir tiešām precīzs. Toties netālredzīga ir A. Dauges piesliešanās kosmopolitiskajai noskaņai par nāciju un tautību drīzu nīkšanu un izzušanu. Nepaies ilgs laiks, un viņš pats asi nosodīs tādu "mānīšanos", kļūs par latviešu nacionālo ideju paudēju.

Pirmajā "Pūra" burtnīcā ievietots studenta Jēkaba Alkšņa (vēlāk ievērojama ķirurga un medicīnas vēsturnieka) neliels apcerējums "Egoisms, kosmopolitisms, patriotisms", kas pirmoreiz šādā kopsakarībā izskaidro šos jēdzienus latviešu lasītājam.⁸⁰ Pretēji tālaika A. Daugem šis autors kosmopolitismā saskata gan cēlu, bet pavisam nereālu, fantastisku mērķu spraušanu. J. Alksnis paredz tautu nacionālo īpatnību ilgu saglabāšanos un attīstību. Tieši tādēļ patriotisms dod daudz reālistiskāku orientāciju cilvēka dzīvei nekā kosmopolitisms,

taču no patriotisma jāatdala un jāizslauka šauras savtības un pašizolēšanās centieni. "Caur patriotismu pie cilvēku labklājības" – tāda ir J. Alkšņa devīze.

Tērbatas studentu domu sašķelšanās nacionālā jautājuma vērtējumā atspoguļo tālaika latviešu inteliģences jaunās paaudzes idejisko sadalīšanos nacionālajos un pretnacionālajos "progresā cirtējos". Kā vieni, tā otri bija pārliecināti, ka tieši viņu paustais viedoklis palīdzēs latviešiem sekmīgi orientēties gaidamā 20. gadsimta tendencēs un vērtībās. Šādā nozīmē gan vieni, gan otri bija savas nācijas patrioti. Viņu strīdu izšķīra turpmākā Latvijas vēsture.

90. gadu otrajā pusē, pēc P. Stučkas atkārtotas stāšanās "Dienas Lapas" vadredaktora postenī (1895. g. decembrī), šī avīze nacionālā jautājuma apskatam velta arvien mazāku uzmanību. Visa Jaunā strāva pavēršas uz marksisma proponētā "proletāriskā internacionālisma" pusi. Savukārt pilsonībā ielavās liberālā kosmopolītisma atraugas. No nacionālās historiogrāfijas viedokļa Latvijā 19. gadsimta no beiguma gadi ir patukšs posms.

Tēmas aktualitāte atkal pieaug, pārkāpjot 20. gadsimta sliekšni. To vispirms sāk aktīvi risināt topošā latviešu sociāldemokrātija, kura pēc legālās Jaunās strāvas sagrāves (1898. g.) dibinās pagrīdes pulciņu un revolucionāro emigrantu preses grupu tīkla veidolā. Īpaši liela propagandistiska loma bija laikrakstiem "Latviešu Strādnieks" (iznāk Anglijā 1899–900) un "Sociāldemokrāts" (1900–1905, Anglijā un Šveicē). To vadošais redaktors F. Roziņš nu ir koriģējis savus uzskatus un nacionālajā jautājumā saskata svarīgu faktoru, kas kavē marksisma ideju iesakņošanos latviešu darbarūķu apziņā. Tādēļ rakstā "Tauta un tēvzeme", kas tapis 1900. gada otrajā pusē,⁸¹ viņš asi uzbrūk visiem nacionālās idejas paudžiem, konstatējot, ka tādi ir ne tikai pilsonības, bet arī latviešu pirmo sociālistu rindās. Viņu ļoti satrauc emigrantu "Latviešu sociāldemokrātu savienības", tā saucamās "savienībnieku" grupas vadītāju, bijušo jaunstrāvnieku Miķeļa Valtera, Ernesta Rolava un Eduarda Skubiķa tieksme savienot sociālās un nacionālās cīņas vienā atbrīvošanas kustības straumē. Raksts vispirms nogāna procāriskos latviešu nacionālistus, kuri esot tikai "rebinieki" un sava

pašlabuma meklētāji un izmantojot "tautas" un "tēvzemes" jēdzienus savu egoistisko interešu labā. Pēc F. Roziņa vērtējuma "vienotās tautas" jēdziens esot tikai "putra" un "migla" strādnieku dezinformēšanai, lai neļautu viņiem izprast savas strikti šķiriskās intereses. "Savienībniekus" viņš norājis par piekāpšanos nacionālismam un jo sevišķi – par "tautiskās latviešu republikas" nodibināšanas idejas izvēršanos. Tiešām – pirmais šādu cīņas mērķi bija uzstādījis Miķelis Valters, toreiz gan vēl tikai mutvārdu diskusijās. Vispār "savienībnieki" bija par politiskās un nacionālās pašnoteikšanās tiesībām latviešu nācijai. Tāds ir viņu vēsturiskais nopelns iepretī tālaika pilsonisko un marksistisko darboņu kosmopolīstismam. F. Roziņš šajā nostādnē saskata Latvijai ļoti bīstamu un nereālistisku orientāciju. Viņam ir divi pretargumenti: 1) nodibinot savu nacionālo valsti būtu jāpadzen no Latvijas visi krievi, poļi, vācieši un ebreji, arī viņu strādnieki (tātad šī "republika" varētu pastāvēt tikai nacionāli homogēnā zemē), taču bez šo tautu grupu dalības vairs nebūšot iespējama ekonomiskās dzīves aprīte; 2) atvienojoties no Krievijas, nāktos "lielo pusi no mums vajadzīgajiem ražojumiem ievest no citām zemēm", bet to nevarēšot nodrošināt, jo Latvija nespēšot saražot tik daudz ekvivalentu eksportpreču, lai gūtu pietiekamus līdzekļus plašam importam. – Tā latviešu starpā iesākās disputes par nācijas spēju vai nespēju patstāvīgi garantēt savas zemes ekonomisko attīstību. Jānorāda, ka tolaik neticību pauda arī latviešu pilsonības darboņi.

F. Roziņa raksts "Tauta un tēvzeme" ir historiogrāfiski ļoti nozīmīgs ne tikai kā dogmatiskas kreisas kritikas piemērs. Tajā ir arī vērtīgas zinātnisku pārdomu atziņas, īpaši stāstījumā par modernās nācijas būtības izpratni. Autors izskaidro atšķirību starp etnisko kopumu un politisko nāciju. Etniskums rodas tautu priekšvēstures laikos, tas veido cilšu un ģinšu kopības iekšējo satvaru. F. Roziņš parāda, ka arī latvieši līdz pat 13. gadsimtam dalījās etniskās ciltīs. Šo "kārtību" izjauca krustnešu iebrukums, kam gadsimtiem ilgi sekoja vācu, poļu, zviedru u. c. asiņu ieplūde (dažos pagastos 18. gs. trešdaļa bērnu bijuši "nelaiķa lielkunga" radīti). Tā veidojās latviešu tautības "asinsaina". Turpretī 19. gadsimtā Eiropā veidojās jauna tipa nacionāla ko-

pība – nācija, kas nav asinsradnieciska un "tai nevajag būt arī teritoriālajai kopībai" – domā F. Roziņš, "tā ir politiska kopība", kopība, ko apvieno viena politiska iekārta. Tiesa – esot arī tāds nācijas jēdziena skaidrojums, kas par vienojošo kodolu uzskata valodu un tautas ieražas (tradīcijas, raksturu), taču šāda tipa nācijas varot apvienoties lielākā, valstiskā nacionālā kopumā, tā rodoties valsts daudznacionāla politiskā nācija. Tāda perspektīva esot arī nākotnes Krievijai.

F. Roziņa formulējumā modernās nācijas ir kādas zemes politiskas kopības, kuras apvieno vienādu saimniecisko un politisko interešu cilvēkus un centienus. Tādu apvienību nevar nodibināt ar piespiedu politiku, tā dzimst tikai brīvprātīgā un patstāvīgā saskaņā. – Te paustas vērtīgas domas, kuras guvušas apstiprinājumu 20. gadsimtā daudzās Eiropas zemēs. Diemžēl Latvija nav to skaitā, jo gadsimta lielākajā daļā latviešu tauta nebija sava likteņa noteicēja. Svešās varas rīkojās tā, lai Latvijas iedzīvotāji nevarētu apvienoties politiskā nācijā. Taču tās nespēja apturēt latviešu etniskās kultūrnācijas garīgo izaugsmi. Ne F. Roziņš, ne citi marksistiskie autori neparedzēja tādu nacionālā potenciāla radošo spēku latviešu tautā.

3. Jaunnacionālistu devums

Jaunlatviešu kustības izsīkums un jaunstrāvnieku, vēlāk – sociāldemokrātu kosmopolītisms radīja latviešu nacionālajai domai nelabvēlīgu sabiedrisko gaisotni. No šī stāvokļa pozitīvu izeju meklēja neliela darbinieku grupa, kura 1901. gada beigās sāka izdot jaunu laikrakstu un deva tam jaunlatviešu preses orgāna "Pēterburgas Avīzes" nosaukumu. Tā nebija nejauša izvēle. Jaunais laikraksts tika iespiests Krievijas galvaspilsētā Meijera un Spundes tipogrāfijā. Tā izdevēji un līdzstrādnieki Oskars Rāviņš, Vilis Plute (Olavs), Andrievs Niedra, Jānis Ansbergs, rakstnieks Rūdolfs Blaumanis u. c. vēlējās atjaunot un turpināt jaunlatviešu iesākto nacionālās darbības kursu. Viņi mēģināja pierādīt, ka latviešu pilsonībā nav pavisam izzudis nacionālās cīņas

gars un tā vēl var rast jaunus stimulus nacionālo interešu pārstāvēšanai. "Pēterburgas Avīžu" uzskati tapa kā pretmets mēreno, nacionālās prasībās visai pieticīgo laikrakstu "Balss" (red. A. Vēbers) un "Baltijas Vēstnesis" (red. N. Puriņš) bezzobainajai publicistikai.

"Pēterburgas Avīžu" 1. numurs 1901. gada 15. (27.) decembrī sācās ar V. Plutes rakstu "Gurdenums taktikas centienos", kurš mēģināja noskaidrot latviešu nacionālās idejiskās rosmes apsūkuma cēloņus. Tie esot: 1) nacionālās cīņas asuma samazināšanās pēc vācbaltiešu autonomās pārvaldes izzušanas Baltijā; 2) slavenu vēsturisku tradīciju trūkums latviešiem, sešsimt "verdzības gadu" nomācošās sekas, kuru pārvarēšanai bija vajadzīgs ilgs laiks; 3) latviešu nepietiekamā izglītība. Viņu lielākais ienaidnieks ir "gara tumsība" – domā V. Plute. Viņš ieteica rast jaunu, "tvaika un elektrības laikmeta" īpatnībām atbilstošu nacionālu orientāciju, vairs nemeklēt iedvesmu pagātnes teiksmainajos mītos, kuri bija tik populāri tautas atmodas gados.

Šāds nacionālās taktikas maiņas izklāsts tūliņ sastapās ar "Balss" un "Baltijas Vēstneša", kā tradīciju aizstāvētāju, kritiku. It kā atkārtotās jaunlatviešu un veclatviešu idejiskais duelis. Tādēļ arī jaunos "pēterburģiešus" pretēji vecnacionālistiem sāka brīžam dēvēt par "jaunnacionālistiem". Atbildot kritizētājiem, "Avīžu" redakcija 1902. gada 9. (22.) janvārī paskaidro: latviešu jaunatne, kas ienākusi lielajā dzīvē divu gadsimtu mijā, cenšas panākt tās Eiropas tautas, kuras daudz sasniegušas 19. gadsimtā. Šī jaunā paudze neskatās atpakaļ, bet uz priekšu, to nevar iedvesmot ar mītisko nacionālo jūsmu. Jaunie dzejnieki Rainis, Aspazija un Plūdonis vairs necildina pagātni (kas bija vajadzīgs savā laikā), bet redzīgi ieskatās 20. gadsimta apstākļos. 1902. gada 12. (25.) un 16. (29.) janvāra numuros garajā avīzes redakcijas rakstā "Par latviešu mantas stāvokli un tā iespaidu uz latviešu attīstību" par galveno nacionālo uzdevumu izvirzīta latviešu turības un uzņēmējgribas celšana, lai viņi tik ļoti neatpaliktu bagātībā no cittautiešiem Latvijā un spētu vairāk līdzekļu ziedot savas nacionālās kultūras celšanai. Tā ir it kā atgriešanās pie K. Valdemāra izvirzītās nacionālās prioritātes, tikai jaunā attīstības pakāpē. Gala mērķis ir latviešu nācijas dominante ekonomikā.

1902. gada 2. (15.) janvārī rakstā "Ar ko biedroties" "Pēterburgas Avīzes" formulē savus taktiskos uzskatus. Tiek konstatēts, ka latviešiem nacionālajos centienos nav īstu nacionālo sabiedroto, jo igauņiem un lietuviešiem pārāk nozīmīgas ir viņu lokālās intereses, vācbaltieši joprojām nevēlas atzīt latviešu līdztvērtību, bet krievu lielākā daļa ir ierēdņi un iebrucēji, kurus maz interesē Baltijas pamattautu nacionālās problēmas, viņi te pārstāv lielo impēriju. "Avīzes" iesaka latviešiem savās nacionālajās iecerēs galvenokārt paļauties tikai uz pašu spēkiem, censties nacionāli saliedēties savu mērķu sasniegšanai. Arī "mūsu labklājībai nebūs izaugt no svešas palīdzības, tā iekarojama ar pašu spēkiem". Turpat tiek akcentēts lojālisms pret Krievijas lielvalsti, kurā tiek saskaņota pārnacionāla vara, kas tās teritorijā dzīvojošajām 120 tautām it kā dodot tiesības "attīstīties un uzplaukt savā [nacionālajā] savdabībā". Visiem esot droši un labi zem varenā impērijas divgalvainā ērgļa spārnēm.⁸² Tā nebija demagoģiska frāze, bet jaun nacionālistu pārliecība. Viņu nacionālisma šķēps bija vērstas pret vācbaltiešu elites jaunu politisko sarosīšanos pēc Nikolaja II nākšanas tronī, tās centieniem kaut daļēji atgūt iespēju noteikt pārvaldes darbu Baltijas guberņās. Ar cīņu pret to jaun nacionālisti cerēja gūt arī latviešu darba cilvēku atbalstu, atraut viņus no sociālisma ideju ietekmes. "Pēterburgas Avīzes" klaji pasludināja, ka laikraksts ir nacionālisma tribīne. A. Niedras apcerējumā "Nacionālisms mūsu gara dzīvē"⁸³ tika sniegta šī autora izpratne par nacionālisma būtību: ne gluži tas pats, kas ir "tautiskā apziņa", bet kaut kas augstāks, idejiskāks, kas gan sakņojoties šajā apziņā, tomēr patstāvīgi paužot pārliecību, ka nacionālijas savdabība, īpatnība un individualitāte ir nacionālās eksistences galvenās vērtības. Tieši tāds priekšstats esot radošā garīguma uzturētājs nacionālajā kultūrā. Īpatnības nemitīgi jāatjauno un jāizkopj, neļaujot tautu denacionalizēt, pasaulīgi unificēt. Ja sarūkot īpatnības, savdabības, tauta pamazām izzūd. A. Niedra uzskatīja, ka pirmajai latviešu nacionālajai kustībai jau no paša tās sākuma bijuši divi pamatvadmoņi: *humānais* – lai izcīnītu savai tautai līdztiesīgu cilvēku stāvokli citu tautu starpā – un *romantiskais* – lai dotu tai spēcīgu nacionālo kultūru, izkoptu garīgo dzīvi, ņemot palīgā gan 19. gs. pasaules

atziņas, gan savu latvisko senču gara bagātības un tradīcijas. A. Niedra pozitīvi vērtē jaunlatviešu uzskatu kopsaistību ar Eiropas civilizācijas kultūru, pateicoties tam latviešiem gājusi secen nacionāli etniskā pašno-robežošanās. Jaunlatvieši "nīdēja" nevis svešas kultūras, bet naidīgus "svešiniekus". Jaunlatvietības īpatnība esot bijusi tāda, ka tās humanitāte sliekusies uz tautības nacionālo centienu pusi, bet romantisms – uz kosmopolītisma pusi. Tādēļ izpalikušas gan viena, gan otra virziena galējības. Latviešu nacionālisms bijis iekšēji līdzsvarots, arī mantisko un garīgo interešu proporcijās. Bet A. Niedra arī brīdināja, ka šo līdzsvaru izjauc 20. gadsimta kreisi revolucionārās un kosmopolītiski nihilistiskās strāvas. Viņš gribēja kavēt to ielaušanos latviešu apziņā.

A. Niedra uzskatīja, ka latviešu nacionālā idejiskuma saglabāšanā un padziļināšanā liela nozīme būs latviešu reliģiskajiem darbiniekiem, kuri ikdienā tieši saskaras ar plašiem tautas slāņiem, arī nemantīgiem darba cilvēkiem. Pats būdams reliģisks darbinieks, par svarīgu nacionālu uzdevumu viņš izvirzīja latviešu mācītāju sagatavošanu, izglītošanu, sniedzot viņiem arī nacionālo mērķu izpratni. Pakāpeniski tā varētu nomainīt latviešu luteriskajās draudzēs esošos vācu mācītājus, izņemt no vācbaltiešu rokām iespēju ietekmēt tautu ar dievvārdu. Tādēļ bija jāpanāk latviešu mācītāju izglītošanas katedras nodibināšana Tērbatas universitātē. A. Niedra un V. Plute aktīvi aģitēja par "nacionālās profesūras" nodibināšanu teoloģijā.⁸⁴ Taču šajā jautājumā luteriskās baznīcas vāciskās konsistorijas bija nepiekāpīgas. Jāatzīst, ka tieši "tautas mācītāju" trūkums veicināja ievērojamas latviešu daļas novēršanos no reliģiskās dzīves. To prasmīgi izmantoja sociāldemokrātiskie "sludinātāji", kuri bieži veiksmīgi kāpa dažādu legālu sapulču un nelegālu saietu tribīnēs.

A. Niedras nacionālās pozīcijas vājā vieta bija viņa priekšlikumi par latviešu un vācbaltiešu attiecību normalizēšanu. Tie visaptverošāk izteikti garajā rakstā "Morituri..", kas turpinājumos tika publicēts "Pēterburgas Avīžu" literārajā pielikumā no 1902. gada jūnija līdz novembrim.⁸⁵ Tas bija tapis kā kritiska atsauksme uz vācbaltiešu ideologa Rīgas "Düna Zeitung" galvenā redaktora dr. Ernsta Serafima tikko iznākušo brošūru "Im neuen Jahrhundert" ("Jaunajā gadsimtā"). Tajā

tika pausta cerība, ka vācbaltiešu kopiena tomēr saglabās savas mantiskās un garīgās prioritātes Baltijā un pastāvēs kā svarīgs, noteicošs iedzīvotāju komponents. Tādēļ kļūšot iespējama izlīgšana ar latviešiem, kuriem nāksoties šo stāvokli atzīt, arī nacionālajā jomā. A. Niedra turpreti paredz vācbaltietības nozīmīguma samazināšanos gan ekonomiskajā, gan garīgajā dzīvē, lielgruntniecības panīkšanu, neizturot sacensību ar latviešu mazgruntniecību, un tādēļ – muižu pārdošanu (bet ne tuvākajos 10–20 gados).⁸⁶ Latvijā paliks tikai tie vācieši, kas te vēsturiski ieauģuši ar ģimeņu saknēm, bet aizceļos tie, kas nesen iera-
dušies un pēc savas apziņas ir ārzemnieki – prognozēja A. Niedra. Ar palicējiem, reālās spēku attiecības atzinējiem, viņaprāt, būšot iespējams atrast sadzīvošanas modeli, neaizskarot nevienas puses likumīgās tiesības un sadalot pašvaldību vietas atbilstoši vēlētāju skaitam.

A. Niedras ieskatā nacionālajās attiecībās latvieši un vācbaltieši paliks pretinieki, bet komunālajās var būt sabiedrotie, tāpat reliģiski garīgajās lietās, zinātnē, iedzīvotāju medicīniskajā aprūpē utt. Tas esot iespējams tādēļ, ka latviešu nacionālismam neesot politisku mērķu, tas neejot tālāk par guberņu un apriņķu pašpārvaldes robežām un Krievijas impērijas likumiem.⁸⁷ Uz šīs tiesību bāzes tad arī esot jāmeklē "modus vivendi" latviešu un vācbaltiešu starpā.

Šajā jautājumā pat pašu "jaunnacionālistu" vidū nebija vienprātības. "Pēterburgas Avīžu" redaktors V. Plute noraidīja orientāciju uz izlīgumu, prasīja izrādīt "stingrāku latviskuma" pozīciju, asāk vērsties pret vācbaltiešu ambīcijām. Acīmredzot redaktors baidījās, ka latviešu – vācu kompromisa nostājas dēļ laikraksts var zaudēt daudzus savus lasītājus. A. Niedras un V. Plutes diskusijas apkopojošo būtību atspoguļoja A. Niedras raksts "Atklātības darbinieku mājas dzīve" un V. Plutes "Atbilde A. Niedras kungam". Abi publicējumi bija ievietoti avīzēs 1902. gada 31. augusta (13. septembra) numurā. Uz pārmetumu bezkompromisa "urruvu patriotismā" V. Plute atbildēja, ka jebkura "remdenība" tautiskās lietās "kavē visu mūsu attīstību un mazina mūsu spēkus". Viņa izpratnē tikai radikāls nacionālisms varēja gūt atbalstu tautā, kuru jau bija skārusi kosmopolītisma ideju

"sērga". "Mērenajiem" nacionālajiem uzskatiem vairs nebija plašas ietekmes izredzes.

Strīdā piedalījās arī jaunlatviešu laika ievērojamais rakstnieks, romāna "Mērnīku laiki" līdzautors Reinis Kaudzīte, kurš simpatizēja jaun nacionālistu ierosmei, centās palīdzēt viņiem iededzināt jaunu nacionālās gaismas lāpu. 1902. gada 11. (24.) augustā un 14. (24.) augustā "Pēterburgas Avīzes" publicēja viņa rakstu "Par izlīgšanu un vienošanos latviešu un vāciešu starpā" (parakstīts ar pseidonīmu R. Vidzemnieks), kurā tiek formulēta savdabīga viduspozīcija. R. Kaudzīte uzskatīja, ka 20. gadsimta sākumā latviešiem jau bija pietiekami prāvi īpašumi un kapitāli, daudzas ietekmīgas sabiedriskās organizācijas un kredītiestādes, un tādēļ viņi jau bija neatkarīgi no vācbaltiešu resursiem un iegribām. Tāpēc bija strikti jānoraida vācu diktāta paņēmieni un viņu atsaukšanās uz savām agrāko laiku privilēģijām. Latviešiem skaidri jāpasaka – viņi ir par brīvu un līdztiesīgu sacensību starp īpašniekiem bez kādas tautību stāvokļa īpašas gradācijas un norādes uz etnisko piederību. "Jāņem vērā tikai cilvēka personiskā vērtība." Jāpiespiež vācbaltiešu puse atzīt jaunā stāvokļa realitāti, tad varēs arī vienoties par abu tautību pilsonības sadarbību. R. Kaudzītes ieskatā tas būtu vēsturisks izlīgums, kurš noslēgtu jaunlatviešu sāktu cīņu par latviešu līdztiesību ar vācbaltiešiem Latvijā. Turpat R. Kaudzīte aizrāda, cik daudz vēl jādara, lai latviešu nācija nostiprinātu savu dzīvotspēju. Galvenais ienaidnieks, kurš to apdraudēja, nebija jāmeklē cittautiešu nacionālās grupās, bet pašu tautiešu, savējo trūkumos un negācijās – "bezdievībā, slinkumā un plītēšanā."

Diskusija bija vērtīga, tā rosināja nacionālo domāšanu. Tomēr jaun nacionālistiem tā arī neizdevās nonākt pie vienotas darbības taktikas, arī attieksmē pret vācbaltiešu politiskajiem un ideoloģiskajiem manevriem. Tāpat nebija īsti skaidrs, kā atrast pareizo pieeju latviešu strādniekam un lauku algādzim, kalpam. Pārāk liela jau bija pilsonības un strādniecības atsvešinātība latviešu nācijā.

Šo sarežģīto iekšnacionālo stāvokli skaidrāk izprata aiz nacionālisma karoga ejošā jaunatne. No tās vidus nāca Atis Ķēniņš, kurš vēlāk kļuva par vienu no ievērojamākajiem nacionālisma propagandētājiem.

20. gadsimta sākumā viņa persona guva ievērību ar 1901. – 1903. gadā izdoto sabiedriski politisko un literāro rakstu krājumu "Jaunības Literatūra" sērijas sagatavošanu. Tajā bija ievietoti arī viņa paša raksti par K. Valdemāru, Kronvaldu Ati, Ausekli, A. Pumpuru, G. Merķeli u. c. nacionālo ideju ienesējiem Latvijā.⁸⁸ A. Ķēniņš uzskatīja, ka romantiskā tautiskuma un kosmopolītisma sajaukumu Latvijā ieviesis tieši G. Merķelis, jo viņš savas atziņas smēlis no franču apgaismības laika skolotājiem, kuri bija "beztautībnieki". Kā nākamās latviešu nacionālās atmodas pirmspraviētis Merķelis tomēr daudz darījis, lai tauta sāktu domāt par savu etnisko un etnogrāfisko kopību, īpašām tautiskām interesēm un mērķiem. Sevišķi augstu vērtēts Merķeļa sarakstītais eposs "Imanta", kas modinājis latvisko patriotismu. Ļoti svarīgs bijis secinājums, ka tautība nav šķērslis, bet stimulē attīstībai. No šī atziņas punkta sākusies jaunlatviešu nacionālā jaunrade.⁸⁹ A. Ķēniņš savos publicējumos parāda, kā jaunlatviešu idejiskie meklējumi soli pa solim virzījušies uz nacionālās programmas izstrādi. Savā pirmajā pakāpē tā vairāk ietvērusi pragmatisko un humāno mērķu izklāstu (K. Valdemārs), vēlāk pārsvaru guvuši romantiskā nacionālisma motīvi (A. Kronvalds), ko vēl pastiprināja tautas mītiskās vēstures romantiskā atklāsme Ausekļa dzejā un A. Pumpura eposā "Lāčplēsis". Tā tapusi šī mītiskuma literārā tradīcija, kas būtiski ietekmējusi latviešu nacionālās apziņas izaugsmi. Viņi arvien vairāk ticēja savas kopīgās izcelsmes spēkam un etnosa pagātnes slavai. Taču šādi iedegta garīgā spožuma "uguns" vairs nespēja sildīt sociālu kontrastu sašķelto tautu 20 gs. sākumā. Vajadzēja rast jaunus nacionālās iedvesmes avotus. A. Ķēniņš pierāda, ka jaunlatvieši deva tautai tās idejas un ierosmes, kuras nāca no pirmskapitālisma un kapitālisma sākumposma laika realitātes Latvijā. Turpinājums bija jārada jau kapitālisma laikmetā.

Novērtējot jaun nacionālistu iniciatīvu, tomēr jākonstatē, ka viņu centiens radīt jaunlatvietības vēstures jaunu periodu neguva ievērojamus panākumus. Tautā pastiprinājās kreisās un kosmopolītiskās noskaņas. Pie durvīm jau klauvēja 20. gadsimta revolucionārie satricinājumi. Tiem latviešu nacionālisti nebija sagatavojušies.

No 20. gadsimta sākumā tapušajām publikācijām par nacionālo jautājumu ievērību pelna divi raksti, kuri īsti neiederējās nevienā no

virzienu grupām. Jaunu tēmas risinājumu ieteica filozofijas doktors Pēteris Zālīte savā rakstā "Tēvzeme un tautība" laikraksta "Mājas Viesis" 1901. gada 7. un 8. numurā.⁹⁰ Viņš teorētiskā skatījumā sniedz padomus zemēm, kurās dzīvo vairākas tautības (tātad arī Latvijai). Lai būtu saskaņa un strauja attīstība, nacionālās attiecības jāatbrīvo no kādas vienas tautības (lielas vai mazas) privileģētā stāvokļa. Par visu augstāk jāstāda sabiedriskā "taisnība", ko šis autors definē kristīgās morāles principu garā. Multinacionālā sabiedrībā jāvalda saimnieciskai kopsadarbībai un mierīgai dažādu kultūru savienībai – tā tolaik rakstīja P. Zālīte. Tas veicināšot kopējas "tēvzemes mīlestības" rašanos. Tad arī progresīvā attīstība spers straujākus soļus un iespaidīgāk celsies visu tautību cilvēku labklājība. Turklāt kopējo zemes tautu viņš uzskata par posmu lielajā virzībā "no tautības pie cilvēcības". P. Zālīte te pauž viedokli, ko tolaik izplatīja Vācijas liberāli demokrātiskā doma. Latvijā tāds vēl nevarēja rasties.

No historiogrāfijas viedokļa ļoti nozīmīgs bija Jaņa Jansona (Brauna) garais raksts "Tautiskie centieni un saimnieciskā nokārtošanās (1868–1880)" žurnāla "Austrums" 1903. gada 3., 4. un 8. numurā.⁹¹ Šis sacerējums, pretēji F. Roziņa darbiem, nenoliedza nacionālo interešu un darbību izcilo lomu vēsturē. Jaunlatviešu kustību tas dēvēja par priekšspēli revolucionārajai cīņai un atzina, ka latviešu nacionālisms ir palīdzējis tautai nomest verdzīgas paklausības un iztapības paražas, kļūt prasīgai, uzstājīgai. Par tautiskās atmodas virsotni tiek uzskatīti 19. gs. 70. gadi, A. Kronvalda darbība, kurā ieraudzīts patriotisma ideāls piemērs. Tieši šinī laikā notiek pāreja no inteliģences grupu ierosmēm uz tautas masu savīļņošanos un latvieši formulē savus nacionālos centienus, kurus atbalsta gan zemnieku, gan pilsētas rokpeļņu un sīkīpašnieku pirmās apvienības, gan tautskolotāju lielais darbs. Taču visu šo vareno pārmaiņu J. Jansons izskaidro ar šķiru apziņas veidošanās sākumu nacionālo interešu formā. Nacionālais izrietot no šķiriskā, esot pakārtots tam. Tautiskās atmodas laikmets bijis tikai ievadījums tām sociālajām un politiskajām cīņām, kuras noteiks latviešu likteni 20. gadsimtā. Šādā interpretācijā nacionālismam nav patstāvīgas lomas, tas ir tikai ievada vai starpposma ideju

paudējs, sagatavojot ceļu citām, perspektīvākām idejām un attiecīgajiem procesiem. Acīmredzot šāds viedoklis ienāk latviešu zinātniskajā publicistikā no vācu neortodoksālā marksisma literatūras, daļēji Kārļa Kautska priekšstatu ietekmē.

* * *

Kopumā 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. pirmajos gados tapušie latviešu darbinieku publicējumi rada nacionālā jautājuma historiogrāfijas plašu pamatu Latvijā. Tas atspoguļo procesus un uzskatus, kuri parāda latviešu nācijas dzimšanu, tautas nacionālās apziņas izveidošanos, cīņu par latviešu pirmo nacionālo mērķu un interešu īstenošanu. Apskatāmo publicējumu analīze ļauj secināt, ka latviešu nacionālisms no paša sākuma ir emancipējošs un kultūrnacionāls, tas nav vērstis pret citām nācijām un tautībām. Konfrontējošo asumu uzspieda vācbaltiešu muižniecības un pilsonības nepieņemīgais konservatīvisms, kuram pašam nav sava nacionālā pamata. Redzam arī, ka latviešu nacionālo cīņu politiskajai ievirzei vēl ir ļoti lokāls un pieticīgs mērķis – dalība Baltijas guberņu iekšējās dzīves jautājumu apspriešanā un uzdevumu risināšanā līdztiesīgi ar citu tautību ļaudīm, ar vācbaltiešu pārstāvjiem.

Nacionālo interešu priekšplānā bija tautas izglītošana dzimtajā valodā un latviešu saimnieciskās darbības stimulēšana, savas nacionālās inteliģences un pilsonības izveidošana, modernas nācijas tapšana.

Attieksme pret cittautiešiem Latvijā galvenokārt tolaik vēl aprobežojās ar latviešu – vācbaltiešu attiecību iztirzājumu, un tajā latviešu autori pauž gandrīz pilnīgi vienprātīgu nacionālu viedokli: tās ir radikāli jāmaina, aizmēžot no feodālisma nākušās aristokrātijas un birģelības privilēģijas. Attieksmē pret ebrejiem latviešu publicistu domas dalās: te atšķiras sadarbības un nesaderības pozīcijas, pēdējās tuvinās antisemitismam. Latviešu tautas attieksme pret ebreju klātbūtni kopumā bija toleranta.

Tiek propagandētas latviešu un igauņu kopcīņas idejas un ieteikts atjaunot baltu vienību, latviešu un lietuviešu vēsturiskos sakarus.

Marksisms latviešu publicistikā ielaužas 19. gs. beigās un ienes savu materiālistisko un kosmopolītisko pieeju nacionālajam jautājumam. Nacionāli noskaņotie latviešu autori tolaik nespēja tam pretstatīt jaunajiem apstākļiem atbilstošu, pietiekami argumentētu nacionālās politikas ieteikumu. To kavēja konformā attieksme pret arhaisko Krievijas impērijas valsts iekārtu. Vajadzēja nākt jaunai nacionālajai strāvai. Tolaik tā nespēja izveidoties.

I nodaļas avoti, literatūra un piezīmes

¹ Sk. Švābe A. Latvijas vēsture 1800 – 1914. – Stokholma, 1958. – 131. – 133. lpp.; Ārons M. Latviešu Literāriskā (Latviešu Draugu) Biedrība savā simts gadu darbā. – Rīga, 1929. – 60. – 66., 125. lpp.

² "Latviešu Avīzes". – 1822. – 7. dec.

³ Turpat. – 1823. – 21. jūn.

⁴ [H. Treijs]. Pamācīšana // Vidzemes Kalendāris uz to 1829-to gadu, kam 365 dienas ir. – Rīga, [1828]. Lappuses nav numurētas.

⁵ A-n. Kur labi klājas, tur ir manas mājas. – "Mājas Viesis". – 1859. – 10. maijā.

⁶ Sk., piem., *Zobugals*. Kaunīgie Latvieši // "Pēterburgas Avīzes". – 1862. – 22. nr. pielikums; 1863. – 8. nr., pielikums.

⁷ [Spāģis A.] Die Zustände des freien Bauernstandes in Kurland. – Leipzig, 1860.

⁸ Turpat. – 39. lpp.

⁹ [Spāģis A.] Die Zustände des freien Bauernstandes in Kurland nach dem Gesetze und nach der Praxis in Lichte des modernen Russlands. Zweiter Theil. – Leipzig, 1863.

¹⁰ Turpat. – 334. lpp.

¹¹ [Valdemārs K.] Baltische, namentlich livländische Bauernzustände. – Leipzig, 1862.

¹² Turpat. – 65. lpp.

¹³ W. Рижские письма. – Москва, 1865.

¹⁴ Citēju pēc: K. Valdemārs. Raksti. – II. sēj. – Rīga. – 1937. – 162. lpp.

¹⁵ Turpat. – 179. lpp.

¹⁶ Turpat. – 219. lpp.

¹⁷ Padomju okupācijas laikā kompartijai ļoti uzticami zinātnes darboņi vajāja tos autorus, kuri atzina jaunlatviešus par nacionālajiem demokrātiem. 1960. gadā

nacionālkomunisma apsūdzības tīklā tika iepīts ekonomists G. Libermanis, kurš savā grāmatā "Jaunlatvieši" bija atzinis K. Valdemāru tieši par tādu. – Pārsteidzoša līdzība ar pašu jaunlatviešu vajāšanu pirms 100 gadiem.

- ¹⁸ [K. Valdemārs] Об учебных заведениях Прибалтийского края в отношении к русскому языку. – Санктпетербург, 1866.
- ¹⁹ Cit. pēc Valdemārs K. Raksti. – II sēj. – 252. lpp.
- ²⁰ Turpat. – 256. lpp.
- ²¹ Turpat. – 259., 265. lpp.
- ²² Woldemar C. Die Lettenauswanderung nach Nowgorod im Jahre 1865 und die baltische deutsche Presse. – Bautzen, 1867.
- ²³ Sk. Valdemārs K. Raksti. – II sēj. – 320. lpp.
- ²⁴ Turpat. – 321. lpp.
- ²⁵ Biesbārdis K. Der Sprach- und Bildungskampf in den baltischen Provinzen Russlands. – Bautzen, 1865.
- ²⁶ Turpat. – 3. lpp.
- ²⁷ Turpat. – 22. lpp.
- ²⁸ Turpat. – 24. lpp.
- ²⁹ [Biezbārdis K.] Zustände und Eigenthümlichkeiten in den baltischen Provinzen Russlands. – Bautzen, 1865.
- ³⁰ Turpat. – 21. lpp.
- ³¹ [Biezbārdis K.] Meditationen zur Förderung der Eintracht zwischen Russen und Deutschen in den baltischen Provinzen Russlands. – Bautzen, 1866.
- ³² Woldemar C. Vaterländisches und Gemeinnütziges. – Moskau, 1871.
- ³³ Sk. Valdemārs K. Raksti. – II sēj. – 340. lpp.
- ³⁴ Turpat. – 343. lpp.
- ³⁵ Turpat. – 343. – 344. lpp.
- ³⁶ Turpat. – 353. – 354. lpp.
- ³⁷ Turpat. – 398. – 399. lpp.
- ³⁸ Turpat. – 347. lpp.
- ³⁹ Turpat. – 402. lpp.
- ⁴⁰ Turpat. – 419. lpp.
- ⁴¹ Turpat.
- ⁴² Turpat. – 416., 417., 428. lpp.
- ⁴³ Kruss H. Beziehungen zwischen den Esten und Letten der Zeit des Völkischen Erwachens // Latvijas Vēstures Institūta žurnāls. – 1938. – 2. nr. – 163. – 188. lpp.

- ⁴⁴ *Kronwald A.* "Nationale Bestrebungen". – Dorpat, 1872. (Latviskā tulkojumā vienmēr virsraksts "Tautiskie centieni".)
- ⁴⁵ Sk. *Kronvalds A.* Kopoti raksti. – II sēj. – Rīga, 1936. – 26. lpp.
- ⁴⁶ Turpat. – 37. lpp.
- ⁴⁷ Turpat. – 54. lpp.
- ⁴⁸ Turpat. – 73. lpp.
- ⁴⁹ Turpat. – 118. lpp.
- ⁵⁰ Turpat. – 134. lpp.
- ⁵¹ Turpat. – 135. lpp.
- ⁵² *Kronvalds A.* Tautiskie centieni // "Austrums". – 1887. – 10. nr. – 609. – 628. lpp.; 11. nr. – 650. – 663. lpp.; 12. nr. – 755. – 771. lpp.
- ⁵³ *Kronvalds A.* Tautiskie centieni: paskaidrojums pie kāda "Zeitung für Stadt und Land" raksta. – Pēterburga, 1912 (Universālā bibliotēka Nr. 71).
- ⁵⁴ Sk. *Kronvalds A.* Kopoti raksti. – II sēj. – 5. – 13. lpp.
- ⁵⁵ "Baltijas Zemkopis". – 1884. – 8. febr.
- ⁵⁶ [*Veinbergs F.*] Politische Gedanken aus Lettland. – Leipzig, 1885. – S. 3.
- ⁵⁷ Sk. *Veinbergs F.* Politiskas domas iz Latvijas. – Rīga, 1924. – 73., 82. lpp.
- ⁵⁸ Turpat. – 74. – 76. u. c. lpp.
- ⁵⁹ Turpat. – 80. lpp.
- ⁶⁰ Turpat. – 70. lpp.
- ⁶¹ "Austrums". – 1885. – 5. nr. – 276. lpp.
- ⁶² Turpat. – 274. – 275. lpp.
- ⁶³ Pēc Marģera Skujenieka sniegtajiem datiem 1834. g. Kurzemes guberņā dzīvoja 23 486 ebreji, bet 1897. g. – 51 169, Latgalē attiecīgi 19. gs. vidū 15 – 20 tūkstoši, 1897. g. – 64 256. Sk. *Skujenieks M.* Latvijas zeme un iedzīvotāji. – Rīga, 1920. – 199. – 200. lpp.
- ⁶⁴ "Baltijas Vēstnesis". – 1881. – 11. (23.) dec.
- ⁶⁵ "Balss". – 1882. – 13. janv.
- ⁶⁶ "Pagalms". – 1882. – 9. nr. – 72. lpp.
- ⁶⁷ "Baltijas Vēstnesis". – 1888. – 14. (26.) sept.
- ⁶⁸ "Austrums". – 1885. – 8. nr. – 525. lpp.
- ⁶⁹ Turpinājums žurnālā "Austrums". – 1892. – 7. – 12. num.
- ⁷⁰ *Ārons M.* Krišjānis Valdemārs savā dzīvē un darbā. – Jelgava, 1892. – 15. lpp.
- ⁷¹ Turpat. – 21. lpp.
- ⁷² *Deglavs A.* Latviešu attīstības solis no 1848. – 1875. g. – Rīga, 1893.

- ⁷³ Turpat. – 26. lpp.
- ⁷⁴ "Dienas Lapa". – 1890. – 18. dec.
- ⁷⁵ Turpat. – 1893. – 11. (23.) sept.
- ⁷⁶ Turpat. – 1895. – 24. maijā (5. jūn.); 1894. – 19. febr. (3. martā); 1894. – 20. febr. (4. martā) u. c.
- ⁷⁷ Sk. *Apine I. Latvijas Sociāldemokrātija un nacionālais jautājums (1893 – 1917)*. – Rīga, 1974. – 31. – 32. lpp.
- ⁷⁸ "Pūrs". – I. – 1893. – 38. – 42. lpp.
- ⁷⁹ Turpat. – 40. lpp.
- ⁸⁰ Turpat. – 42. – 44. lpp.
- ⁸¹ "Latviešu Strādnieks". Londonā, 1900. – 5. nr. – 139. – 151. lpp.
- ⁸² "Pēterburgas Avīzes". – 1902. – 2. (15.) janvārī.
- ⁸³ "Pēterburgas Avīžu literārisks pielikums". – 1902. – 14. jūl., 24. jūl.
- ⁸⁴ "Pēterburgas Avīzes". – 1902. – 6.(19.), 9.(22.) martā.
- ⁸⁵ "Pēterburgas Avīžu literārisks pielikums". – 1902. – 44., 77., 74., 83., 87., 88., 89., 93., 94. lpp.
- ⁸⁶ Turpat. – 89. nr. – 708. lpp.
- ⁸⁷ Turpat. – 77. nr. – 571. lpp.
- ⁸⁸ Jaunības Literatūra. A. Ķēniņa sakopojums. Pirmā grāmata. – Jelgava, 1901. – 7. – 10. lpp.; Otrā grāmata. – Jelgava, 1902. – 88. – 106. lpp.; Trešā grāmata. – Jelgava, 1902. – 16. – 28. lpp.; Ceturtā grāmata. – Rīga, 1903. – 3. – 6. lpp.
- ⁸⁹ Turpat, Ceturtā grāmata, 5. – 6. lpp.
- ⁹⁰ Sk. "Mājas Viesis". – 1901. – 14., 20. febr.
- ⁹¹ *S - Tautiskie centieni un saimnieciskā nokārtošanās (1868 – 1880)*. – "Austrums". 1903. – 182. – 189., 264. – 270., 580. – 587. lpp.

*"Lai katris sadzird to, kas latviski vēl jūt:
Ja gribam pastāvēt – mums vajag bruņās būt!"*

Edvarts Virza

II. NO REVOLŪCIJAS LĪDZ LATVIJAS VALSTIJ (1905–1918)

1. Nacionālā jautājuma atspoguļojums Piektā gada revolūcijas laika publicējumos

1905. – 1907. gada revolūcija Krievijā bija pirmām kārtām politiska, otrām – sociāla revolūcija. Nacionālajam jautājumam tajā bija pakārtota, otršķirīga nozīme. Taču tādās impērijai pakļautās zemēs kā Polija un Latvija nacionālo prasību akcents bija ļoti spēcīgs. Vācu tālaika konservatīvajā literatūrā un presē revolūcijas notikumiem un norisēm Latvijā dažkārt pat tika dots apzīmējums "latviešu revolūcija", tā norādot uz īpašiem revolucionāro cīņu nacionālajiem motīviem šajā zemē. Tiešām – lai gan arī te galvenās batālijas notika par demokrātiskām pilsoniskām brīvībām un agrārā jautājuma izkārtojumu, revolūcijas laikā latviešu nācijas nacionālā apziņa guva jaunu, augstāku pakāpi. Latvieši vairs neapmierinājās ar nacionālās kultūras un izglītības prasībām, bet sāka prasīt sev un savam novadam iekšēju nacionālu pašpārvaldi. Viņu nacionālie centieni ne tikai konfrontējās ar vācbaltiešu elites interesēm, bet nonāca atklātā konfliktā ar visas Krievijas impērijas valsts iekārtu, tajā valdošo muižniecisko eliti.

Tādu revolūcijas ievirzi Latvijā nebija paredzējuši ne marksistiskie

antinacionālisti, ne pilsoniskie kosmopolīti, ne arī jaun nacionālisti, protams, ne pavisam ne konservatīvie, procariskie darboņi.

Mēs pilnīgi piekrītam ievērojamā latviešu publicista un vēsturnieka Ernesta Blanka secinājumam, ka, lai gan 1905. gada kustības organizācijās Latvijā pārsvars bija pretnacionālajiem kreisajiem spēkiem, pati kustība guva nacionālās atbrīvošanās cīņas raksturu, tai ir "vēsturiska un cēloniska sakarība ar Latvijas atsvabināšanos no Krievijas jūga".¹

Latviešu autoru publicējumi rāda, kā dažādu politisku virzienu pārstāvji izskaidroja revolūcijas spēcīgā nacionālā akcenta cēloņus un kādu vērtējumu deva jaunajām nacionālajām prasībām, kā tās definēja un komentēja kopējo lielo notikumu kontekstā.

Pirmajā vietā būtu jāmin darbi, kuros izteikta attieksme pret tautas nacionālās pašnoteikšanās prasībām.

Viskonkrētāk un tālredzīgāk šajā jautājumā izsacījās Miķelis Valters latviešu kreiso sociālistu, latviešu sociāldemokrātu – savienībnieku organizācijas (jeb, kā saka E. Blanks, – nacionālo sociālistu) preses orgānā "Revolucionārā Baltija" rakstos "Piezīme par nacionālo jautājieni" un "Vēlreiz par nacionālo jautājieni".² Pirmajā rakstā uzsvērts, ka modernā industriālā sabiedrība ir izteikti nacionāla, tai ir vajadzīga nacionālā kopsatiksmē (komunikācijas). Autors prasa, lai latviešu sociālisti "uzstājas par latviešu kultūras, valodas un nacionālās patstāvības sargu". Izcīnīt demokrātiju nozīmē arī iegūt nacionālu patstāvību. M. Valters iesaka latviešiem cīnīties par tādu Latvijas autonomiju, kāda Krievijas sastāvā tolaik bija Somijai – ar iekšēju plašu pašvaldību (arī savu parlamentu). Revolūcijai uzvarot, Krievijai vajadzētu pārveidoties par federatīvu republiku, atdalīšanās no tās tad nebūtu vajadzīga. M. Valters arī paredz, ka autonomā Latvijā dzīvojošās mazākumtautības tad kļūtu par šejienes minoritātēm, kurām arī būtu jānodrošina demokrātiskas sadzīves iespējas, pirmām kārtām – valodu vienlīdzība. Otrajā rakstā, kas tapis 1905. gada nogalē, revolūcijas augstākajā attīstības posmā, M. Valters jau iet tālāk. Viņš kritizē Latviešu sociāldemokrātisko strādnieku partiju par to, ka tā prasa Latvijai tikai vietējās pašvaldības, atstājot visu virsvaru iecerētā Viskrievi-

jas parlamenta rokās. Viņaprāt, pareizi rīkojās Poļu sociālistiskā partija, izvirzot neatkarīgas demokrātiskas republikas lozungu. Latviešu darbiniekiem būtu jāatmet prokrieviskums un jāpieņem cita orientācija: "Cik *tautu*, tik *valstu* tagadējās vienas Krievijas valsts vietā", jāizcīna tiesības uz pilnīgu atdalīšanos. M. Valters tolaik domāja, ka te iespējami divi varianti – latviešu un igauņu kopīga Baltijas republika, vai arī Latvija kā atsevišķa valsts, katrā ziņā "Baltijā ir visi spēki priekš patstāvīgas politiskas eksistences". Tā Miķelis Valters izdara radikālu pārvērtību latviešu nacionālās domas attīstībā, pirmais paceļot neatkarīgas valsts idejas karogu. Taču jāievēro, ka tas notiek cerībā uz drīzu impērijas sabrukumu un aplēšot, ka Latvija pēc revolūcijas uzvaras būs tālu priekšā Krievijai sociālo prasību īstenošanā, tādēļ ies savu ceļu, kas tuvāks Rietumu sociālajiem centieniem. Par nacionālu valsti te nav runas.

Latviešu revolucionāros spēkus tobrīd vadīja galvenokārt marksistiskie sociāldemokrāti. Tādēļ daudz lielāka ietekme bija viņu publikācijās izteiktajam viedoklim. Zīmīgs bija Pēteru Stučkas 1905. gada beigās tapušais raksts "Republika vai pašvaldība?" latviešu sociāldemokrātu pirmās lēģālās avīzes "Pēterburgas Latvietis" 1906. gada 1. janvāra numurā (tika iespiesta Krievijas galvaspilsētā, un to vadīja LSDSP iecelta redkolēģija: J. Asars, V. Dermanis, J. Ozols, F. Roziņš un K. Zvingēvičs)³. Raksts vērsts pret vācbaltiešu un Vācijas preses apgalvojumiem, ka latvieši "tīkojot pēc *patstāvīgas valsts*". P. Stučka paziņo, ka šādas ziņas esot "tikai bubulis". Latviešu sociāldemokrātija prasot "autonomiju", "vietējo pašvaldību", "kuras veidu un apmēru katra tauta noteic priekš sevis". Tā esot "par vienu vienīgu Krievijas brīvvalsti" ar vienu "Viskrievijas satversmes saeimu". Šā viedokļa detalizēts izklāsts sniegts P. Stučkas rakstā "Provinču autonomija sociāldemokrātu partiju programmā", kas sacerēts 1906. gada maijā – jūnijā.⁴ Autors tur paskaidro, ka latviešu sociāldemokrātu izpratnē jēdzieni "autonomija" un "pašvaldība" esot kļuvuši identiski, jo tiekot prasīta kā saimnieciska, tā politiska pašvaldība vesela novada mērogā. M. Valtera izvirzītā neatkarības ierosme netiek atbalstīta.

Latviešu pilsonības radikālāko nacionālo prasību izsaka P. Zālīte

rakstā "Valsts ideāls"⁵, kurā līdzīgi M. Valteram aģitē par nacionālās pašnoteikšanās principa atzīšanu attieksmē pret Latviju, bet atšķirībā no viņa autonomiju uzskata par iespējamo maksimumu. Taču pretēji P. Stučkam šis autors sniedz daudz plašāku autonomijas ietvaru izskaidrojumu: 1) tiesības pašiem izdot savus likumus visās latviešu apdzīvotajās zemēs, izveidojot apvienotu Latviju (Vidzeme, Kurzeme, Latgale); 2) Latvijas parlamenta ievēlēšana un savas konstitūcijas pieņemšana; 3) Latvijas sūtņa nozīmēšana Krievijā, pārstāvniecībai pie Krievijas valdības; 4) Krievijas armijā iesaukto Latvijas iedzīvotāju dienests miera laikā tikai Latvijas teritorijā, kara laikā – tikai valsts rietumu apgabalos, ņemot vērā Latvijas aizsardzības intereses.

Tik tālu kā P. Zālīte negāja pat visradikālākā latviešu pilsonības daļa – Arveda Berga vadītā 1905. gadā nodibinātā Latviešu demokrātiskā partija, kuras programmas projektu uzrakstīja sociāldemokrāts Jānis Asars. (To viņam palūdza LDP dibinātāji.) Tajā tika prasīts tikai "visu latviešu apdzīvoto zemi apvienot vienā pašvaldībā ar plašām tiesībām un patstāvību visos kulturālos un saimniecības jautājumos."⁶ Šī nacionālā "programma" bija daudz pieticīgāka arī, salīdzinot ar LSDSP prasību apjomu. Pilsoniskie revolucionāri tolaik bija vēl tālāk no nacionālisma nekā marksisti. Arveda Berga kopš 1905. gada 1. septembra vadītais "Baltijas Vēstnesis" redakcijas rakstā "Valsts domes vēlēšanas un reālpolitika" 1905. gada 15.(28.) oktobrī kvēli zvērēja uzticību Krievijas nedalāmībai un brīdināja: "Tie saimnieciskie un politiskie labumi, kādus bauda lielas valsts pilsoņi, nekādi nav sasniedzami mazā leļļu valstiņā. Kas būtu mazā Baltija vai sīciņā Latvija? – Kāju pamesls un rotaļu lietiņa lielajiem kara kārajiem kaimiņiem politiskā ziņā un ar muitas tīkliem apvilktis zemes stūrītis saimnieciskā ziņā. Nevarētu uzplaukt ne tirdzniecība, ne rūpniecība." – Nevar neatzīt, ka šāds secinājums atspoguļo tālaika nacionālo iespēju šaurumu, jo blakus atradās latviešu nacionālajiem mērķiem naidīgas imperiālistiskas lielvalstis. Sabiedroto nebija. Uz Eiropas sociālistisko spēku atbalstu A. Bergs (pretēji M. Valteram) necerēja.

Pavisam noliedzoši pret latviešu nacionālās pašnoteikšanās tiesību

atzīšanu uzstājās gan F. Veinberga "Rīgas Avīze", gan A. Niedras jaun nacionālisti, tādējādi demonstrēdami savu jo sevišķo iztapību patvaldībai. Tā nebija tikai poza, bet nāca no pārliecības, ka, sagrūstot Krievijas impērijai, Latvija nonāks kosmopolītisku, destruktīvu politisko spēku varā. "Rīgas Avīze" "tautisko ideju" pretstata ne tikai sociālistu internacionālismam, bet arī pilsoniskās demokrātijas liberālismam, racionālismam un kosmopolītismam, nosaucot tos par "nāvīgām nezālēm" tautas druvā.⁷ Rakstā "Revolūcija un latviešu tautības lieta" tiek apgalvots, ka nacionālās idejas saglabāšanas nolūkā jānokrata "progresīvais" kosmopolītiskais lietuvēns.⁸ Asi tiek kritizēta liberālā Latviešu konstitucionālās demokrātijas partija un tās avīze "Latvija" (red. Voldemārs Zāmuels) par savu "piekāpīgo" kompromisu nacionālismu, gatavību sadarboties ar krievu pilsoniskajiem spēkiem. F. Veinberga un viņa domubiedru skatījumā latviešu konservatīvajam nacionālismam nevarēja būt cittautiešu sabiedroto, tā balsts būtu tikai pārnacionālā Romanovu monarhija, kuras labvēlību varētu izmantot savu nacionālo mērķu sasniegšanai. Tas esot tādēļ, ka īsta nacionālā ideja atrodoties nemitīgā cīņā pret citu tautu nacionālajām idejām un, protams, prettautisko kosmopolītisko garu, pret "židiski sociāldemokrātiskiem revolucionāriem centieniem, kas saēd tautiskās idejas sakni un izposta tautības pastāvēšanas pamatu".⁹ "Rīgas Avīzes" publikācijas liecina, ka Latvijā bija parādījies reakcionārs nacionālisms, turklāt pretendējot būt par vienīgo "īsto" nacionālo interešu izteicēju. Tā bija bīstama novirze no 19. gadsimtā dzimušā demokrātiskā un kulturālā latviešu nacionālisma. Viegli varēja konstatēt, ka F. Veinberga grupa un tās 1906. gadā nodibinātā "Tautas partija" daudzko aizņēmusies no krievu melnsimtniekiem. Katrā ziņā tā mēģināja atturēt latviešu pilsonību no pievienošanās Rietumu modernās demokrātijas idejām.

Visodiozāk veinbergisti atmaskoja sevi pēc Krievijas armijas soda ekspedīciju akcijām Latvijā 1905. gada beigās – 1906. gada sākumā. Redakcijas rakstā "Vai latviešiem politiskā nākamība caur tagadējo revolūciju galīgi izpostīta?" sodītāju asiņainās eksekūcijas tika atbalstītas: tas esot "pakalpojums, kuru Valdība caur to pastrādā latviešu

tautai, atsvabinādama viņu no kaitīgiem, bīstamiem elementiem...", un turpmāk "latviešu tauta jutīsies kā cilvēks, kas pārcietis grūtu slimību..."¹⁰ Tā veinberģiskais "nacionālisms" nostājās uz klajas nacionālas nodevības takas, sevi pilnīgi atmaskojot. Šī ultrakonservatīvā strāva nespēja ietekmēt latviešu nācijas noskaņojumu. Tai pievienojās tikai samērā neliela pilsētu buržuāzijas daļa un dažādi renegāti, kuriem nebija veicies citur. Taču nacionālisma sašķelšanās bija fakts, kas negatīvi ietekmēja nacionālās apziņas sfēru un objektīvi veicināja gan marksistiskā, gan pilsoniskā kosmopolītisma uzbrukumu nacionālajai idejai Latvijā.

A. Niedra savās publikācijās savukārt aicināja palikt pie pirmsrevolūcijas kultūras un izglītības nacionālisma, novērsties no politiskām nacionālām prasībām kā graužošām, bezperspektīvām.¹¹ Tas bija nereāls mēģinājums atgriezties pagātnes priekšstatos, laikā, kad nacionālās domas attīstība bija aizgājusi tālu uz priekšu un savienojusies ar revolucionāro cīņu patosu.

Daudzas Piektdāņu gada revolūcijas laikā tapušās publikācijas jaunus aspektus aplūko latviešu un vācbaltiešu attiecības. Šo skatījumu iespaido faktiskais pilsoņu karš starp latviešu zemniecību (arī bezzemniekiem) un vācbaltiešu muižniecību par agrārā jautājuma risinājumu. Pastiprinās arī abu tautību pilsonības savstarpējā konfrontācija. Vācbaltieši cer atjaunot veco Baltijas autonomiju, latvieši – izcīnīt savu.

Latviešu sociāldemokrātijas pretvācu pozīciju rāda J. Jansona (Brauna) raksti avīzē "Dienas Lapa", kura 1905. gada rudenī nonāk LSDSP ietekmē un vadībā. Viņa publikācijas "Vāciešu agrākā taktika un tagadējie nemieri", "Baltijas vāciešu pefīcija", "Tautas brīvība un baltiešu gaudas", "Ko grib vācu birģeļu gwards?" u. c.¹² brīdina latviešu lasītāju, ka vācbaltiešu virsotne vēlas izspiest krievu ierēdniecību no Latvijas, lai pati atkal pārņemtu vietējo varu un nežēlīgi apspiestu latviešu revolūciju. Šajā nolūkā tika organizētas muižnieku bruņotas apsardzes no dažādiem algotņiem, arī savervētiem Kaukāzā. Tieši šādu vienību parādīšanās spieda zemniekus sākt uzbrukumus pilīm un tās dedzināt, lai piespiestu baronus pamest savas kundzības ligzdas. J. Jansona (Brauna) raksti nesludina etnisku naidu

pret vācbaltiešiem, strikti atdala muižniecību no neprivileģētiem vācu iedzīvotājiem. Viņš neizslēdz pat miera noslēgšanu ar pirmajiem, ja tie atteiksies no visām savām privilēģijām, likvidēs apsardzes un turpmāk kā vienkārši zemes īpašnieki konkurēs ar latviešu zemnieku brīvā tirgus attiecībās. LSDP vēlējās veikt visu revolucionāro enerģiju cīņai pret Krievijas patvaldību. Tas bija arī visu Latvijas iedzīvotāju vairākuma interesēs.

Pat pēc Krievijas armijas soda ekspedīciju asiņainajām represijām, kurās aktīvi piedalījās daudzi vietējie baroni, LSDSP darboņi neaicināja latviešus nacionāli atriebties vācbaltiešu kopai. Tāda nostāja bija arī pilsonisko demokrātu līderiem. Advokāta Gustava Zemgala vadītā avīze "Mūsu Laiki" 1906. gada 14. (27.) aprīļa redakcijas rakstā "Tautība un šķiru intereses" pauž uzskatu, ka latviešu un vācbaltiešu attiecības turpmāk arvien mazāk noteiks etniskās atšķirības, tautības faktora loma mazināsies, atdodot vietu saimnieciskajām un šķiriskajām interesēm. Tiek izteikta cerība, ka revolūcijas laikā "vācu sīkpilsonis un strādnieks ir modies un sniegs savu roku latviešu proletārietim un sīkpilsonim".

Ja revolūcija uzvarētu, tad tā būtu noticis. Sacelšanās neveiksme atturēja vācu vienkāršo cilvēku no šādas apvienošanās. Vācbaltiešu kopiena saglabāja savu īpatno stāvokli un konfrontējās ar latviešu nāciju kā apvienots spēks.

Latviešu presē tika ievietotas vairākas publikācijas par ebreju stāvokli Latvijā un attieksmi pret šo tautību. Liberālās pilsonības laikraksts "Baltijas Vēstnesis" augstāk minētajā rakstā "Valsts domes vēlēšanas un reālpolitika" (1905. gada 15. (28.) oktobrī) izteicās par pastāvīgā pieraksta ierobežojumu atcelšanu Rīgā ebrejiem, padarot viņus par līdztiesīgiem pilsētas iedzīvotājiem. Avīze atzīmēja, ka ebreju vairums atbalsta demokrātisku pārmaiņu nepieciešamību, tāpat kā latvieši viņi gaida "sava likteņa pārgrozību". Tādēļ esot iespējama latviešu un ebreju pilsonības politiska sadarbība, bloks gaidamās Krievijas valsts domes vēlēšanās. "Latviešiem būs iespējams iet kopā ar žīdu un lielu daļu krievu vēlētājiem..." – tāda bija Latviešu demokrātiskās partijas aplēse, kas izteikta šajā rakstā. Tā daļēji apstiprinājās:

1. Valsts domē 1906. gada pavasarī ar tādas koalīcijas palīdzību Kurzemē tika ievēlēts advokāts Jānis Čakste, bet 3. Domē – 1907. gada rudenī – ebreju pārstāvis ārsts Lāzars Niselovičs.

Vēl ciešāka politiska sadarbība izveidojās starp latviešu un ebreju sociāldemokrātiem Latvijā. LSDSP un Bunda vienošanās rezultātā 1905. gadā Rīgā tika nodibināta abu partiju pārstāvju apvienota Federatīvā komiteja, kas 1905. gada beigās dažus mēnešus (līdz soda ekspedīcijām) bija Rīgas revolucionārās pašvaldības orgāns. Taču sociāldemokrātu publikācijās šī savienība netika vērtēta kā nacionālas vienošanās fakts, tautību attiecību sasniegums, bet kā internacionālā proletariāta apvienība, strikti politiska vienošanās.

Krasi antisemītisku nostāju pauda F. Veinberga "Rīgas Avīze". Rakstā "'Baltijas Vēstnesis" un žīdu jautājums"¹³ tika asi kritizēta latviešu liberālās demokrātijas tolerantā attieksme pret ebrejiem un apgalvots, ka tā ir pretrunā ar latviešu pilsonības interesēm. – "Ja Rīgā sanāktu tūkstošiem žīdu tirgotāju un veikalnieku, tad daudzi latviešu veikali nespētu viņu konkurenci izturēt un ietu bojā" – biedēja šis rupors. "Rīgas Avīze" uzskatīja, ka jāveicina ebreju saimnieciskā elementa izceļošana uz Iekškrīvijū, projām no Baltijas. Kādas ekonomiskas sekas tas izsauktu, – to antisemītiskie darboņi neapjēdza. Viņu nostājai pret ebrejiem bija izteikti melnsimtniecisks politisks saturs. Rakstā "Latviešu tautiskie centieni un netautiskais (internacionālais) sociālisms" ebreji jau nosaukti par visu tautisko centienu briesmīgākajiem ienaidniekiem,¹⁴ bet rakstā "Divas strāvas Krievijā"¹⁵ – par sociāldemokrātisko partiju vadošo destrukīvo spēku, kuram Krievijā var stāties pretī tikai "cara un valdības autoritāte".¹⁵ Šādi secinājumi tieši pārņemti no krievu melnsimtnieku ideologu atziņām. Taču neveiksmīgi. Kad 1905. gada oktobrī melnsimtnieki centās sarīkot plašu grautiņu Rīgā, Maskavas priekšpilsētā, latviešu sabiedrība to nepieļāva. No latviešu preses tikai "Rīgas Avīze" meklēja šiem notikumiem attaisnojumu, uzveļot vainu pašiem ebrejiem, kas neesot izrādījuši pietiekamu lojalitāti pret īsto krievu patriotiskām demonstrācijām.¹⁶

F. Veinberga grupa, Tautas partija, turpināja maskēties ar latviešu nacionālisma tradīcijām, jo baidījās atklāti parādīt savu īsto antina-

cionālo seju. Tad avīze zaudētu jau tā nelielo lasītāju skaitu. (Pašā Tautas partijā nebija vairāk par 200 biedriem.)¹⁷

Savu atteikšanos veikt cīņu pret vācbaltiešu eliti "Rīgas Avīze" izskaidroja ar nevēlēšanos uzbrukt kādai svarīgai īpašnieku šķiras daļai, jo tāds uzbrukums esot sociāls, nevis nacionāls. Sociālisti un liberāldemokrāti īstenībā cīnoties pret lielīpašniekiem, ne pret vācbaltiešiem, bet "Rīgas Avīze" atzīstot tikai nacionālo cīņu.¹⁸ Par tādu tika pasludināta antisemītisma propaganda.

Latviešu tauta nepieņēma veinberģistu ieteikto pārorientāciju no cīņas ar vācbaltiešu aristokrātisko eliti uz cīņu pret ebreju ietekmi un klātbūtni Latvijā. Nacionālo centienu šķēps kopš 1905. gada vērsās pret tiem, kas te sargāja Krievijas impērijas valdošo kārtu pozīcijas, bet nekādi ne pret tiem, kas tās grāva.

Plašāki publicējumi

Arī 1905. – 1907. gada plašākajos publicējumos par nacionālo jautājumu Latvijā dominē kreisie, revolucionāri noskaņotie autori. Viņi uzspiež tēmai savu marksistisko zīmogu. Tas īpaši raksturīgs publicējumiem, kuros aplūkoti nacionālo attiecību vēstures un teorijas jautājumi. Pētera Stučkas apcerējums "Tautību vai šķiru cīņa" iepazīstināja latviešu auditoriju ar austriešu sociāldemokrātu teorētiķa Oto Bauera grāmatas "Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie" ("Nacionālais jautājums un sociāldemokrātija") galvenajām atziņām.¹⁹ Turklāt P. Stučka pievienojās tās secinājumam, ka nācijas veidošanos nosaka ekonomiskās attīstības cēloņsakarības, bet pati nācijas būtība atrodas nacionālās kultūras kopumā. Tas, ko dēvē par tautas raksturu, veidojies pirms tam, tautības fāzē, kad vēl stipri ietekmīgas bijušas etniskās kopības tradīcijas un paražas. Taču tās nesot radījušas nacionālo apziņu, bet tikai sava novada, vai pat tikai pagasta etnogrāfiskās kopības izjūtu, ne vairāk. Arī P. Stučkas uztverē savas "bruņniecības izpalikums" bija latviešu nelaime, kādēļ viņi nespēja patstāvīgi veidot savu sociālo un politisko vēsturi, kļuva par

vienvēidīgu zemnieku kārtu – cittaustu valstu politikas objektu. Toties latvieši spēja 19. gs. izveidot savu pilsonisko nacionālo kultūru, kas pacēla viņus nācijas augstumā. P. Stučka apgāž vācbaltiešu versiju, ka ar latviešu kultūras nacionālisma rašanos Latvijā ienāca arī nacionālais naidis. Viņš raksta: "... viskarstākie "tautiskie centieni" nevarēja paši par sevi izcelt *tautību naidu*, jo vienas tautības attīstība nekad vēl pati par sevi otras tautas uzplaukšanu. *Naidu rada konkurence dažādu materiālu interešu un, proti, dažādu šķiru interešu starpā: tautisks ienaidis nav nekas cits kā pārveidots šķiru naidis*".²⁰ P. Stučkas skatījumā šis naidis (latvieši – vācbaltieši) radies 19. gs. 70. – 80. gados zemnieku māju izpirkšanas laikā un arī sakarā ar latviešu sīkpilsonības izveidošanos pilsētās, konkurences cīņas izraisīšanos starp latviešu un vācu tautības īpašniekiem. Arvien vairāk "tautiskā cīņa" koncentrējusies ap "tautisko" kredītu. Pret tādu "tautiskuma" virzienu nostājušies latviešu topošā sociāldemokrātija, kura apēlēja pie neīpašniekiem. Tos šāds "tautiskais ienaidis" neesot skāris, viņiem esot citas intereses. P. Stučka noliedz, ka Piektais gads būtu latviešus kaut cik apvienojis, jau Krievijas Valsts domes vēlēšanas esot nodemonstrējušas latviešu, vācu un ebreju pilsonības tuvināšanos, tāpat kā dažādu tautu strādnieku vienādu balsošanu. Gan latviešu "birģelība", kas pārvēršoties par pilsētu majoritāti, gan "sīkbirģeļu" viena daļa esot novērsusies no nacionālajiem ideāliem, bet pilsoniskais nacionālisms nu vērstoties pret pašu latviešu vairākumu – strādniecību.²¹ Tā P. Stučka mēģina pierādīt, ka latviešu dzīvē pārsvaru gūs sociālā sadursme pašu nācijas iekšienē. No šī viedokļa viņš prognozē arī nacionālā jautājuma nākotni, proti – tā nozīmes mazināšanos Latvijā. Tā bija nepareiza orientācija, kas nenovērtēja nacionālo pretrunu plašumu, ignorēja latviešu kopējās nacionālās intereses. P. Stučkas un F. Veinberga uzskati pauda divas pretējas galējības nacionālā jautājuma interpretācijā. Turklāt abi bija konsekventi, principiāli sava viedokļa paudēji.

Pavisam asi pret nacionālo kustību vērsās tolaik vēl sociālists žurnālists Jānis Jankavs apcerējumā "Tautiskās strāvas stāvoklis tauti-

bas jautājumā", kas bija ievietots Raiņa redakcijā sagatavotajā rakstu krājumā "Kopums".²² Tā saturs tapa 1906. – 1907. gadā.

J. Jankavs strikti nodala latviešu nacionālo kustību 19. gs. 60. – 80. gados no 20. gs. latviešu nacionālistu uzskatiem un rīcības. Pirmie esot bijuši progresīvi, antifeodāli, tiešām kalpojuši visai latviešu tautai, bet otrie paužot no nācijas kopinteresēm nošķirtus šauras buržuāziskas kliķes uzskatus. Šajā darbā tiek kritizēti un noliegti gan veinberģistu ("Rīgas Avīze"), gan arī berģistu ("Baltijas Vēstnesis") uzskati par latviešu nacionālajiem uzdevumiem. Arī demokrātiskās pilsonības "tautiskās kustības vadoņiem" nu esot neprincipiāla, oportūnistiska nostāja – atteikšanās no prasības pēc nacionālās valsts, procarisks krieviskums u. tml. Tādēļ pilsoniskā nacionālisma fināls esot "tautiskās kustības bankrots gan saimnieciski buržuāziskos, gan ideoloģiski demokrātiskos centienos".²³ Pati "tautiskā strāva" esot kļuvusi par "reakcionāru pagātnes spēku", pret kuru "jācīnās ne uz dzīvību, bet uz nāvi..."²⁴ Tik asu latviešu nacionālisma kritiku vēl neviens latviešu autors nebija izsacījis.

Taču pēc dažiem gadiem šis pats J. Jankavs pārgāja F. Veinberga Tautas partijas kliķes pusē un kļuva par cītīgu pilsoniskā konservatīvā "nacionālisma" aizstāvi, nikni apgānot sociāldemokrātus un atkārtoti peļot liberāldemokrātus, tikai no ultrakonservatīvām pozīcijām. Šī autora mētāšanās no vienas ekstrēmas lomas otrā – pretējā un vēl ekstrēmākā – ir neveiksmīga karjerista "īstās vietas" meklējumu izpausme un reizē atklāj viņa paša "dvēseles" satricinājumu par iepriekšējo neizdevīgo izvēli, kuru tas cenšas labot ar īpaši uzcītīgu kalpošanu citam viedoklim.

J. Jankava antinacionālisms un "nacionālisms" bija vienādi neauglīgi un nekonstruktīvi.

Vērtīgas nianses nacionālā jautājuma teorētisko aspektu iztīrījuma deva divi kreisajā periodikā ievietoti raksti. Līdz šai dienai nav atšifrēts, kas ir žurnālā "Nākotne" ievietotās publikācijas "Tautu pašnolemšanās tiesība" autors.²⁵ Ilgu laiku to pierakstīja P. Stučkas spalvaskātam. Taču 1986. gadā, sastādot viņa darbu bibliogrāfiju, tika

izdarīta ekspertīze, kas pilnīgi apgāza šo priekšstatu. Neapšaubāmi, rakstītājs bija nacionālā jautājuma teorijas un starptautisko tiesību zinātnājs. Tautu pašnoteikšanās principa īstenojumu viņš saista ar *personas tiesībām nacionāli pašnoteikties*, t. i., brīvi noteikt savu piederību tai vai citai tautībai, nācijai. Tikai pastāvot šādam priekšnoteikumam, iespējama arī objektīva lielo nacionālo kopumu pašnoteikšanās. Autors kritiski vērtē tādus nacionālās piederības noteikšanas kritērijus kā etniskā izcelsme, mātes valoda un ģimenē lietojamā sadzīves valoda. Kļūdainais bijis 1877. gadā Pēterburgā notikušajā starptautiskajā statistiķu kongresā pieņemtais lēmums tautu skaitīšanā lietot trešo pazīmi. Tad jau K. Valdemārs būtu jāatzīst par vācieti. (Tāpat A. Kronvalds u. c. jaunlatvieši, kuriem bija vācu sievas.) Galvenais kritērijs ir cilvēka nacionālā pašapziņa. Rakstā tiek augsti vērtēta "kultūras nacionālisma" nozīme sabiedrībā un prasīts, lai arī strādniecība piekoptj šo nacionālismu, jo tas ir "kultūras prasījums un nodibina draudzības, solidaritātes un brālības saites tautu starpā."²⁶ Turpretī negatīvs esot "varas nacionālisms", kas administrē un diskriminē, un ir vērsti pret cittautiešiem. Katrā ziņā, raksta autors nav nihilists nacionālajā jautājumā.

Līdzīgs viedoklis tiek propagandēts latviešu sociāldemokrātu legālajā avīzē "Tautas Tiesības", kas 1906. gadā iznāca Pēterburgā un kuru rediģēja Jānis Asars. Redakcijas rakstā "Domas par nacionālismu"²⁷ uzsvērts: "... nacionālisms tikai tad ir progresīvs kultūras spēks, kad viņa nesēja ir vesela tauta vai tautas daļa", kura cīnās par progresu, par jaunu politisku un sabiedrisku kārtību. Citādi tas ir "spaidu līdzeklis un trauceklis tautu dzīvē". Krievijā, arī Latvijā, pozitīva loma varot būt tikai revolucionāram nacionālismam, negatīva, pat odioza – veinberģisma tipa vai vācbaltiešu "kārtas" nacionālismam. Te gan jāpiezīmē, ka vācbaltiešu elite tolaik vēl nebūt nebija vāciski nacionālistiska. To rāda kaut vai tās lielā saistība ar Krievijas impērijas varas gaiteniem. Tie nebija nacionāli, bet krieviskās patvaldības pārnacionālo tradīciju arhaiskajos toņos krāsoti, ar lielkrieviskā šovinisma piedevu.

Piektā gada revolūcijas laika diskusijas par nacionālo jautājumu un nacionālo cīņu vietu kopējā cīņas plūsmā guva izsvērtu rezumējumu

žurnālista un jurista Konstantina Hirša brošūrā "Marksa uzskati par vēsturi un tautības ideja".²⁸ Tajā tika kritizēts gan J. Jankava nacionālnihilisms, gan F. Veinberga reakcionārais "nacionālisms". Autors pierāda, ka revolūcija ne noliedza, ne arī atkārtoja jaunlatviešu cīņas idejas. Tā liecināja, ka latviešu tautas nacionālie uzdevumi nav īstenoti, nacionālā kustība jāturpina jaunā prasību un cīņas vadlīniju kvalitātē. Nacionālistiem jāatmet lojalitāte un pietāte pret patvaldniecisko iekārtu un tās krieviskumu, nacionālisms jāsavieno ar demokrātismu, ar cīņu par demokrātisku valsts iekārtu un Latvijas nacionālu pašpārvaldi. Tad arī strādniecība nostāsies zem nacionālā karoga. Tāds bija latviešu jaunā, demokrātiskā nacionālisma pieteikums, tolaik nepietiekami ievērots un respektēts. Tautā daudz ietekmīgākas vēl bija radikālās sociālās idejas, bet pilsonībā sīksti turējās konservatīvais procāriskais virziens, kam pirmajā vietā bija iekšējas stabilitātes intereses.

2. Nacionālās attiecības Pirmā pasaules kara priekšvakarā (1908–1914)

Izcilais amerikāņu vēsturnieks un politologs Ričards Paips savā grāmatā "Krievijas revolūcija" secina, ka sākot ar 1905. gadu Krievijas impērija atradās nemitīga iekšēja naida eskalācijas gaisotnē. Ne pati revolūcija, ne tās apspiešana neatrisināja nevienu akūtu problēmu.²⁹ Īpaši saasinājās nacionālās attiecības. To veicināja ministru padomes priekšsēdētāja Pjotra Stolipina kurss uz valsts rietumu apgabalos dzīvojošo nekrievu tautu nacionālo tiesību un iespēju ierobežošanu: samazinot Somijas autonomijas ietvarus; ieviešot zemstēs un citās pašvaldībās nacionālo kūrīju dalījumu ar lielām privilēģijām krievu kūrījai; paplašinot dažādus noliegumus ieņemt valsts amatus utt. Sevišķi sāpīgi tas skāra Krievijas Polijas daļu, daļēji arī Lietuvu. Visā Baltijā tika stimulēta krievu zemnieku un amatnieku ieceļošana, tika palielināts krievu ierēdņu skaits.

Latvijā nacionālo attiecību saasinājumu vēl daudzkārt noteica

latviešu un vācbaltiešu elites konfrontācijas pastiprināšanās. Pēc revolūcijas vācbaltiešu muižniecība un pilsonība izmisīgi centās no jauna nostiprināt savu ietekmi pašvaldībās, nepieļaujot latviešu pārstāvju daļas palielināšanos. Tādēļ pilsētu domju vēlēšanas kļuva par nacionālām politiskām kaujām. Savukārt latviešu nacionālisti arvien skaļāk prasīja visu muižnieku privilēģiju atcelšanu (nodokļu, medību tiesību, mācītāju iecelšanas, policistu nozīmēšanas u. c. jomās). Visu latviešu tautu ļoti satrauca vācu baronu Kārļa fon Manteifela un Silvio Brēdriha organizētā vācu laukstrādnieku masveidīgā ievēšana Kurzēmē. 1906. – 1914. gadā tur ieceļoja ap 15 tūkstošiem Krievijas vāciešu, galvenokārt Kuldīgas un Aizputes apriņķos.³⁰

Šīs nacionālo attiecību asās problēmas guva ļoti plašu atspoguļojumu latviešu presē. 1908. – 1914. gada publikāciju lielākā daļa joprojām tika veltīta latviešu – vācbaltiešu attiecību ainai. Krievu šovinisma uzbrukuma briesmas sākumā netika pietiekami novērtētas. Tā Latviešu konstitucionāli demokrātiskās partijas orgāns "Latvija" rakstā "Tautību jautājumā" (autors atbildīgais redaktors Fricis Alberts) 1908. gada 21. februārī (5. martā) norāda, ka galvenais nacionālās nesaticības iemesls ir vācbaltiešu nevēlēšanās sadarboties, katra izlīguma un tuvināšanās noraidījums no viņu puses. Tāda augstprātība uzturēja nacionālā naida gaisotni, no kā visvairāk ieguva revolucionārā sociāldemokrātija. Tika ieteikts šādā situācijā katrai tautībai strikti nodalīti "piekopt savu tautiskumu" un vienlaikus meklēt sadarbības iespējas ar citām tautībām ekonomikā, necensties saasināt savstarpējās politiskās attiecības. – Tā bija pēcrevolūcijas laikam atbilstoša, taču nereāla nostādne. Valdīja gaisotne, kurai atbilst devīze – "aci pret aci un zobu pret zobu". 1908. gada 13. (26.) martā redakcijas rakstā "Baltijas politikas jautājumā" tā pati "Latvija" uzsver, ka galvenās briesmas latviešu nacionālajām interesēm draud no vācbaltiešu centieniem pierādīt Pēterburgai, ka viņi ir vienīgā Krievijai lojālā nekrievu iedzīvotāju daļa Baltijā, bet latvieši un igauņi – iedzimti dumpinieki, revolucionāri. Tas tika darīts, lai panāktu vācu zemes īpašumu un garīgās ietekmes aizsargāšanu ar Krievijas valsts spēku. Vācbaltiešu elites nodoms bija tuvināšanās krievu konservatīvajiem politiķiem

Baltijā – pret latviešiem un igauņiem. Tādējādi šī elite cerēja sagraut jaunlatviešu radīto sadarbības līniju ar krieviskumu un nacionāli izolēt Baltijas pamattautas. "Latvija" aicina uz pretdarbību šādai taktikai, bet tolaik uzskata, ka nevar vienlaikus izvērst cīņu divās frontēs – pret vācu un krievu ietekmi. "Kas attiecas uz krievu elementu stiprināšanu [Baltijā]... šim brīžam nav par to nekāda iemesla uzbudināties" – mierina šī avīze un piebilst: "Mūsu mazā tautiņa nevar nekad domāt par politisku patstāvību – viņai jau ģeogrāfiskā stāvokļa dēļ vien tīri dabīgi jāatrodas zem Krievijas spārnkiem". Tāds bija tālaika latviešu nacionālās pilsonības pieticīgais viedoklis, ko pauda latviešu pilsonisko laikrakstu lielais vairums. Revolūcija šo nostāju nebija satricinājusi.

Rakstā "Nacionālais jautājums Baltijā" "Latvija" akcentēja vēl vienu pēcrevolūcijas laika īpatnību – vācbaltiešu kārtas interešu pozīcijas pārvēršanos reakcionārā minoritātes nacionālismā. Sākoties cīņa starp Latvijas vairākuma un mazākuma tautību nacionālismu. Taču strīda pamats esot palicis nemainīgs – cīņa par tiesībām Krievijas valsts ietvaros. Avīze ieteica Pēterburgā nodibināt latviešu pārstāvniecību, lai tā dotu pretsparu tur jau esošajai neoficiālajai vācbaltiešu pārstāvniecībai.³¹ "Latvija" ļoti asi reaģēja uz vācbaltiešu vēsturnieka A. fon Tranzē-Rozeneka anonīmi Berlīnē izdotās grāmatas "Latviešu revolūcija" ("Die lettische Revolution") 2. daļu (1907. g.). Tajā bija speciāla nodaļa par latviešu un igauņu nacionālo kustību, kurā tika apgalvots, ka latviešu ekstrēmais revolucionārisms tieši izaudzis no jaunlatviešu radikālā spārna, no latviešu nacionālisma. Līdzvainīga esot bijusi krievu birokrātija, kura šo nacionālismu atbalstījusi. Piektajā gadā esot ienākušies "augļi" no tās "iestādītā koka" Latvijā. Lūk, pie kā esot novedusi vācbaltiešu autonomās administrācijas likvidācija – apgalvoja Tranzē-Rozeneks.

Savukārt "Latvija" 1909. gada 22. jūnijā (5. jūlijā) citē F. Alberta vārdus, ka revolūcija pierādījusi vācbaltiešu virsotnes stūrgalvīgās, egoistiskās stājas neauglību, tā bankrotējusi kā vidutāja starp Krieviju un Eiropu, jo nav pratusi ienest racionālas eiropeiskas idejas pat Baltijā. Iniciatīvu pārņēmuši destruktīvi spēki. Latviešu nacionālisms bijis pret revolūciju, bet vācu nostājas dēļ nav spējis to novērst.

F. Veinberga "Rīgas Avīze" savukārt aicināja latviešu pilsonību noslēgt savienību ar to vācbaltiešu konservatīvo spārnu, kura viedokli izsacīja reakcionārā avīze "Düna-Zeitung", lai kopīgi dotu enerģisku pretsparu sociāldemokrātijai. Pret šāda kompromisa iespēju kategoriski nostājās gandrīz visas latviešu pilsoniskās un sīkpilsoniskās politiskās grupas. Sevišķi asi to kritizēja A. Berga vadītais "Dzimtenes Vēstnesis", piemēram, rakstos "Vācu iedomība", "Atkal kompromisi", "Kompromisa mācība" u. c.³² Šai kritikai pēc zināmas vilcināšanās pievienojās arī "Latvija". Sīkpilsoniskā kreisā "Jaunā Dienas Lapa" (red. A. Saliņš) rakstā "Vietējo tautību tuvināšanās" proponēja tuvināšanos ar krievu, vācu un citu tautību demokrātiskajiem spēkiem, nostājoties pret visiem reakcionāriem. "Dienas Lapa" uzskatīja, ka idejiskais naidis pret reakciju apvienos un "būs par pamatu nacionālajam mieram", "šauru un nekulturālu nacionālu cīņu vietā nāks kulturālas internacionālas cīņas par Baltijas atsvabināšanu no viduslaiku verdzības atlieku sloga".³³ Tā tiek ieteikts pilsoniskais internacionālisms.

Diskusijā par nacionālo vienošanos un apvienošanos aktīvi iesaistās Andrievs Niedra. Viņa referāts Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas 1909. gada vasaras sapulcē ar nosaukumu "Tautiskās apziņas pārveidošanās" publicēts avīzē "Latvija".³⁴ A. Niedra tagad noraida F. Veinberga latviešu – vācbaltiešu, pilsonības un muižniecības kompromisa priekšlikumus. Viņš uzsver, ka latviešu nacionālistiem pirmajā vietā jāliek savas nācijas vienības atjaunošanas uzdevums. Tādēļ jāatgriežas pie tā kopīgā nacionālo interešu pamata, ko izveidoja jaunlatvieši: cīņas par latviešu tiesībām. A. Niedra kritizē tos autorus, kuri latviešu nacionālos uzdevumus saredz tikai pagātnē. Īpaši nepieņemams viņam šķiet kreiso publicistu secinājums par nacionālo centienų neveiksmi, kādēļ arī notikusi latviešu tautas novirze uz revolūcionārā radikālisma pusi. A. Niedra pierāda: gandrīz puse no lauksaimnieciski izmantojamās zemes Latvijā 30 gados ir atgūta no vācu baroniem un atrodas latviešu zemnieku īpašumā. – Tas bija nevis revolūcionāro šķiru kauju, bet mierīgas nacionālas cīņas rezultāts. Viņš ne-

tic, ka tauta pavisam zaudējusi uzticību nacionālajiem mērķiem. A. Niedra iesaka apelēt arī pie latviešu sociāldemokrātu apziņas, nosoda veinbergistu tieksmi uz visiem laikiem izslēgt sociālistus no nacionālās kustības potenciālā loka. Sociāldemokrāti politiski esot gan pretstats jaunlatviešiem, bet morāli idejiskajā plāksnē viņi tiem esot ļoti līdzīgi, jo kā vienus, tā otru uz cīņu rosinājusi līdzcietība pret savu tautu, labklājības un garīgās brīvības mērķi. A. Niedra saka, ka latviešu sociālistu "skaidrākā daļa" esot atvase no [kādreiz] novītušās tautas apziņas saknes. Otra atvase esot "Rīgas Avīze", Tautas partija. Abi pretējie poli latviešu sabiedriskajā dzīvē nākot no viena un tā paša pirmsākuma – jaunlatvietības. Tādēļ esot iespējams to nacionāls izlīgums.

F. Veinbergs asi kritizēja A. Niedras izlīguma "konceptiju". 1909. gadā Rīgā tika izdots speciāls abu diskutētāju runu un publikāciju krājums "Niedra pret Veinbergi"³⁵, kura iespēšanu nodrošināja "Rīgas Avīzes" redakcija. Tajā lasītājs varēja iepazīt arī A. Niedras domu par latviešu inteliģences "pārlatviskošanas" nepieciešamību, atbrīvojot to no vāciskuma un krieviskuma lielās idejiskās ietekmes, kādēļ šī inteliģence arī sašķēlusies. (Krieviskums novedis pie nihilistiska revolucionārisma, vāciskums – pie arhaiska konservatorisma.) A. Niedra akcentēja nepieciešamību pārvarēt pēcrevolūcijas kosmopolītisma uzplūdus ar nacionāli vienojošu platformu. Taču krājuma apjoma lielākā daļa bija atdota F. Veinberga un viņa piekritēju rakstiem. Tie neatzina izlīguma platformas nepieciešamību un aicināja veidot nacionālo spēku vienību strikti antirevolucionārā, antisociālistiskā garā. Sociāldemokrāti esot nevis jaunlatvietības atvase, bet "žīdu ietekmē" nonākusi latviešu daļa, kas graužot nāciju no iekšienes.³⁶ Piekta gada revolūciju esot vadījuši cilvēki ar godkāriģiem, egoistiskiem un karjeristiskiem mērķiem.³⁷ Ne jau vācu vai krievu kultūras ietekme šķēlusi latviešu inteliģenci, bet svešas politiskas ietekmes. Reagējot uz A. Niedras izteikto secinājumu, ka F. Veinbergs izrādījies labs politiķis, bet ļoti slikts pravietis, krājuma anonīmais sastādītājs apgalvo: "Nav tālu laiks, kad tauta cels grandiozus pieminekļus Veinbergim."³⁸

Tautas partija bija pārliecināta, ka procarisks antisociālisms ir visracionālākā un visperspektīvākā politiskās domāšanas izpausme, kura vienīgā nesīs augļus latviešu pilsonībai un reizē ar to – visai nācijai.

Te jānorāda, ka A. Niedra, apstrīdot F. Veinberga politiskās pareģošanas spējas, pats dedzīgi tiecās ieņemt pirmā politiskā gaišreģa pjedestālu un tā iegūt autoritāti latviešu tautā. To uzskatāmi parāda viņa 1910. gada uzstāšanās Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas kārtējā vasaras sapulcē, kura publicēta avīzes "Latvija" 1910. gada 19. jūnija numurā.³⁹ Tur atkal ieteikta latviešu apvienošana zem kultūras nacionālisma karoga, ar garīgiem ieročiem, un noraidīts politiskais nacionālisms, kas šķeļot tautu iekšēji un rīdot to pret citām nācijām. Politisks nacionālisms esot sevišķi kaitīgs mazajām tautām, vedot tās uz postu, apspiešanu, pat iznīcināšanu. "Ja mēs gribētu dzīvot patstāvīgu politisku dzīvi, tas būtu ārpriests..." – brīdina autors. Tā nebija tikai frāze, bet A. Niedras dziļa pārliecība. Viņš to apliecināja 1919. gadā, paniski baidoties no politiski patstāvīgas Latvijas valsts un cīnoties pret to.

Gan F. Veinbergs, gan A. Niedra bija savas politiskās aplēses fanātiķi un tiešām cerēja, ka viņiem izdosies atrunāt latviešus no vēlmes veidot nacionālu valstisku politiku. Viņu iztēlē Latvijai bija jāpaliek kādas lielvalsts paspārnē, saņemot par to stabilu un mierīgu iekšēju stāvokli, labklājību un savas nacionālās kultūras attīstīšanas iespēju. 20. gadsimta politiskās vētras sagrāva viņu ilūzijas un deva rīcības iespējas radikālam politiskam nacionālismam. Nereālistiska bija A. Niedras tēze, ka nācijas "saglabāšanas" nolūkā jāveicina latviešu aiziešana no kosmopolitiskajām lielajām pilsētām – Rīgas un Liepājas – un viņu atgriešanās lauku apvidos – savā nacionālajā vidē. Industriālās sabiedrības veidošanos nevarēja apturēt. F. Veinbergs un A. Niedra abi izrādījās slikti pareģi, neveiksmīgi politiķi. Viņu 1909. – 1910. gada diskusija nespēja ietekmēt latviešu nācijas noskaņojumu.

Daudz ietekmīgāki bija kreisie nacionālās domas pārstāvji. Ļoti vērtīga historiogrāfiska nozīme ir 1910. gadā krievu valodā publicētajam J. Pliekšāna – Raiņa rakstam "Latvieši", kas bija ievietots profesora A. Kasteljanska sastādītajā grāmatā "Nacionālās kustības for-

mas mūsdienu valstīs"⁴⁰ Šis raksts ilgu laiku bija anonīms, jo tolaik vajātais latvju dzejnieks to parakstījis ar pseidonīmu "R. Pētersons". Raksta tulkojums ievietots Raiņa kopoto rakstu 18. sējumā.⁴¹ Lai gan kopumā šis informatīvais raksts tapis marksistisko atziņu ietekmē, Rainis tajā atzīst nacionālās idejas lielo lomu latviešu sabiedriskajā dzīvē. Taču viņš strikti atdala latviešu pilsonisko (buržuāzisko) nacionālismu no strādniecības nacionālajiem centieniem. Pirmais, viņaprāt, ir tikai vienas šķiras konkurences cīņas karogs pret cittautiešu īpašnieku un kļūst par līdzekli, lai "nostiprinātu savu varu pār tautas masām", sagrābtu nācijas vadonību. Šāds nacionālisms strādniecībai būšot vienmēr svešs un naidīgs. Toties tai tuvs esot kultūras nacionālisms, un tieši proletariāts cenšoties atjaunināt tautības ideju šajā cildenajā nozīmē. Rainis pareģo: "Nacionālai idejai Baltijas novadā būs nozīme tikai kā kultūras izplatīšanas līdzeklim un tikai par tik un līdz tam laikam, kamēr tā... kalpo tautai..."⁴² Raiņa nacionālisms ir anti-buržuāzisks, tautas kultūru nesošs, humānistisks. Viņš netic, ka 20. gadsimtā var rasties visu nāciju aptverošs nacionālisms, kas pārstāv kopējās nacionālās intereses. Rainis noliedz jaunlatviešu fenomena atkārtotās iespējas šķiriski sadalītā tautā un domā, ka nāks jauni nacionālo vērtību propagandētāji no darba cilvēkiem.

Sava nozīme bija arī 1910. gadā iznākušajai žurnālista Nikolaja Puriņa brošūrai "Latvieši 20. gadu simtenim atnākot".⁴³ Šis autors uzskatīja, ka nācijas attīstības intereses prasa nevis aizraušanos ar politiku un sociālās taisnības mērķiem, bet arvien rezultatīvāku iekļaušanos ražošanas darbā. Tieši tur latviešu ģēnijs gūšot savu spēju piepildījumu. Arī N. Puriņš bija pārliecināts, ka latvietis savu nacionālo esamību vislabāk pierādīs lauksaimniecībā, otrajā vietā – kuģniecībā. Viņš ieteica ar izglītību veicināt latviešu speciālistu sagatavošanu šīm nozarēm. Kaut arī šie ieteikumi bija visai racionāli un atbilda nācijas tradīcijai, šāda orientācija tomēr reducēja nacionālo virzību tikai uz saimnieciskās dzīves jomu, atstājot ēnā (vai nenovērtējot) politiskos un idejiskos mērķus. Šāda nostādne ir sevišķi bīstama tad, kad nāciju apdraud citu tautu šovinisms. Tā tas bija 1910. – 1914. gada periodā, kad Krievijas valdība pastiprināja pārtautošanas aktivitātes.

Latviešu prese arvien vairāk reaģēja uz šo politiku. Avīze "Latvija" 1913. gada 17. (30.) oktobra numurā gan aplēsa, ka pārkrievošanas vilnis nav guvis un negūs lielu plašumu, tomēr vienlaikus atzina, ka briesmas pastāv un latviešiem jāpanāk lielāka "garīga neatkarība", lai tām pretotos. Nevarēja apmierināties tikai ar tautas materiālās labklājības nostiprināšanos, kura pēc revolūcijas bija stipri augusi.⁴⁴ 1913. gada 8. (21.) novembrī redakcijas rakstā "Mēs nedrīkstam atstāt savu dzimto zemi" (redaktors – Oto Nonācs) šī avīze aicināja radīt palīdzības fondu tiem latviešiem, kuriem bija grūti dzīves apstākļi, un tā samazināt viņu aizbraukšanu uz citām zemēm, īpaši no Latgales. Latviešu pilsonībai vajadzēja nest zināmus upurus nācijas saglabāšanas labā. Rakstā "Tuvredzīgie un vienaldzīgie" 1913. gada 23. novembrī (6. decembrī) avīze šaustīja tos pilsonības pīlārus, kuru latviešu īpatsvara krišanās Latvijā neuztrauca. Tomēr daudzi latviešu pilsoniskie laikraksti un žurnāli necēla šādu trauksmi. Notrulināja straujā ekonomikas attīstība, kas sākās 1908. gadā, lielā peļņa un izpeļņa, ko tolaik guva nacionālā buržuāzija.

Pret pārkrievošanas pasākumiem noteiktāk uzstājās sīkpilsoniskie izdevumi. Avīzē "Jaunā Dienas Lapa" šajā kontekstā izceļas jaunā publicista Jāņa Lapiņa raksti. Tā 1910. gada 11. (24.) janvārī šis autors pauž bažas, ka emigrācija no Latvijas (aizbrauc arī visspēcīgākie), latviešu dzimstības mazināšanās tendence un vienaldzība pret nacionālajām interesēm var radīt bīstamu stāvokli. J. Lapiņš uzskatīja, ka radušies latviešu izmiršanas draudi: latvieši paliks par "saujiņu", "tikai par vienu kulturālu miljonu", bet "jātiek par diviem un trim", lai būtu pietiekami spēcīgi, dzīvojot līdzās citām tautām. Ja latvieši neveltīs pietiekamu vērību nacionālajam jautājumam, tad viņi var kļūt "par mirējiem". – Tā skan šis brīdinājuma zvans.

Sociāldemokrāts Teodors Draudiņš rakstā "Latvju demokrātija un nacionālais jautājums" Ventspils "Jaunās Avīzes" 1913. gada 22. maija un 1. jūnija numurā pauž uzskatu, ka konkrētajā situācijā nacionālajai lietai jāpāriet kreiso spēku pārziņā, jo pilsoniskais "veikaliskais" nacionālisms nav spējīgs (un nevēlas) aktīvi radīt spēcīgu demokrā-

tiskā nacionālisma strāvu, prasīt kultūras dzīves pašnoteikšanās tiesības. Demokrātija Latvijā nav iespējama bez spēcīgas latviešu nacionālās kultūras, kura jāsargā un jāvairo. T. Draudiņa ieskatā latviešu turīgās pilsonības pārstāvju vairums ir "Tautas zūdošie un cittautu topošie elementi", kuriem vairs nav nacionālās stājas. Viskrasāk šajā jautājumā izsacījās Latvijas Revolucionāro sociālistu partijas (bijušās Latviešu sociāldemokrātu savienības) centrālgāns "Strādnieks" 1913. gada 13. maija rakstā "Krievu valdības mazo tautu iznīcināšanas politika". Tur tika uzsvērts, ka visu laiku "Krievija no Baltijas vairāk ņem nekā tai dod", taču pēc 1905. gada revolūcijas sakāves tā cenšas pārveidot to par krievisku zemi, paņemt visu, kas pieder latviešu un igauņu nācijām. LRSP deklarēja: "Mūsu cīņa vērsīsies pret pārkrievošanas tendencēm, šī cīņa izteiksies mūsu prasībās pēc Latvijas neatkarības, pēc Latvijas pašvaldības iestādēm, pēc Latvijas pašu celtām un pašu radītām skolām." Pieņemam, ka šī raksta autors bija Miķelis Valters. Pie tāda secinājuma nonākam, salīdzinot tā tekstu ar citiem viņa tālaika publicējumiem, kas veltīti nacionālajam jautājumam.

1913. gadā Rīgā nāk klajā M. Valtera brošūra "Latvju kultūras uzdevumi", kurā ieteikta latviešu sociālistu un pilsonisko demokrātu tuvošanās un sadarbība tautas nacionālo interešu aizstāvēšanas vārdā. Autors arī aicina latviešu inteliģenci neizklīst pa visu Krieviju, bet palikt dzimtenē kopā ar savu tautu un stiprināt tās nacionālo apziņu. Laukos viņš iesaka zemnieku apvienošanos, radot "zemkopības kooperatīvu iekārtu", kura ekonomiskā sacensībā varētu pārspēt vācbaltiešu muižniecību. Lai brošūra netiktu aizliegta, M. Valters to rakstījis Ezopa valodā. Tādēļ tā nesatur Briselē izdotā "Strādnieka" brīvi paustos revolucionāros aicinājumus.

To pašu jāsaka par M. Valtera grāmatu "Mūsu tautības jautājums", kuru 1914. gadā laiž klajā Valtera un Rapas izdevniecība.⁴⁵ Ievadā autors raksta, ka notikumi Krievijā liecina par tāda politiskā virziena realizāciju, kas apdraud daudzu tautību eksistenci. Latvijā to vēl nebija pietiekami sapratuši, tādēļ nacionālais jautājums netika attiecīgi novērtēts. Šajā kontekstā viņš kritizē Liepājas kreiso avīzi "Dzīve"

(redaktors Pāvils Lejiņš), kura savā prognozē paredzēja pat latviešu asimilēšanos, nācijas izzušanas iespēju. M. Valters atzīmē, ka Krievijā izklīdušie latvieši jau strauji asimilējas krievos. Jārod pretlīdzekļi, nevis jāsamierinās ar notiekošo. Grāmatā spēcīgi skan apelācija pie latviešu inteligences, kurai jāuzņemas nacionālās apziņas paaugstināšana, jauna demokrātiska nacionālisma ideju izplatīšana (noraidot konservatīvo un reakcionāro nacionālismu). "Vēsture rāda, ka tautības apziņa pat sliktākos apstākļos spēj aizkavēt tautas iznīcināšanu."⁴⁶ M. Valters apelē arī pie latviešu strādniecības, aicina sociāldemokrātus iekļauties nacionālajā pretestībā pret krievisko asimilēšanu un šajā sakarā atkal šausta "Dzīvi" par proletāriešu nenacionālisma sludināšanu. "Kas pabalsta cīņu pret tautībām, tas pabalsta vispārējo reakciju," pārmet M. Valters.⁴⁷

Ļoti vērtīga ir grāmatas nodaļa "Tautības jautājums vecā un jaunā strāvā", kurā tiek analizēta latviešu nacionālās domāšanas attīstība. Autors secina, ka latvieši daudz ko sasnieguši, īpaši saimnieciski, tas radījis pilsonības nacionāli mēreno pozīciju un inderfernci strādniecībā. Nav saprasts, ka arī saimnieciskie mērķi prasa nacionālu politisku aizsardzību, ko var ieviest tikai "autonomas iekārtas principi".⁴⁸ Tā M. Valters orientē uz cīņu par Latvijas politisku autonomiju vai pat – neatkarību. Viņš norāda, ka šajā cīņā latvieši negūs to atbalstu krievu sabiedrībā, kādu saņēma jaunlatviešu darbinieki, tādēļ būs jārēķinās tikai ar pašu spēkiem un iespējām, kādas var rasties notikumu attīstības gaitā. Svarīgi bija, lai latvieši tam būtu sagatavoti. Tādēļ jārada spēcīgs politisks nacionālisms, kas būtiski atšķirtos no agrākā mērenā, Krievijai lojālā un konservatīvā nacionālisma. M. Valters pie-rāda arī, cik nepareizi būtu palikt tikai kultūras nacionālisma ietvaros. Bez politisko ideju pastiprinājuma tas nespēs aizsargāt tautu no draudošās izzušanas. Par kļūdu viņš uzskata arī tādu nacionālu taktiku, kura pasīvi gaidīja atrisinājumu no izšķirošajiem pavērsieniem Krievijas centrā. Par tādu pozīciju kritizēta A. Berga vadītā prese ("Baltijas Vēstnesis" u. c.). M. Valters iestājas par pašu latviešu iniciatīvu, lai izdevīgā brīdī radītu jaunus centrālos orgānus Baltijā, veidotu savu Satversmi.

Ļoti apjomīgu vietu grāmatā ieņem latviešu un citu tautību attiecību problēma Latvijā, tiek akcentēts, ka demokrātiska pašvaldība ir

visu zemē dzīvojošo nacionālo vienību pārstāve, to nevar veidot tikai viena etnosa interešu garā. Jārespektē vācbaltiešu kopienas saglabāšanās vēlme, tās kultūras tradīcijas. Latvieši cienīs vācbaltiešus "kā lielās vācu kultūras priekšstāvjus un pabalstīs tos, jo viņu tautības panīkšana būtu zaudējums priekš Baltijas kulturālās dzīves".⁴⁹ Protams, nekāda kopāiešana nevarēja būt ar baronu kastu, kas vēlējās saglabāt savas īpašās privilēģijas. Kompromiss ar vācbaltiešiem kļūtu realitāte tikai tad, ja viņu kopienas vadību pārņemtu liberāli demokrātiski darbinieki. To varētu veicināt demokrātisko spēku panākumi Vācijā.

Grāmatā ļoti negatīvi tiek vērtēts Latvijas krievu sabiedrības šovinistiskās virsotnes noskaņojums, kuras tribīne bija avīze "Rižskij Vestnik". Toties žurnālista un vēsturnieka Vsevoloda Češihina ierosinājumi veidot tādu Baltijas pašvaldību, kurā būtu proporcionāla tautību pārstāvība, vērtēti visai pozitīvi, un tajos saskatīta krievu liberālā virziena iedibināšana Latvijā. Diemžēl viņa līdztautieši tos maz ievēroja un pabalstīja. Latviešu un krievu saskaņa te daudzkārt bija atkarīga no vietējo krievu līderu nostājas. Varēja cerēt uz tās pārmaiņu.

Ļoti svarīgi bija nodrošināt ciešāku sadarbību ar igauņu nacionālo kustību. Taču to kavēja abu tautu pasivitāte savstarpēju kultūras sakaru paplašināšanā. Latviešos nepatiku izsauca igauņu skaita palielināšanās Valkas apkaimē un visā teritorijā no Ainažiem līdz Alūksnei. M. Valters atzīst, ka tas radījis etniskās robežas pārbīdes problēmu. Viņš pievienojas latviešu preses secinājumam, ka latviešu un igauņu tuvināšanās praktiski nenotiek. Tas neveicina abu brāļu tautu nacionālo centienu realizēšanos. M. Valters iesaka atzīt, ka igauņu saimnieciskie sasniegumi un kultūras devums ir iespaidīgāki nekā latviešiem, izrādīt cieņu pret viņiem. Tas palīdzētu pārvērtēt domstarpības.

Grāmatā pausts pieņēmums, ka ar lietuviešiem Latvijā var vieglāk nodibināt kontaktus sabiedriskajā dzīvē, jo tiem esot lielāka solidaritātes izjūta attieksmē pret latviešiem. Bez tam autors delikāti noklusē konfliktu starp Rīgas latviešu un lietuviešu pilsoniskajiem darbiniekiem 1912. gadā, kad vietējo lietuviešu līderi sadarbojās ar vācbaltiešu vadošo frakciju pilsētas domē.⁵⁰ Acīmredzot M. Valters to uzskatīja tikai par pārējo epizodi.

Speciāla grāmatas nodaļa veltīta Latgales jautājumam. Autors te augsti vērtē 1910. gadā iznākušo Franča Kempa grāmatu "Latgalieši", ko laida klajā Dāvida Golta-Zeltiņa apgāds.⁵¹ Tajā bija sniegta arī Latvijas novada īsa vēsture un 19. – 20. gadsimta sabiedriskās dzīves apraksts, tā iepazīstinot plašu latviešu lasītājus ar maz zināmo un saprasto latgaliešu dzīves ritējumu. Sevišķi svarīga nozīme bija latgaliešu nacionālās atmodas izvērtējumam. F. Kemps parādīja, ka latgalieši, atguvuši tiesības izdot literatūru un presi savā valodā (kopš 1904. gada), nebūt necentās kļūt par patstāvīgu nāciju, bet tiecās apvienoties ar visu Latvijas novadu latviešiem, kļūt par nācijas neatņemamu sastāvdaļu. Viņš pārmeta latviešu inteliģencei, ka tā nav pietiekami atsaukusies uz šo vēlmi, bet skatās uz latgaliešiem "no augšas", kā uz nepilnvērtīgiem latviešiem. Attiecības ar Latgales krieviem, no kuriem daudzi prata latgaliski, bija sirsnīgākas nekā ar vidzemniekiem – latviešiem. Tas tomēr nenozīmēja, ka notika latgaliešu pārkrievošanās, jo šķīra ticības un tradīciju barjeras. Draudus radīja tikai krievu ieceļošana un latgaliešu emigrēšana, notika arī daļēja pāriešana baltkrievos un poļos, ko zināmā mērā veicināja vietējās katoļu baznīcas poliski baltkrieviskais virziens. F. Kemps aicināja latviešu inteliģenci sūtīt savus pārstāvjus darbā Latgalē un panākt, ka baznīcā vairāk ienāk latviešu latgaliešu mācītāji, savas tautas dēli. Tā bija nacionāla, konstruktīva orientācija.

M. Valters to pilnīgi atbalstīja. Savā grāmatā viņš iesaka sevišķi veicināt pašu latgaliešu novada inteliģences izaugsmi, jo tai būs vieglāk rast kopsaucēju ar latgaliešu īpatno psiholoģisko noskaņojumu. Latviešu nacionālajām aprindām skaidri jāpasaka, ka tās necentīsies atņemt latgaliešiem viņu reģionālo tautisko savdabību; "lai Latgale atīsta savu īpašo dzīves organismu, iegūtu savu īpatnu kultūras autonomiju..." – prasa M. Valters.⁵² Atšķirībā no F. Kempa viņš nesaskata galvenās asimilācijas briesmas no poļu un baltkrievu puses, bet no pārkrievošanas politikas, ko Latgalē īstenoja impērijas ierēdņi. Tai pretī bija jāvirza latviešu nacionālās kultūras ietekmes palielināšana un latviešu uzņēmēju darbības izvēšana Latgalē, nesot tur latvisku saimniecisku kultūru. Tad arī katoļu baznīcai būs jāpiemērojas latviski latgaliskās orien-

tācijas vajadzībām. Tā M. Valters būtiski papildina F. Kempa izvirzīto Latgales latviskošanas koncepciju. Jāatzīmē, ka katoļu baznīcas aprindās par tādiem mērķiem aktīvi cīnījās Francis Trasūns.

Kopumā vērtējot Miķeļa Valtera grāmatu "Mūsu tautības jautājums" (kontekstā ar citiem tālaika publicējumiem), jāsecina, ka tā iezīmē jaunas, augstākas pakāpes rašanos nacionālā jautājuma historiogrāfijā Latvijā. Tās svarīgākā iezīme ir nacionālās cīņas akcentu maiņa, pāreja no visai lokālā pretvācu nacionālisma uz plašu pretimpēriko politisko nacionālismu, kura mērķis bija Latvijas nacionālā pašnoteikšanās. Turklāt M. Valters tolaik uzskatīja, ka latviešu pilsonība, kuras apziņā iesēta "gan politiskās izvirtības, gan reakcijas sēkla", nebūs nacionālo cīņu avangardā, bet patriotisko kodolu veidos mazturīgie sociālie slāņi, kas atmodināti nacionālajai dzīvei.⁵³ Viņš aicināja sīkpilsonisko demokrātisko nacionālo inteliģenci uzņemties šo slāņu vadītāja lomu.

M. Valters tolaik joprojām bija latviešu sociāļrevolucionārs, anti-marksists. Taču pievēršanās nacionālās atbrīvošanās tēmai vērojama arī latviešu marksistu rindās. Tanī pašā 1914. gadā iznāca ievērojamā Latvijas politiķa un ideologa Marģera Skujenieka grāmata "Nacionālais jautājums Latvijā", ko laida klajā Anša Gulbja izdevniecība Pēterburgā. Tolaik M. Skujenieks bija Latvijas Sociāldemokrātijas biedrs, pārstāvēja tās antiortodoksālo, revizionistisko virzienu, kas nacionālā jautājuma traktējumā bija tuvs sīkpilsoniskajam demokrātiskajam nacionālismam. Savas grāmatas teorētisko ievadu Skujenieks rakstījis Oto Bauera un Kārļa Kautska darbu ietekmē, uzsverot nācijas un nacionālās valsts izšķirošo nozīmi modernās sabiedrības tapšanas vēsturē. Jēdzienus "nācija" un "tauta" M. Skujenieks lieto vienā nozīmē un definē to par cilvēku kopumu "ar kopīgu raksturu, kopīgu kultūru un kopīgu valodu".⁵⁴ Katram no šiem kopības elementiem ir sava noteikta loma: "Kopīga kultūra ir līdzeklis, ar kuru kopīgā tautas vēsture veido tautas raksturu, un kopīgā valoda ir ierocis, ar kuru darbojas kultūra," secina autors.⁵⁵ Viņš arī paskaidro, ka te domāta garīgā kultūra, jo materiālajai kultūrai nav nacionālas formas, kaut arī ir zināmas nacionālas iezīmes, bet tās nav noteicošās. Garīgā kultūra

(māksla, literatūra u. c.) rodas nacionāli, bet pasaules kopuma skatījumā ir arī starptautiska, jo pieder visai cilvēcei. Katra nacionālā kultūra ir tautas pienesums cilvēces kopkultūrā. Tāda ir kultūras divdabība. M. Skujenieks attēlo latviešu kultūras rašanās ceļu un pierāda, ka, pateicoties 19. gadsimtā notikušajai kultūras "nacionalizācijai", tā efektīvi kalpojusi latviešu tautai. Svarīgs bija arī kultūras demokratizācijas process, visu slāņu piekļūšana tautas gara bagātībām. No kultūras izauģa arī latviešu nacionālā apziņa. M. Skujenieks kritizē tos K. Marksa teorijas paviršos popularizētājus Latvijā, dažādus "pārskrējējus", karjeristus un puskoklēcējus, kuri metās galējā radikālismā, noliedzot mazo tautu kultūras vērtību un noturību, vienlaikus – šo tautu pastāvēšanas nepieciešamību. Konkrēti viņš norāda uz Kārli Landeru, 1908. – 1909. gadā izdotās grāmatas "Latvijas vēsture" autoru un Liepājas kreisās preses vadītāju, kurš proponēja mazo tautu (arī latviešu) ieplūšanu lielo nāciju masā. M. Skujenieks argumentēti pierāda, ka nelielās tautas, ja tām ir spēcīga nacionālā kultūra, ir dzīvotspējīgas un daudz dod visai cilvēcei, to izžušana būtu liels zaudējums. Tautas nacionālais stiprums ir tās kultūras kvalitātē un iekšējā ietekmē. Krievu tauta ir radījusi ļoti augstvērtīgu kultūru, bet tā nosaka tikai inteligēnces dzīves veidu, ārpus tās paliek milzīgās un tumšās tautas masas. Latviešos nacionālā kultūra bija guvusi daudz plašāku izplatību. Tā varēja būt vēl lielāka, ja ievērojama latviešu inteligēnces daļa nebūtu pārkrievojusies un atrāvusies no savas nācijas. M. Skujenieks izsaka skarbus pārmetumus latviešu pilsonībai, kura to veicinājusi, un iesaka nacionālo audzināšanu nodot strādniecības rokās. Tā esot ieinteresēta nacionālās esamības saglabāšanā, jo pārtautošana kavējot progresu Latvijā un palīdzot krievu vai vācu reakcionāriem, tādējādi attālinot sociālisma perspektīvu.

Grāmatā "Nacionālais jautājums Latvijā" sniegts tolaik visplašākais vēsturiskais apskats par latviešu darbinieku cīņu pret pārvācošanas un pārkrievošanas pasākumiem, turklāt otra novērtēta kā nepietiekama. Tādēļ latviešu nācijas pastāvēšanai esot radušās vēl lielākas briesmas nekā vācu pārtautošanas centieni laikā. Tādēļ esot jārada jauns "proletāriskais" demokrātiskais nacionālisms. Esot jānoraida kļūdainais apgalvojums, ka katrs nacionālisms provocējot tautu naidu. Demokrātiskais na-

cionālisms neaicinot uz cīņu pret kādu tautību, bet tikai pret to grupu, kura "aizstāv valdošās tautas nacionālās priekšrocības," – paskaidro autors. Šāda cīņa saskanot ar strādnieku kustības interesēm un mērķiem. Esot jāstājas zem kultūras nacionālisma karoga.

Tā ar M. Skujenieka roku vispirms idejas veidā Latvijā ienāk virziens, kas vēlāk gūs nacionālkomunisma nosaukumu. Viņš pats uzskatīja, ka par šīs noslieces avangardu jāklūst latviešu strādnieku inteliģencei. Tās idejiskos pamatus bija cēlis Rainis, kas radoši un spilgti pievērsās arī nacionālajai tēmai. M. Skujenieks kritizēja LSD darbinieku un literatūras kritiķi Robertu Pelši, kurš mēģināja sašaurināt Raiņa daiļrades saturu, saklausot tajā tikai šķiriski sociālu skanējumu.

Par latviešu nacionālo sociāldemokrātu darbības pamatuzdevumu M. Skujenieks izvirza cīņu pret pārkrievošanas politiku un tās īstenošanai, pirmām kārtām pret carisko ierēdniecību. Viņš to raksturo kā ļoti aprobežotu un šovinistisku, kurai nemaz nerūp, kas paliks pēc tās darbības, kādas būs sekas. Vācu muižnieki tomēr bija vietējie iedzīvotāji un kaut ko darīja savas dzimtenes uzplaukuma labā. No Krievijas iebraukušie čīnavnieki darbojās bez kādas mīlestības pret pārvaldē nodoto zemi un tās iedzīvotājiem.

M. Skujenieks neredz latviešu draugus arī daudzajos krievu strādniekos, kuri te ieradās peļņā 1908. – 1913. gada rūpniecības buma laikā. Latviešu liktenis tiem bija vienaldzīgs. Tādēļ veltas bija cerības uz latviešu un krievu strādnieku savienību cīņā pret reakciju, kur nu vēl – impērisko prokrievisko šovinismu.

Bija jāpaļaujas tikai uz pašu tautas nacionālajiem spēkiem. Tos varēja vairot, saliedējot strādniekus, zemniekus un demokrātisko inteliģenci un iekļaujot latviešu nacionālajos centienos latgaliešus. Kopējā situācija Krievijā varēja drīz vien radīt labvēlīgus apstākļus latviešu akcijai par savām tiesībām, savu nacionālo pašpārvaldi. Tauta tam bija jāsaprot. Sociāldemokrātiem nebija jācīnās pret nacionālismu, bet pret šovinismu un kosmopolitismu, kurš denacionalizēja šķiras, kārtas, korporācijas, biedrības, profesijas, ģimenes, radot nacionāli indiferentus cilvēkus. M. Skujenieka grāmatas vēsturiskās da-

las kopsecinājums bija apmēram šāds: ja latviešu nācijas veidošanās laikā bija jānovērš pārvācošanas briesmas, tad nācijas attīstības periodā bija jāatvairā pārkrievošanas draudi, jāpatur latviešu nodibinātā kopsaikne ar Rietumu pasaules sociālistiskajām un demokrātiskajām vērtībām. Ar šo darbu nacionālā jautājuma izgaismojums Latvijā gūst zinātniskas analīzes veidolu.

Grāmata "Nacionālais jautājums Latvijā" radīja plašu atbalsi latviešu sabiedrībā. To ļoti atzinīgi novērtēja Miķelis Valters, tiesa – norādot, ka nav pilnīgi vienisprātis ar autoru, jo tas mēģina rast atbildes galvenokārt tikai ar marksistiskās dialektiskās metodes palīdzību.⁵⁶ Kopumā M. Skujenieka viedokli atbalstīja arī LSD ideologs Kārlis Jūlijs Daniševskis. Taču recenzijā par grāmatu viņš nepiekrita tur dotajai nācijas definīcijai un ieteica pirmajā vietā akcentēt teritorijas un saimniecisko kopsakaru pamatu, uz kura rodas kultūras un valodas kopība.⁵⁷ Līdzīgi izsacījās kreisais marksistiskais publicists Vilis Dermanis, savā recenzijā iesakot definēt nāciju kā cilvēku kopību ar kopēju valodu, kopēju formāli (!) nacionālu garīgo kultūru (literatūru) un teritoriju - *nacionālā vairākuma dzīves vietu*.⁵⁸ Jāatzīmē, ka V. Dermanis atbalstīja M. Skujenieka politisko secinājumu lielāko daļu, viņš sevišķi akcentēja no K. Kautska pārņemto tēzi par nacionālās valsts nepieciešamību un piemērotību 20. gadsimta modernās industriālās sabiedrības vajadzībām.⁵⁹

Toties visai kritisku attieksmi pauda Pēteris Stučka, kurš nopublicēja savu recenziju avīzes "Jaunā Balss" 1914. gada 11. numurā.⁶⁰ Viņš pārmeta M. Skujeniekam sekošanu Oto Bauera revizionistiskajai kultūras nacionālisma koncepcijai, kura jau esot sašķēlusi Austrijas sociāldemokrātiju nacionālās partijās (austriešu, čehu u. c.). P. Stučka tiecās uz latviešu sociāldemokrātu apvienošanas ar Krievijas boļševikiem, un no šī viedokļa recenzējamā grāmata bija viņam nepieņemama, jo orientēja uz gluži nelieliniecisku nacionālu pozīciju. P. Stučkam sevišķi nepatika Skujenieka kritiskās domas par krievu strādnieku vienaldzību pret latviešu nacionālo likteni, un viņš pretstatīja tām V. Uljanova – Ļeņina (V. Iljina) izvirzītās boļševiku nacionālās programmas tēzes, kuras atbalstīja nekrievu nāciju prasības pēc

līdztiesības un pašnoteikšanās. P. Stučka uzskatīja, ka tautības un valodas dēļ starp dažādu tautu strādniekiem nevarot rasties pretrunas. Viņš ieteica: "Lasot M. Skujenieka vērtīgo darbu, *bez žēlastības jāizstrīpo laukā viss*, kas tur runāts par strādnieku šķiras kopinteresēm ar buržuāziju un par to, ka "nav un nevar būt pretšķības starp šķiras un nacionālajām interesēm". " Tādas kapitālismā rodoties neizbēgami.

M. Skujenieka un P. Stučkas uzskatu sadursme iezīmēja divu dažādu, pretēju idejisku platformu rašanās sākumu latviešu sociāldemokrātu attieksmē pret nacionālo jautājumu Latvijā. Viena orientēja uz kopsaikni ar nacionālo kustību, otra prasīja nošķirties no tās un iet kopā ar Krievijas boļševikiem, lai nākotnes iznākums taptu sadarbībā ar viņu partiju, tās antinacionālistiskās programmas prasību garā. Te gan jāpiezīmē, ka pats Ļeņins tolaik bija visai piekāpīgs nacionālajā jautājumā un pat atzina apspiesto tautu nacionālisma "vispārdemokrātisko saturu".⁶¹ R. Paips šajā sakarībā norāda, ka Ļeņins centās maksimāli izmantot nacionālā jautājuma saasinājumu Krievijā, lai iedegtu vispārēju revolūciju. Tādēļ viņš pat paziņoja, ka var "epizodiski" atbalstīt apspiesto tautu nacionālismu un prasīt nāciju pašnoteikšanos līdz pat tiesībām atdalīties no impērijas (cerot, ka pēc revolūcijas uzvaras ekonomiskās intereses un proletariāta internacionālisms piespiedīs atkal apvienoties).⁶²

P. Stučka bija vēl striktāks antinacionālists nekā viņa dievinātais lieliniecisma vadonis, jo pašam nepiemita tā politiskā apgrozība vai elastība, kura bija Ļeņina prātā. Toties Ļeņina darbu ietekmē viņš koriģēja arī savus priekšstatus. To saskatām P. Stučkas (Veterāna) rakstā "Nacionālais jautājums un latviešu proletariāts", kas bija publicēts 1914. gadā boļševiku legālā žurnāla "Prosveščenijs" 2. numurā.⁶³ Raksta pamatuzdevums bija krievu lasītāju iepazīstināšana ar nacionālā jautājuma vēsturi Latvijā un latviešu nacionālisma īpatnībām pretstatā vietējo sociāldemokrātu internacionālismam. P. Stučka atzīst, ka pirmo nacionālisma vilni radīja jaunlatviešu kustība, sākumā smeļot atziņas vācu vēsturiskajā nacionālismā (19. gs.), taču vēlāk, nonākot krievu slavofilu "nacionālā gara" ideju ietekmē. Tas esot uzspiedis "savu reakcionāro zīmogu" latviešu nacionālismam, no kā tas nav spējjis

atbrīvoties.⁶⁴ Otra nelaime esot, ka nacionālie ideāli meklēti nevis nākotnes vīzijās, bet pagātnes mītiskā apcerē, cilšu tradīcijās. Jauns nacionālisma vilnis, gan ne tik spēcīgs, pēc Piekta gada revolūcijas nākot no sīkburžuāziskās demokrātijas, kas tikko sāk organizēties. Šie elementi "pagaidām" esot progresīvi, jo iekļaujoties opozīcijā pret patvaldību, taču reizē cenšoties radīt "nacionālistisku jucekli" strādnieku galvās, augstu ceļot nācijas solidaritātes principu. Latviešu īstenajiem marksistiem pret to esot asi jācīnās, jāsludina šķiras pārtautiskā solidaritāte. P. Stučkam sevišķi nepatika, ka demokrātiskie nacionālisti sāka Latvijā aktīvi propagandēt austriešu marksistu nacionālās kultūras autonomijas teoriju. Tajā tika saskatīts mēģinājums atraut strādniecību no lielniecisma idejām. P. Stučka pievienojās Ļeņina krasi negatīvajai nostājai pret šo teoriju, un uz šādas negācijas pamata stiprinājās viņa draudzība ar boļševisma līderi, ko apliecināja arī Ļeņina cildinošā piezīme par P. Stučkas rakstu tā paša "Prosveščeņije" 2. numurā.⁶⁵

P. Stučka apgalvoja, ka nacionālisms visos tā paveidos esot nerevolucionārs un tādēļ nav atbalstāms, vēl vairāk – tas esot strādnieku kustības nāvīgs ienaidnieks. Viņš kategoriski noliedza tautas nacionālās vienības iespējamību cīņā pret carismu un citiem reakcionāriem spēkiem. Tā bija politiski sektantiska nostāja.

Plašākā mērogā nacionālais jautājums iztirzāts P. Stučkas apcerējumā "Tautisko centienu nākotne un nākotnes tautiskie centieni", ko publicēja žurnāls "Darbs" 1914. gada aprīlī.⁶⁶ Tajā viņš konfrontē ar austriešu sociāldemokrātu teorētiķu Kārļa Rennera (Špringera) un Oto Bauera uzskatiem. Abi šie domātāji centās ar kultūras nacionālās autonomijas ieviešanu glābt Austroungāriju no sairuma un pārvērst to par nāciju sadraudzības valsti. Viņus vadīja doma, ka tāds iznākums atbilstu visu valstī esošo strādnieku interesēm, jo saglabātu lielu un perspektīvu, ekonomiski kopīgu dzīves telpu un mazinātu nacionālo spriedzi etniski raibajās zemēs (piem., Čehijā, Slovākijā, Galīcijā u.c.). Iecere bija iluzora, jo ignorēja pārāk nesaderīgo nacionālo interešu pretrunas Austroungārijas teritorijā. Tādēļ dalīšanās nacionālajās valstīs bija nenovēršama.

Taču P. Stučka nekritizēja austromarksismu tā nerealitātes dēļ, bet gan no ortodoksālā marksisma pozīcijām, no, viņaprāt, apriorā pieņēmuma, ka nacionālo jautājumu var atrisināt tikai sociālistiskā revolūcija, ko savukārt spēj izdarīt tikai internacionāli apvienota strādniecība. Tādēļ P. Stučka deklarē: "Mēs ieteicam visstingrāko *internacionālismu pret jebkuru un katru nacionālismu*".⁶⁷ No šī redzes viedokļa kultūras nacionālā autonomija ir tikai šķēlēja. P. Stučka gan atzīst, ka jānodrošina katras nacionālas kopības tiesības brīvi attīstīt savu valodu un kultūru, iegūt izglītību dzimtajā valodā. Viņš pat kritizēja krievu boļševiku 1903. gadā pieņemto partijas programmu par to, ka tajā pārāk abstrakti izteikts atbalsts nekrievu tautu nacionālās kultūras prasībām. P. Stučka ierosināja pārveidot šo programmu, iekļaujot tajā Ļeņina nacionālpolitiskos principus, paredzot tādu likumu pieņemšanu pēcrevolūcijas Krievijā, kuri mazākumtautībām garantētu brīvas nacionālas attīstības iespēju un aizliegtu kādas nacionalitātes cilvēku tiesību ierobežošanu. Taču P. Stučka uzskatīja, ka aplēsē reāli to varēšot nodrošināt tikai strādnieku vadīta vara, nevis pilsoniskā demokrātija.

Historiogrāfiskā nozīmē interesants ir P. Stučkas viedoklis par nācijas jēdzienu. Par marksistisku viņš uzskatīja tikai valsts nācijas izpratni – "ļaužu apvienību, kas kopoti vienā valstī, kur var dzīvot vairāk tautu un tautību". Etnosu viņš reducēja par etnogrāfisku kopību un dēvēja to tikai par tautību, kura ne vienmēr pēc satura līdzinoties tautas un nācijas jēdzienam, jo varot apzīmēt arī cilti vai citu pirmsnacionālo stāvokli. Etnoss un nācija kļūstot identiski tikai augsti attīstītā un homogēnā zemē. Turklāt P. Stučka uzsver: "Mēs atzīstam nāciju kā vēsturisku un svarīgu faktu un *tautiskos centienus* (nacionālismu) kā ievērojamu, dziļi un plaši iesakņojušos ideoloģiju".⁶⁸ Tās esot modernā kapitālisma realitātes, bet ne sociālisma perspektīvas un, kas cīnoties par jauno sociālo iekārtu, tam esot jāorientējas uz pēcnacionālo laikmetu. P. Stučka pilnīgi noliedza tautas nacionālā likteņa kopības esamību un centās pierādīt, ka nacionālais faktors ir tikai kapitālisma attīstības produkts, kas beigs eksistēt reizē ar kapitālisma izzušanu. Tāpat kā Ļeņins, viņš internacionālas sociālistiskas cilvēces metus saskatīja jau 20. gadsimtā. Tā arī Latvijā tika propagandēta no

reālajām vajadzībām un iespējām atrauta mācība par nacionālās kopības interešu pakāpenisku, drīzu mazināšanos un izzušanu netālā nākotnē. Taču tolaik daudzi latvieši ieklausījās šīs mācības spriedumos un vēlējumos. Latviešu inteliģence sadalījās nacionālistos un internacionālistos. Katrs virziens bija pārliecināts par sava viedokļa atbilstību savas tautas interesēm.

Attieksme pret citām Latvijā dzīvojošajām tautībām un vispār pret etniski citādo un svešo nosaka daļījumu tolerantos un netolerantos cilvēkos. Šī šķērējlinija labi saskatāma arī inteliģencē. Tolaik toleranci galvenokārt pauda demokrātiski noskaņotas personas, intolrancanti – monarhistiskas un autoritāras varas piekritēji. Latvijā tāpat kā citās Eiropas zemēs šie daļījumi īpaši reljefi parādās tā saucamajā "ebreju jautājumā". Tā tas sevišķi izteikti bija 1913. – 1914. gadā sakarā ar Krievijā no jauna uzvirtojušo antisemitiskās histērijas vilni, ko uzbangoja krievu labējās šovinistiskās partijas un to pavadā esošā prese. Tam par ieganstu bija Kijevas ebreja, darbuzņēmēja Menaheima Mendela Beilisa apvainošana kāda pareizticīga zēna noslepkavošanā, kas it kā notikusi, izpildot jūdu ticības hasidu virziena ieteikto rituālu. No 1911. gada 22. jūlija, kad M. Beilisu arestēja, līdz tiesas spriedumam 1913. gada 28. oktobrī Krievijas sabiedrība sekoja šīs lietas attīstībai, daloties Beilisa aizstāvjos un apvainotājos. Tāpat kā Francijā 19. gs. 90. gados. A. Dreifusa tiesas afēras laikā ebreju jautājums kļuva pret dažādu politisko spēku cīņas arēnu. Krievijā tiesa tomēr attaisnoja nepamatoti apsūdzēto M. Beilisu. Krievijas reakcionāri, melnsimtnieki, pēc tam vēl niknāk uzbruka tolerantajai inteliģencei, pārmetot tai "žīdu-masonu savvērestības" atbalstīšanu. Latviešu kreisā demokrātiskā un liberālā prese šajā jautājumā nosodīja antisemitiskā naida kurinātājus un izteica atbalstu ebreju tautai. Tā rīkojās, piemēram, avīzes "Latvija" (red. O. Nonācs), "Jaunā Dienas Lapa" (red. E. Pīpiņš). Konservatīvais "Dzimtenes Vēstnesis" (red. A. Bergs, M. Ārons) un konservatīvā "Tēvija" (red. K. Graudiņš) sniedza galvenokārt informatīva rakstura apskatus par M. Beilisa lietu, atturoties no saviem komentāriem. F. Veinberga "Rīgas Avīze" palika uzticīga savai antisemitiskajai stājai, bet pret pašu tiesas gaitu

izturējās skeptiski. Cinisks bija šī laikraksta paustais viedoklis, ka rituālu slepkavību tikai ticības priekšraksta dēļ ebrejs diezin vai izdarīšot, cita lieta – ja ar nogalināšanu varētu iedzīvoties naudā un mantā, kaut arī "kādā pusrublī", tad nu gan apsūdzībai varētu ticēt.⁶⁹

Pilnīgi atklāti antisemītisko uzbrukumu M. Beilisa lietas sakarā atbalstīja Jelgavā iznākošās "Latviešu Avīzes". Šo 1822. gadā vācu Latviešu draugu biedrības dibināto avīzi 1913. gadā savā īpašumā pārņēma Jāņa Bisenieka vadītā Latviešu lauksaimnieku ekonomiskā sabiedrība, kura asi cīnījās ar ebreju uzņēmējiem un lietirgotājiem par Latgales labības tirgus iegūšanu savā kontrolē. Tā tapa tās saimnieciskais antisemītisms, kas avīzes slejās tika pastiprināts ar politiski un reliģiski akcentētu naidīgumu pret ebreju tautu vispār. Atbildīgais redaktors Nikolajs Puriņš (Puriņu Klāvs) tolaik cītīgi izpildīja īpašnieku un izdevēju gribu. "Kroni" šai antidemokrātiskajai un antihumānajai nostājai uzlika redakcijas raksti "Talmūda morāle", "Katoļu baznīca un žīdu rituālslepkavības", kas apšaubīja Kijevas tiesas sprieduma objektivitāti un apgalvoja, ka rituālslepkavības esot ebreju reliģiskā dzīvesveida neatņemama sastāvdaļa.⁷⁰ Tas bija mēģinājums iefiltrēt Latvijā no viduslaikiem pārmantoto pseidoreliģisko, klerikālo antisemītismu, cerot to iesakņot Latgalē, lai radītu krasi negatīvu attieksmi pret sadarbību un sadzīvi ar ebreju tirgotāju, uzņēmēju, amatnieku. Savukārt politisko antisociālistisko antisemītismu klaji pauda J. Jankava garais raksts "Žīdu varas centieni un sociālisms", kas atspoguļoja rasistiskā antisemītisma viedokli.⁷¹ J. Jankavs solidarizējās ar to, apgalvojot, ka ebreji ir amorāla tauta, kura grib tikai baudīt dzīvi, bet nerada neko jaunu, tauta, kurai trūkst garīguma. Pretstatā tiek izceltas āriešu cēlās, pozitīvās īpašības. Turklāt šis autors slavēja viduslaikus, kad valsts un kristīgā sabiedrība "pareizā higiēniskā sajūtā" neesot pieļāvusi ebreju ienākšanu savā dzīvē, turējusi tos geto mūru robežās. Ne-laimes sākušās ar liberālisma ideju izplatību, ebreju integrēšanos kristiešu sabiedrībā. Tā žīdi esot guvuši lielu varu pār āriešiem, kristiešiem. Tāda tendence esot vērojama arī Latvijā. J. Jankavs aicināja izstumt ebrejus no sabiedrības, ierobežot viņu rīcības iespējas. – Šādi latviešu presē ielauzās rasistiskā atieksme pret ebreju tautu.

"Latviešu Avīžu" odiozās antisemītiskās publikācijas saņēma daudzu latviešu preses izdevumu nosodījumu. Avīze "Latvija" norāda: "Šāda nekulturāla parādība ir pati par sevi apkaunojoša, bet vēl pārsteidzošāki ir tas, ja šādu parādību veicina tādas biedrības aprindas, kura ir saistīta ar mūsu lauksaimnieku lielo neaptraipīto vārdu un kura kā tāda nedrīkst strādāt pretī apgaismotās kultūras pasaules uzskatiem un pārliecībai."⁷²

Jelgavas avīze "Sadzīve" (red. P. Juraševskis) rehabilitēja pilsētas presi ar savu rakstu "Vai latviešiem jānaidojas ar žīdiem?" Tajā tiek pierādīts, ka Puriņu Klāva vadītā avīze noslīdējusi līdz krieviskā melnsimtniecisma zemisko, mežonīgo instinktu līmenim. Pavisam negudri, kad viena nacionāli apspiesta tauta – latvieši – uzbrūk otrai apspiestai un pazemotai tautai. Tas tikai stiprina impērisko šovinismu. "Prātīgi ļaudis drīzāk uzmeklē likteņa biedrus un iet ar viņiem roku rokā, kur viņu kopīgās intereses saietas."⁷³ Liepājas laikraksts "Dzīve" (red. O. Grīnbergs) tieši norāda, ka aiz "Latviešu Avīžu" antisemītiskajiem izlēcieniem slēpjas negodīga konkurences cīņa pret ebreju uzņēmējiem un finansistiem, kapitālistisko attiecību ienesējiem Kurzemē un Latgalē, kur agrāk dominēja naturālā saimniecība.⁷⁴ Pretspars antisemitismam liecināja par latviešu nacionālās domas demokrātismu un toleranci nacionālajā jautājumā.

M. Valters šajā sakarībā nāca klajā ar svarīgu rakstu "Jaunais posms mūsu nacionālajā attīstībā"⁷⁵, kurā parādīja, ka latviešu jaunajai paaudzei, kas ienāca sabiedriskajā procesā 20. gadsimta sākumā, raksturīgs demokrātisks un revolucionārs tautiskums. Tas nomainīja veko, pret patvaldību lojālo un konformo nacionālismu, kurš savu pozitīvo nozīmi bija izsmēlis.

3. Nacionālisms un pretnacionālisms Latvijā Pirmā pasaules kara laikā

A. Līdz 1917. gada Februāra revolūcijai

Pirmā pasaules kara sākšanās un Krievijas iestāšanās tajā radīja Latvijā pirms tam neparedzētu un negaidītu nacionālā noskaņojuma gaisotni. Arī mūsu zemes iedzīvotājus skāra Krievijas vispārvalstiskā urrpatriotisma un naida vilnis, kas bija vērstš pirmām kārtām pret Vācijas impēriju, Prūsijas šovinistisko militārisumu. Atcerējās teitoņu un zobenbrāļu iebrukumu Baltijā 13. gs. un citas varmācības, no kurām bija smagi cietuši latviešu senči. Vispār par modi kļuva antivāciskas stājas demonstrēšana. To aktīvi darīja ne tikai latviešu zemniecība un pilsonība, bet arī sīkpilsonība, mazāk strādniecība, kura sekoja Latvijas Sociāldemokrātijas pretkara kustības karogam. No citām tautībām Latvijā pretvāciskumu jo spilgti pauda krievu aprindas. Vācbaltiešu virsotne oficiāli apliecināja savu lojalitāti un atbalstu karojošajai Krievijai, bet aiz šīs ārišķīgās izkārtnes slēpās simpātijas "ienaidniekam", sajūsma par vācu armijas panākumiem. Ebreji sadalījās krieviski un vāciski orientētos, turklāt otrā nosliece auga augumā pēc tam, kad 1915. gada vasarā pēc Krievijas armijas virspavēlniecības rīkojuma ap 40 tūkstošiem ebreju, tāpat kā daudzi vietējie vācieši, tika varmacīgi padzīti no savām dzīves vietām piefrontes zonā Kurzemes guberņā un aizbrauca uz Iekškrieviju. No Vācijas uzvaras karā pozitīvas pārmaiņas gaidīja arī plašas poļu un lietuviešu aprindas. Nacionālās cerības kara laikā krasi sadalījās. Taču tāda ambivalen-ce te neizsauca sadursmes starp tautībām. Kara šausmas un grūtības pārvērta visus par cietējiem, pastiprināja sociālās solidaritātes tieksmi visu tautību cilvēkos.

Sakarā ar karu tika ieviesta stingra preses cenzūra un ierobežota tipogrāfiju izmantošana politiska satura literatūras izdošanai. Tādēļ arī publicējumi par nacionālo jautājumu nāca klajā retāk un nebija

tik atklāti. Galvenie nacionālo attiecību atspoguļotāji bija laikraksti. Līdz 1915. gada vasarai latviešu avīzes daudz rakstīja par tautas vēsturisko nacionālo naidu pret vāciešiem un latviešu nacionālajiem uzdevumiem karā. Parādījās arī baltu "nacionālisma" izpausmes. Tā avīze "Dzimtenes Vēstnesis" 1914. gada 18. (31.) augustā redakcijas rakstā "Mūsu ciltsbrāļu apvienošana zem Krievijas sceptra" (atbildīgais redaktors M. Ārons) izsacīja pieņēmumu, ka kara rezultātā Austrumprūsija tiks pievienota Krievijai un balti saņems "seno leišu – latviešu svēto Rāmavas apgabalu... Krievija piededīs ... viņu trešo māsiņu... prūšu cilti", kas ilgi bija pavisam pazudusi – pārvācota. Šīs pašas avīzes redakcija 22. septembrī (5. oktobrī) rakstā "Sargāsim tēvijū" izvirza kara laika "nacionālo" uzdevumu: "No ganu tautas, par kādu mūs bija padarījis vācietības jūgs, mums jātop par kareivu tautu, par ērgļu ligzdu dzintarpiekrastē..." Savukārt ietekmīgā laikraksta "Līdums" redakcija (O. Nonācs, J. Stumbergs u. c.) rakstā "Karš un nacionālais jautājums" izvirza savu prognozi par nacionālā jautājuma iekšējo izkārtojumu: visu personu tiesību un latviešu valodas lietošanas ierobežojumu atcelšana; publiski tiesiski un kulturāli nacionāla pašnoteikšanās; nacionāla teritoriāla apvienošana ("Katrai tautai savu apgabalu"), sava teritoriālā pašvaldība.⁷⁶ Šāda domu ievirze turpināta "Līduma" rakstos "Baltijas jautājums" un "Nacionālā kūdīšana",⁷⁷ kuros ietverta prognoze par vācbaltiešu 700 valdīšanas un dominantes gadu beigšanos un latviešu vadošās lomas nodrošināšanu vietējā politiskajā un garīgajā dzīvē kara laikā un pēc kara. Vēl optimistiskāku orientāciju sniedza Pēterburgā iznākošie "Nevas Viļņi", apgalvojot, ka latviešus drīz gaidot gaiša nākotne "lielās krievu tautas vadībā", kura aplaimošot ar nacionālām tiesībām tās "mazās tautiņas", kas būs izturējušas kara grūtus pārbaudījumus⁷⁸. Lai īpaši uzsvērtu savu konformismu ar krievu valsti, "Dzimtenes Vēstnesis" 1915. gadā sāka propagandēt priekšstatu par latviešu un slāvu tuvo etnisko radniecību, saskatot to valodā, tradīcijās, pagāniskajās reliģijās utt.⁷⁹ (Citas latviešu avīzes šai tuvināšanās kampaņai gan nepiebalsoja.) Vienlaikus "Vēstneša" anonīmie autori kritizēja latviešu inteliģenci par pārāk strauju nacionālo prasību pieteikšanu kara laikā, lai tūlīt "tiktu jaunās drānās" ar mātes valodu skolās un latviskām pašvaldību

(zemstu) iestādēm. Tas esot par daudz un nepacietīgi prasīts, jo gaisa esot vēl "pilns kvēpu un sodrēju". Jānogaida.⁸⁰ Jādomā, ka teiktais bija vērstis pret M. Valtera nostādni, kas izteikta "Līdumā" 1915. gada 18. februārī (3. martā) rakstā "Valsts ideja un tautību jautājums", kurā bija prasība tūlīt ieviest "skaidrību par latviešu nākotni". Tamlīdzīgu viedokli puda arī rakstniece Ivande Kaija tāda paša nosaukuma polemiskā rakstā "Līduma" 23. februāra (8. marta) numurā. Redakcija tam pievienoja piezīmi, atbalstot ideju par latviešu "līdztiesīgu daļu" vietējā pārvaldē, lai latvju nacionālo kopumu no valsts politikas objekta pārvērstu par valstisku sociāli politisku subjektu. Arī kreisais sīkpilsoniskais laikraksts "Jaunais Vārds" puda domu, ka nedrīkst "tikai cerēt", ir pēdējais laiks rīkoties savas nacionālās nākotnes vārdā.⁸¹ Latviešiem bija skaidri jāzina, vai viņu jaunās paaudzes aktīvā piedalīšanās asiņainajās kaujās ar Vācijas un Austroungārijas armiju, tajās nestie upuri dos tautai kādu nacionālu guvumu.

Latviešu sociāldemokrāti lielinieki noliedza šāda guvuma iespējāmību un aicināja boikotēt karu. Taču vienlaikus viņi pilnīgi noliedza nacionālo prasību vajadzību, orientēja gaidīt drīzu sociālo revolūciju Rietumeiropā un piedroties tai. Šāds nacionāls nihilisms un pasivitāte tika kritizēti M. Skujenieka (M.) rakstā "Nacionāls un internacionāls", kur strikti atdalīts neīsts, imperiālistisks un "īsts" – demokrātisks tautas nacionālisms, kas var spilgti izpausties arī kara laikā.⁸² M. Skujenieks kritizēja J. Staļina un P. Stučkas darbos pausto dogmatisko pretnacionālismu. Stučkas nostāju viņš nosauca par "donkihotismu", kas var izvērsties "frāžu varonībā, faktu sagrozīšanā", bet tas nevarēs "nomākt un izravēt to, kas dziļi sakņo tagadējo tautu dzīvē" – nacionālās jūtas un intereses, kuras piemīt arī strādniekam. To vajadzēja saglabāt arī kara laikā.

Īpašu pozīciju tolaik ieņēma Jelgavas populārā demokrātiskā avīze "Sadzīve" (red. J. Zankevics), kura ieteica latviešiem mazāk orientēties uz nacionālo, vairāk – uz valstisko, uz latviešu nostiprināšanos Krievijas valsts pavalstniecībā, gūstot tādas pašas tiesības kā krievi (pareizticīgie). Ar savu patriotismu karā latvieši šīs tiesības varot prasīt un iegūt. Tiek kritizēti krievu labējo politiķu apgalvojumi, ka lat-

vieši tomēr vēl neesot izturējuši valsts uzticības eksāmenu (jo daudzi sekoja revolucionārās sociāldemokrātijas saukļiem).⁸³

Krievijas Valsts domes deputātu Jāņa Goldmaņa, Jāņa Zālīša un citu latviešu sabiedrisko un politisko darbinieku iniciatīva latviešu strēlnieku bataljonu, vēlāk pulku, izveidošanā neapšaubāmi bija gan krievvalstisko patriotisko, gan latviski nacionālo motīvu iedvesmots pasākums. Latviešu tautas vairākums to atbalstīja. Taču jāšaubās, vai viss 1914. – 1915. gada patriotiskās jūsmas uzliesmojums būtu jāieskaita latviešu nacionālisma pozitīvo devumu politiskajā kontā. Latvieši tika ierauti Krievijas un Vācijas imperiālistiskajā cīņā. Svešu interešu dēļ krita latviešu jaunekļu tūkstoši. Nācijas genofonds tika iedragāts.

Pēc vācu armijas iebrukuma Kurzemē un Zemgalē 1915. gada vasarā un pusmiljona latviešu došanās bēgļu gaitās – lielākoties uz Iekškrieviju, Ukrainu un Sibīriju – mūsu tautas nacionālā eksistence bija ļoti apdraudēta. Taču publicējumi tālaika latviešu periodikā uz to reaģēja neviennozīmīgi. Rakstus, kas tapuši legālajā presē līdz 1917. gada Februāra revolūcijai, pēc satura var sadalīt divās grupās: a) patriotiskās kara tēmas turpinātāji; b) nacionālās trauksmes cēlāji un konkrētu neatliekamu prasību izvirzītāji latviešu labā.

Par patriotiskās līnijas visizteiktāko paudēju kļuva Petrogradā kara laikā iznākošā avīze "Baltija", ko izdeva Latviešu bēgļu apgādāšanas centrālkomitejas vadītāji Jānis Čakste un Vilis Olavs. Atbildīgais redaktors un daudzu ievadrakstu autors bija Arveds Bergs, kas tolaik puda visai konformu attieksmi pret Krievijas valdību. 1916. gada 5. jūnijā redakcijas rakstā "Mūsu bataljoni" uzsvērtā latviešu strēlnieku karaspēka vienību kauju nacionālā nozīme. Apgalvots, ka tā ir līdzvērtīga cīņai pret vācu krustnešiem pirms 700 gadiem, ir latviešu karavīra "augšām celšanās", lai atkal aizstāvētu savu zemi, šoreiz pret prūsisko militarismu. Rakstā secināts, ka tādējādi atjaunota 13. gadsimtā pārtrūkusī latviešu vēstures gaita, viņi atkal sāk paši to veidot. – Neapšaubāmi strēlnieku epopeja latviešu nācijas vēsturē atklāja jaunu nodaļu. Taču tolaik "Baltijas" viedoklis stipri pārspīlēja strēlnieku iespēju pašiem aizsargāt latviešu nacionālās intereses. Viņi bija pilnīgi pakļauti cariskās valdības iegribām.

1916. gada 26. jūnija numurā redakcijas rakstā "Baltijas savādības" atzīts, ka aktuāla tomēr paliek arī pretdarbība pārkrievošanai, kura var pastiprināties, ja Krievija karā uzvarēs (protams, tā būs daudz mazāks ļaunums nekā pārvācošanas centieni Vācijas uzvaras gadījumā). Avīze aicināja laikus padomāt, kā saglabāt Baltijas nacionālo savdabību, "kas ir mūsu mātes piens un dzimtenes gaiss". Jāpārlicina krievi, ka latvieši, būdami savdabīga atsevišķa nācija, īpaši efektīvi sargās Krievijas impērijas robežu pie Baltijas jūras, jo tā būs arī viņu nacionālā sardze. Raksta autors prognozēja, ka pēc kara Krievijas šovinistiskās tieksmes vairāk izplatīsies dienvidu un dienvidrietumu virzienā.

Pret to iebilda 1916. gada 29. jūnija numurā ievietotā raksta "Mūsu sabiedriskās izredzes" anonīmais autors, paredzot impēriskā pārkrievošanas šovინisma pastiprināšanos arī Baltijā un pat liberālās krievu pilsonības iekļaušanos tajā, atbalstot vietējo vācbaltiešu nostāju pret latviešiem. Tas liecina, ka latviešu politiku starpā bija arī reālistiski domājošas personības.

Pret šo reālistismu asi vērsās Valsts domnieks Jānis Goldmanis (Gs.) "Baltijas" 24. un 30. jūnija rakstā ar tādu pašu nosaukumu – "Mūsu sabiedriskās izredzes", kurā cerīgi pareģoja baznīcas un agrārās dzīves latviskošanu, saimniecisku augšupeju Latvijā, ja Krievija uzvarēs. Nevajagot apskaust to "daļu, ko liktenis piešķīris krievu tautai – arī mēs ņemam daļību viņas lepnumā" – pamācīja godājamais domnieks.⁸⁴

Tā bija tukšas nacionālas fantazēšanas izpausme laikā, kad Latvijas zemi un pilsētas postīja kara ugunsgrēks, nācija izklīda pa Krievijas tālēm un cilvēkus pārņēma izmisums par sevi un savu tautu. Šī "fantāzija" nebūt nekalpoja nacionālajiem mērķiem.

Daudz reālistiskāk nacionālo stāvokli vērtēja Maskavā sapulcējušies latviešu radošā inteliģence, kuras idejiskie stūrmaņi bija Jānis Akuraters, Kārlis Skalbe, Jānis Bankavs, Kārlis Upītis, Viktors Eglītis, Atis Ķēniņš. Viņu kopa te no 1915. gada septembra izdeva avīzi "Dzimtenes Atbalss". Tās redakcijā darbojās jaunie talantīgie publicisti Pauls Dāle, Linards Laicens, Ernests Blanks, kuri galveno uzmanību veltīja nacionālā jautājuma tēmai. Līdzdarbojās arī sociāldemokrāti Kārlis

Grasis, Marģers Skujenieks, Pauls Dauge, Arveds Švābe. J. Akuraters, raksturojot šo grupu, saka: "Mēs negribam būt ne sarkani, ne melni – apvieno doma par Latvijas nacionālo kultūru, saimniecisko un sabiedrisko iekārtu."⁸⁵

"Dzimtenes Atbalss" kara laikā augstu turēja latviešu nacionālisma patieso karogu, pirmajā vietā liekot nevis impērijas, bet savas kultūrnācijas intereses. Tā K. Grasis 1915. gada 16. septembra numura rakstā "Daži latviešu nācijas pastāvēšanas problēmi" aicina atmet kosmopolītismu, turēt stipru nacionāli politisko garu un cīnīties par apvienotu, nedalītu Latviju kā Krievijas īpašu nacionālu teritoriju. Šis autors palika marksists un cerēja arī uz sociālo vienlīdzību, bet nacionālais pienākums viņam nebija svešs. 1916. gada 27. augustā rakstā ""Tautiskais" un "sociālais" viedokļi" viņš aicināja meklēt nacionālo un sociālo centienu kopsaucējus, citādi "nacionālie ideāli var nonākt pretrunā ar tautas [sociālajām] interesēm", nācija un tauta var kļūt pretēji jēdzieni un sašķelt nacionālo kopumu naidīgās daļās. Kategoriski tiek nosodīta asimilācijas slavināšana, jo, ja tauta zaudē savu "nacionalitāti", tā nokrīt uz zemāku attīstības pakāpi, īpaši kultūrā. Linards Laicens rakstā "Reālpolitika un ideālpolitika" šīs avīzes 24. augusta numurā uzsver, ka kritiskajā kara laika situācijā nācijas intereses galvenokārt pārstāv nacionālisti – ideālisti, tieši viņi ir politisko mērķu un gribas izteicēji. Galvenais – neļaut sagrūt nacionālajai kultūrai. Tikai tā būs tautas audzināšanas pamats. Reālpolitiķi un liberāļi šādā krīzes laikā nespēj parādīt nacionālo drosmi, jo baidās riskēt, pārāk aplēš iespējamus zaudējumus, arī personiskos – domā Laicens.⁸⁶

Kārlis Upītis rakstā "Sociālistisko ideālu atdzimšana nacionālismā" (21. septembrī) pauž uzskatu, ka progresa nesējas ir gan sociālās šķiru cīņas, gan nacionālās kustības, bet konkrētā laika posmā izšķiroša nozīme var būt vienai no tām. Kad karš izvirza dilemmu – nācijai būt vai nebūt –, tad svarīgāka ir cīņa par tautas kopuma pastāvēšanu. Viktors Eglītis rakstā "Latviešu ceļš starp krievu un vācu tautām un viņu sabiedriskās dzīves likumprojekti" (15., 19., 22., 26. oktobrī, 2. novembrī) apskata mazo tautu izdzīvošanas problēmu un kritizē vācbaltiešu vēsturnieka Kārļa Širena skepsi par Baltijas zemju tautu

spēju veidot patstāvīgu kultūras dzīvi. To pašu viņš saka par krievu šovinistiem, kuri saskata latviešos tikai nākamo krieviskās kultūras tautas atzaru. V. Eglītis ar vēsturiskiem piemēriem pierāda mazo tautu kultūras dzīvīgumu un svarīgumu (ebreji, grieķi u. c.), kā arī spēju kļūt par modernu kultūrnāciju (somi). Nav sevi jānoliecinā, arī neliecinā nācījas var būt ļoti stipras, ja tās apzinās savu nacionālo vērtību – konstatē autors.

1916. gadā latviešu periodikā parādās arī plaša mēroga apskati par nacionālo jautājumu un nacionālo apziņu. Historiogrāfiski nozīmīgs ir vēsturnieka F. Zālīša apcerējums "Latviešu tautas attīstības gaita" ("Baltija", 8., 11., 15., 21., 25. septembrī). Šajā vēstures norišu pārskatā parādītas latviešu stiprās un vājās īpašības, to izpausmes izšķirošajos brīžos. Autors bija pārliecināts, ka latviešu nacionālais gars iemājo laukos, zemniecībā. Rīga, viņaprāt, bija pārāk internacionāla, un kosmopolitisms tur ietekmēja arī pilsētas latviešus. Lai viņi neasimilētos, nezustu nācijai, jāveido Rīgas un provinces latviešu nepārtraukta politiska un kulturāla nacionālā kopsaikne. Tas ir viens no svarīgākajiem latviešu nacionālās inteliģences uzdevumiem, saka F. Zālītis.

Nozīmīgu nacionālu devumu sniedza arī Maskavā 1916. gadā iznākušais literārais, zinātniskais un sabiedriski politiskais žurnāls "Taurētājs", kura redaktora pienākumus pildīja Kārlis Freibergs. Tā 3. un 4. numurā publicēts Pētera Birkerta vērtīgais raksts "Nacionālisma psiholoģija", kas iepazīstināja latviešu lasītājus ar pasaules zinātnes atziņām par tautu raksturu, nacionālo jūtu un nacionālās apziņas savdabīgo vietu un kopsakarību, ietekmi uz tautas gribu un darbību. Viņš pārliecināti parāda nacionālisma idejas un kustības lomu šīs gribas ierosināšanā, pārnesot jūtas un apziņu uz praktiskās darbības sfēru. Svarīga te ir tēvzemes mīlestības klātbūtne, kas var savienot dažādu viedokļu piekritējus vienas augstākās nacionālās idejas vārdā. Tas nerodas stihiski. Vajadzīga sistemātiska, labi argumentēta nacionāla audzināšana. Tā sekmēs tautības mīlestības apzinātu izpausmi, novedot to līdz gatavībai ziedot savu darbu un talantu tautas nākotnes labā.⁸⁷

Ar šo rakstu labi sasaucas Arveda Švābes "Vēstules par nacionālo kultūru" žurnāla "Taurētājs" 1916. gada, 4., 5., 7. un 8. numurā.

Tur akcentēta tautu garīgā potenciāla atkarība no nacionālās dzīves intensitātes un inteligēnces piedalīšanās sabiedriskajā dzīvē, arī politikā. Tieši tādēļ (skatoties vēsturē) mazā, senā Grieķija bija garīgi daudz pārāka par lielo Romu. Latviešu nācija, pēc A. Švābes, ir pirmās nacionālās inteligēnces – jaunlatviešu – idejisko centienu īstenošanas rezultāts. Tā ir jauna nācija gan fiziski, gan garīgi. Latvieši gan neesot etniski tīra kopība, bet "mistrs" no senlatvjiem, vāciešiem, zviedriem, poļiem un krieviem (bieži vien kā vardarbības sekas). Tāda bijusi etnogrāfiskā kalpu-zemnieku kārtā. Bet nācija tapusi kā 19. gadsimtā dzimušās nacionālās kultūras vienota solidaritātes kopība. Radusies spēcīga kultūras nācija, kas soli pa solim atkaroja garīgo dominanti no dilstošās vācbaltiešu tautiskās grupas. Latviskums uzvarēja kā kultūras spēks. Tā "cietoksnis" bija latviešu literārā valoda, pēc kuras izveides tautas nacionālā esamība vairs nebija izdzēšama.⁸⁸

Vairāki 1916. gada publicējumi tika veltīti latviešu intelekta attīstības jautājumam. "Taurētāja" 1. numurā Kārļa Dēķena raksts "Mūsu tautskola nākotnē" nopamato prasību, lai latviešiem būtu sava nacionāla tautskola, kuras mācību priekšmeti aptvertu visas nācijas dzīves jomas: valodu, literatūru, vēsturi, Latvijas ģeogrāfiju u. c.^{88a} Viņš izvirza lozungu – "Viena tauta – viena skola." Savukārt P. Dāle "Dzimtenes Atbalss" 26. un 30. marta numurā rakstā "Latviešu augstskola" proponē latviskas nacionālas augstskolas nepieciešamību. Pēc viņa ieceres tā būtu mācību iestāde, kur latviešu zinātnes un kultūras darbinieki lasītu lekciju kursus latviešu valodā nākamajiem latviešu nacionālās vidusskolas skolotājiem, sabiedrisko organizāciju un pašvaldību darbiniekiem. Privalētu sekojoši mācību priekšmeti: latviešu vēsture, latviešu mitoloģija un reliģija, nacionālā psiholoģija, etnogrāfija, arheoloģija, literatūras vēsture, mākslas vēsture, latviešu valodniecība. Īpašā ekonomiski juridiskā nodaļā mācītu arī Baltijas tiesības, latviešu saimnieciskās attīstības vēsturi, nacionālās politikas pamatus, biedrību vēsturi, žurnālistiku u. c. priekšmetus. Šī laikraksta 1916. gada 2. aprīļa numurā P. Dāle sniedz rakstu "Latviešu zinību akadēmija", kuru viņš iesaka izveidot kā latviešu izcelsmes profesoru un autoritatīvāko zinātnes darbinieku asociāciju, vienlaikus tā būtu latviešu kultūras dzīves pārzinātāja, tautas intelektuālās

kultūras augstākais orgāns. Šīs akadēmijas uzdevumos ietilptu arī latviešu zinātniskās terminoloģijas izveide, enciklopēdisko vārdnīcu izdošana, latviešu valodas vārdnīcas sagatavošana, pētījumi par latviešu vēsturi. Akadēmijas "karogs" būtu tās zinātniskais žurnāls. Varētu laist klajā arī periodiskus statistisko materiālu krājumus. Svarīga nozīme būtu zinātnisko kongresu un konferenču rīkošanai par nacionālās izglītības un kultūras jautājumiem. P. Dāles hipotēze paredzēja, ka akadēmija aktīvi piedalītos *nacionālās ideoloģijas* formulēšanā un komentēšanā, nesot tautā zinātnisku pārliecību par savu nacionālo interešu vitālo nepieciešamību.

Šo tēmu citādā rakursā risina avīze "Jaunais Vārds" 1917. gada 21. februāra (6. marta) numurā rakstā "Latviskā zinātne", kas stāsta par latviešu spēju veikt zinātniskus pētījumus. Lielākie panākumi gūti valodniecībā. Taču autors uzskata, ka latviskā zinātne vēl ir bērnu autiņos, jo latviešu inteliģences grūtīe dzīves apstākļi un "ārējie" faktori (lasi – Krievijas valdības šovinistiskā politika) aizkavējuši nacionālās zinātnes veidošanos. Galvenais šķērslis te bija latvisko vidusskolu trūkums, mācības krievu un vācu valodā. Tādēļ ceļu uz latviešu zinātņi nācās sākt ar nacionālo vidējo mācību iestāžu izcīnīšanu. Pēc tam tikai varētu domāt arī par savas zinātnes centra organizēšanu.

Kā redzams, smagajos Pirmā pasaules kara gados latviešu inteliģence spēja izvirzīt arvien augstākas prasības savas tautas labā. Taču latviešu pilsoniskās politiskās aprindas šajā jomā bija daudz pasīvākas, bet kreisie marksistiskie grupējumi noliedza nacionālo prasību vajadzību, akcentēja "internacionālas" Viskrievijas revolūcijas izcelsmes veicināšanu. J. Jansons (Brauns) 1915. gadā nosūtīja uz Petrogradu publicēšanai savu rakstu "Nacionālisms un internacionālisms", kurā aģitēja pret nacionālu lozungu izvirzīšanu kara laikā un izteica cerību, ka latviešu strādnieki būs kurli pret tiem, kas vēlas viņus ietekmēt ar nacionālām idejām un frāzēm.⁸⁹ Referāts netika publicēts, bet to nolasīja latviešu biedrības "Kultūra" kopsapulcē Petrogradā 1915. gada nogalē, un tā tēzes tika izmantotas kā lielinieku aģitācijas materiāls latviešu bēgļu vidū.⁹⁰ Striktu antinacionālistisku

nostāju puda arī P. Stučkas 1916. gada raksts "Tautisku vai šķiru cīņu?", kas izsmēja "veco tautisko brīļu" uzlikšanu kara gados un puda pārliecību, ka latviešu sociāldemokrātija noraidīs "tautiskos apvienošanas ceļus".⁹¹ P. Stučka gan atbalstīja prasības par latviešu tautskolas un vidusskolas ieviešanu, bet izturējās noraidoši pret latviskas augstskolas un zinātnes centra dibināšanu, jo uzskatīja, ka šajās sfērās jāfunkcionē starptautiskām valodām. Te izpaužas viņa neticība latviešu nācijas garīgās patstāvības iespējām un spējām.⁹²

Pavisam citāda ir sociālista Raiņa attieksme pret latviešu nacionālajām prasībām un centieniem kara laikā. To izsaka viņa raksts "Atskats uz kādu neizdekušos sabiedrisku mēģinājumu", ko publicēja avīze "Jaunais Vārds" 1917. gada 4. un 5. februārī. Tiesa – ar cenzūras izgriezumiem, tādēļ to pilnībā var iepazīt tikai Raiņa rakstos.⁹³ Tajā tiek kritizēta LSD līderu nenacionālā stāja, uzsvērts, ka cilvēce nevar pārlēkt pāri nacionālās attīstības laikmetam un tūlīt ielēkt "beztautu kosmopolitismā". Kara radītās problēmas nebūt neliecināja par vajadzību atteikties no nacionālajām interesēm, gluži otrādi – tās neatliekami izvirzīja uzdevumu par "tautu nokārtošanos nacionālās valstīs" (t. i., šādu valstu izveidošanu visur Eiropā – *L. D.*), lai varētu notikt netraucēta nacionāla attīstība. "Katrai, arī latviešu tautai ir šis dzīvības instinkts: neiznīkt, attīstīties, tapt par patību un augt uz vīrestību," rakstīja Rainis. Pēc viņa domām, šāda vēlme piemīt arī latviešu strādniecībai, jo tā visvairāk ieinteresēta saglabāt savas nācijas kultūras patstāvību. Nākotnē, ja uzvarēs demokrātijas idejas un spēki, nacionālās valstis apvienosies federācijās, reģionu, kontinentu un visbeidzot cilvēces mērogā – tāda ir lielā dzejnieka vīzija.⁹⁴ Rainis te bija daudz redzīgāks par Stučku.

1916. gada beigās izplatījās baumas par separāta miera līguma noslēgšanas iespēju starp Vāciju un Krieviju, kurš, starp citu, it kā paredzēja Latvijas sadalīšanu, atdodot Kurzemi un Zemgali Vācijai. Rainis uz šīm baumām tūlīt reaģēja, bija vienkopus ar tiem latviešu darbiniekiem, kuri cēla trauksmi un aicināja uz aktīvu pretdarbību tā-

dam Petrogradas un Berlīnes solim. Tas bija Rainis, kas 1917. gada sākumā savā dzejolī "Mēs un mūsu vienotā zeme" sacīja vēsturiskos vārdus:

“Daugav’s abas malas
Mūžam nesadalās;
I Kurzeme, i Vidzeme,
I Latgale mūsu.”⁹⁵

Vienotās Latvijas tēma tanī laikā kļuva arvien aktuālāka. Tā aicināja celties cīņai par latviešu zemju nedalāmību. Tas bija nācijas turpmākās pastāvēšanas priekšnoteikums. Trauksmes gaisotnē mazinājās atšķirība starp Maskavā un Petrogradā esošo latviešu nacionālo politisko grupu uzskatiem. To parāda avīzes "Baltija" 1916. gada 26. oktobra redakcijas raksts "Programmas jautājumi", kurā tika formulēti latviešu nacionālo prasību 7 punkti: 1) zemes vienības atjaunošana un jauna teritoriāla administratīva dalījuma tūlītēja noteikšana (apvienotā Latvija); 2) latviešu tautas nacionālās vienības nodrošināšana; 3) latgaliešu apvienošanās ar visu nāciju; 4) bēgļu atturēšana no asimilēšanās cittautiešu vidē un viņu atgriešanās nodrošināšana; 5) latviešu dzimstības pieauguma veicināšana; 6) jaunas latviskas pašvaldības sistēmas izveidošana visā Latvijā. ("Uzbūvēt dzīvi pēc savām vajadzībām, pēc mūsu garšas un savādībām..."); 7) saimnieciskās attīstības atbalstīšana Latvijā.

1916. gada 2. novembrī klajā nāk "Dzimtenes Atbalss" redakcijas ievadraksts "Latvijas vienība", kas saista latviešu kultūras un vienības jautājumus nesaraujamā kopsakarībā. Savukārt 1916. gada 19. novembrī "Baltijas" redakcija savā vārdā publicē rakstu "Latgales jautājums", kuru iesaka risināt divos posmos: a) Latgales administratīvā iekļaušana apvienotā Latvijas guberņā; b) Latgales īpašās pašpārvaldes radīšana apvienotās Latvijas ietvaros. Asi tika nosodīti F. Kempa vadītie Latgales separātisti, kuri toreiz vēlējās nodalīt savu novadu no pārējām latviešu zemēm un pasludināt latgaliešus par atsevišķu etnosu. Šajā sakarībā ievēriņu pelna E. Blanka raksts "Latgalieši un baltieši", kurā pierādīts, ka tieši kara laikā notikuši latgaliešu

ciešāka tuvošanās vidzemniekiem un kurzemniekiem izsaukusi nelie-lās separātās inteliģences grupas – tā saucamo kempistu – aso preto-šanos apvienošanās īstenojumam.⁹⁶ Te sevi pieteica grupas intereses, kuras tika celtas augstāk par nācijas interesēm. Labi, ka pašā Latgalē apvienošanos atbalstīja F. Trasuna vadītā katoliskā sabiedrība.

M. Skujenieka (M.) rakstā "Latvijas robežas" 1917. gada 3. (16.) martā avīzē "Jaunais Vārds" pirmoreiz sāka pavisam atklāta saruna par prasītās Latvijas guberņas administratīvās robežas noteik-šanu atbilstoši iedzīvotāju nacionālajam sastāvam. M. Skujenieks tur-klāt norāda uz jau esošajām strīdīgajām vietām: Valkas apriņķi (latvie-ši – igauņi); Īlūkstes apriņķi (latvieši – lietuvieši); Daugavpils pilsētu un tās apkaimi (latvieši – baltkrievi); Latvijas (Latgales) austrumu robežu (latvieši – krievi). Skujenieks iesaka strīdīgajās etniski raibajās vietās organizēt iedzīvotāju nobalsošanu un nospraust robežu atbilsto-ši tās rezultātiem.

Tādas bija latviešu nacionālās prasības un priekšlikumi. Nācija ce-rēja, ka latviešu strēlnieku varoņdarbi piespiedīs Krievijas caru un valdību tos uz klausīt. Taču vēstures avoti neuzrāda ne mazāko atsau-cību šīm taisnīgajām un racionālajām prasībām. Pēterburgas dižajās pilīs pret latviešu nacionālajiem centieniem joprojām izturējās naidīgi un kurli.

1916. gadā gan visžēlīgi atļāva turpmāk valsts himnu "Bože, carja hrani" dziedāt arī latviešu valodā ("Dievs, sargi ķeizaru") un sabiedrī-bas saietos brīvi nodziedāt "Dievs, svētī Latviju!", taču, to dziedot, nedrīkstēja "pieļaut" kājās celšanos.

Latviešu nacionālos panākumus kritiski izvērtēja "Līduma" 1917. gada 10. (23.) janvāra redakcijas raksts (red. O. Nonācs) "Lat-viešu politika 1916. gadā", norādot trīs ieguvumus: latviešu strēlnieku bataljonu pārveidošanu par pulkiem; zemnieku tiesību palielināšanu pagastos, pielīdzinot tās baronu tiesībām (medībās, amatvīru nozīmē-šanā, nodokļu apmēros u. tml.); praktiskās teoloģijas katedras nodibi-nāšanu Tērbatas univeristātē, kas gatavos latviešu luterāņu mācītā-jus. Taču avīze atzīst, ka tie ir gaužām nepietiekami ieguvumi; nav panākta ne latviešu vidusskolu atvēršana, ne latviešu valodas mācīša-

na tautskolās Latgalē, ne citu prasījumu īstenošana. – Latviešu darbinieki nav bijuši pietiekami prasīgi un konsekventi: "Mums nav bijis dūšas prasīt, mums ir bijusi tikai verga morāle – nosviest sevi zemē, drebēt par savas slavas karjeru, izpatikt spēkam." Sevišķi asi joprojām tiek kritizēta tā latviešu sabiedrisko darboņu daļa, kas Petrogradā pielāgojās krieviskuma interesēm un jutās glaimota, kad saņēma galma un valdības komplimentus. Tā bija "Pirra uzvara", jo kopumā latvieši zaudēja. Krievijā aizgājuši inteliģence pārkrievojas, un avīze "Baltija" pa krievu modei "izlaiž sev kreklu pār biksēm" – raksta "Līdums", šaustot Latviešu bēgļu centrālkomitejas un latvisko domnieku ekstrakrievisko konformismu. Avīzes aicinājums skan – vairāk taupīt savas nācijas spēkus, mazāk upurēt impērijas labā, stingrāk un skaļāk pieteikt savas nacionālās tiesības.

Zīmīgi, ka šis raksts tapis asiņaino Ziemassvētku kauju dienās, kad latviešu tauta, parādot lielu varonību, daudz zaudēja (5245 kritušie, pazudušie un ievainotie strēlnieki)⁹⁷ un ļoti maz ieguva, vai, precīzāk izsakoties, tika piekrāpta, nodota. Cara armijas pavēlniecība ar šo operāciju nedomāja padzīt vācu karapulkus no Zemgales un Kurzemes, uzbrukumam bija tikai lokāls, demonstratīvs raksturs. Notikušais smagi iedragāja patvaldībai uzticīgo latviešu nacionālo darbinieku prestižu, radīja latviešos, arī strēlniekos, nolieguma gaisotni.

Pret tādu noskaņojumu vērsts A. Krodera raksts "Līdumā" 1917. gada 21. februārī (6. martā) – "Latviešu strēlnieku pulku nacionālā nozīme". Autors norāda, ka varonīgie strēlnieki nevar izlemt Latvijas likteni, tas atrodas Krievijas spēku rokās. Taču strēlnieku pulki būs ļoti svarīgs arguments cīņā par Latvijas nākotni, par tiesībām "pašiem par savu dzīvi lemt, pašiem celt mūsu topošās kultūras ēku". Patiecoties strēlniekiem, latviešu nācija kara kaosā nav zaudējusi savu nacionālās kopības sajūtu. Latvieši apguvuši kara organizācijas māku, un tā viņiem lieti noderēs, ceļot savu nacionālo teritoriālo pašvaldību pēc kara. "Strēlnieku bataljoni bija pirmais visas tautas kopējs uzņēmums...", tam sakos nākamie – tāda bija A. Krodera pārliecība.

1918. – 1919. gada notikumi pierādīs šīs prognozes tālredzību.

Bet 1917. gadā pēc dažām dienām "marta īdās" sabruka Krievijas monarhija. To neviens no latviešu nacionālajiem darbiniekiem nebija paredzējis. Notikumi guva jaunu, negaidīti strauju ritējumu.

B. No Februāra revolūcijas līdz Brestas mieram

Patvaldības gāšana, pilsoniskās Pagaidu valdības un strādnieku-kareivju padomju divvaras izveidošanās radīja Krievijā demokrātisku situāciju, kurā tautas varēja brīvi izteikt savas vēlmes un prasības. Arī nacionālo attiecību jomā. Tādēļ latviešu autori no 1917. gada marta bez aplinkiem izsaka savu un savu domubiedru, politisko partiju viedokļus par nacionālā jautājuma risināšanu Latvijā. Par galveno tēmu kļūst nacionālā valstiskuma dibināšana, vispirms autonomas Latvijas veidolā.

To pirmā saka avīze "Dzimtenes Atbalss" 4. marta (datumi pēc vecā stila) numurā redakcijas rakstā "Kas latviešiem būtu jādara?" (red. J. Bankavs). Tur uzsvērts, ka latviešu dzīvē atnācis izdevīgs laiks tautas nacionālo politisko centienu īstenošanai, bet, lai to izmantotu, jāpanāk nacionālās apziņas izaugsme un kopīgas prasību platformas izstrāde. Tādēļ ieteikta vispār nacionāla orgāna – "Latviešu nacionālpadomes" izveidošana no visu lielāko politisko, sabiedrisko virzienu un grupu pārstāvjiem. Šis priekšlikums, kuru izvirzīja Maskavas latviešu inteliģences grupa, ievadīja jaunu posmu latviešu nācijas vēsturē – praktisku darbību nacionālas pagaidu valdības radīšanas nolūkā. Šis virziens soli pa solim veda uz 1918. gada 18. novembri.

8. martā "Dzimtenes Atbalss" publicēja Ernesta Blanka rakstu "Krievijas revolūcija un latvieši", kurš orientēja latviešus uz patstāvīgu politisku cīņu zem savu nacionālo prasību karoga. Autors aicināja nekļūt par piedēkli tai vai citai Viskrievijas politikajai kustībai, arī krievu liberālajai plūsmai, jo arī tā neatbalstīs mazo tautu nacionālās vēlmes. E. Blanks aicināja sekot Krievijas armēņu, gruzīnu un ebreju (cionistu) nacionālo organizāciju piemēram: veidot no krieviskajiem politiķiem neatkarīgas pilsoniskas partijas. 18. martā redakcijas raksts

"Latvijas prasības" jau formulē proponētās autonomijas plašuma ietvarus: "Autonomija ir – valsts, Latvija arī būs valsts Krievijas sastāvā". Ar latvisku iekšēju pārvaldi – latviešu valsts valodu, ierēdniecību, kas runā latviski, ar Latvijas pilsonību, saviem iekšējiem likumiem; arī dzelzceļiem te jābūt Latvijas pārvaldē. Izteikta varbūtība, ka Krievija transformēsies par federatīvu republiku.

No 1917. gada marta otrās puses "Dzimtenes Atbalss" kļūst par tikko Maskavā nodibinātās Latviešu nacionālo demokrātu partijas domu un viedokļa izteicēju, faktiski par tās ideoloģisko centru. Partijas nodaļas dibinās Latvijā un vairākās Krievijas pilsētās, kur pulcējās latviešu bēgļi.⁹⁸ Šī partija 1917. gadā bija latviešu nacionālo interešu viskonsekventākā aizstāve. No historiogrāfijas redzesleņķa svarīgi tās uzskati izteikti K. Upīša ("U.") rakstā "Pagaidu valdība un Latvija", kur prasīts, lai latviešu deputāti strādnieku un kareivju padomēs arī dotu savu ieguldījumu Latvijas valsts radīšanā un lai gaidāmajās Krievijas – Vācijas miera sarunās noteikti piedalītos latviešu tautas pārstāvji, kuri tur panāktu Latvijas nedalāmības atzīšanu. Savukārt šī autora rakstā "Caurā zeķe" (27. maijā) asi kritizēts kreisā sociāldemokrāta Jūlija Daniševska šāds necienīgs izteikums par nacionālo politisko autonomiju un izskaidrota nacionālā valstiskuma vitālā misija: latviešu nacionālās identitātes ("īpatnības") saglabāšana un izkopšana, tautas esamības nodrošināšana.

Ļoti principiāla nozīme bija Ernesta Blanka rakstam "700 un 200 gadi" (3. jūnijā), kurā pierādīta vēsturiskā nepieciešamība veikt nacionālo cīņu divos virzienos: ne tikai pret 700 gados iedibināto vācu muižniecības jūgu, bet arī pret 200 gadus ilgstošo Krievijas lielvalstisko virsvaru. E. Blanks parāda, ka tieši Pēteris Lielais, iekarojis Vidzemi, nodeva tās latviešu zemniekus vācu muižniecisko apspiedēju neierobežotā valdījumā un vēlāk, pievienojot visus Latvijas novadus Krievijas impērijai, šī "kārtība" aptvēra arī Kurzemi, nodarot latviešiem daudz ļauna, aizturot viņu tautības attīstību. Tādēļ jaunlatviešu darbinieku iedibinātā latviešu brīvlaisto zemnieku "pieķeršanās lielajai tēvijai" bija vēsturiski kļūdaina, tā radās no pagātnes apzinātas falsifikācijas (kaut arī taktiskos nolūkos, cīņā ar vācbaltiešu eliti), deformēja latviešu na-

cionālo apziņu. E. Blanks norāda – krieviskais imperiālisms nekad nav bijis latviešu draugs. Viņš retoriski jautā: "Kad nāks tā diena, kad latvietis nokratīs no savām kājām divsimtgadu pīšļus tāpat kā septiņsimt gadu verdzības slogu?", kad, pagriezies pret austrumiem, viņš teiks – "kur sākas Latvija, tur beidzas Krievija...". Šo domu virzienu turpina K. Upīša raksts "Cīņā par nacionālo autonomiju" (10. jūnijā), kurā parādīts, ka pēc cara varas gāšanas Krievijas imperiālisms ir saglabājies, tikai nomainītas tā dekorācijas, jo "krievu demokrātijā pārāk dziļi iesūcies šis agrākais saimnieka un "aizbildņa" instinkts demagoģiski valdīt un komandēt pār citiem". Veltīgi bija gaidīt, ka Krievijas Pagaidu valdība apmierinās latviešu taisnīgās prasības. K. Upītis izsakās pret šīs valdības atbalstīšanu.

21. jūnijā "Dzimtenes Atbalss" publicē Nacionālo demokrātu partijas programmas projektu, kas prasa Latvijas patstāvīgu republikānisku iekārtu *Krievijas republiku federācijā* – ar latviešu nācijas un tās valodas dominanti savā dzimtenē, arī savu nodokļu iekārtu, nacionālo banku un tiesībām slēgt līgumus ar ārvalstīm. Projekts nosauka, ka "Latvijas vietējie un senie iedzīvotāji ir Latvijas pavalstnieki". Mazākuma tautībām apsolīta valodas brīvība sabiedriskās iestādēs. Ieteikta izglītošana nacionālajās skolās dzimtajā valodā, turklāt mazākumtautību skolām paredzēta līdzekļu iedale atbilstoši katras tautības iedzīvotāju sadaļai Latvijā. Valsts neatliekams uzdevums – nacionālās kultūras attīstības nodrošināšana. Tāds ir pirmais demokrātiskas nacionālas valsts izveides priekšlikums Latvijā. Ieteiktajam modelim ir vēsturiska vērtība.

Šajā sakarībā 1917. gadā tika izvirzīts arī jautājums – cik reāla būs Latvijas valstiskuma saglabāšanas iespēja? Uz to mēģināja atbildēt E. Blanka raksts "Lietuvas – Latvijas republika" "Dzimtenes Atbalss" 1917. gada 8. jūlija numurā. Autors atbalstīja lietuviešu politiskā klerikālā darbinieka Jonasa Šļūpsa ideju par apvienotas lietuviešu – latviešu federatīvas valsts dibināšanu. Tā bija ideja par baltu tautu divu nacionālvalstu federācijas izveidošanu kopīgas aizsardzības nolūkā, jo varēja paredzēt, ka abām nācijām nāksies aizstāvēt savu iegūto brīvību ar ieroču spēku. E. Blanks izskaidro, ka šāda federācija latviešiem

būtu daudz vēlamāka nekā federatīvas saites ar lielo Krieviju. Viņš to izsaka gan visai ciniski: "No 80 miljonu lielkrieviskās tautas latviešiem ir jābaidās tikt apspiestiem, no 6 miljoniem leišu (te ieskaitīti arī Viļņas novada baltkrievi un poļi – *L. D.*), kuru attīstības līmenis ir zemāks par latviešu, mums nekādas briesmas nedraud." E. Blanks aplēš, ka šādā federatīvvalstī Latvijas patstāvība būs garantēta, taču viņš te pirmoreiz piezīmē, ka no nacionālo interešu viedokļa labākais valstiskuma variants tomēr būtu pilnīgi patstāvīga, neatkarīga Latvijas republika. Viņam piebalsoja Jāņa Bankava raksts "Ko darīt?", kas nāca klajā "Dzimtenes Atbalss" 26. augusta numurā. Tas tapis pēc tam, kad vācu karaspēks bija ieņēmis Rīgu un Krievija nonākusi sabrukuma stāvoklī. Autors paredz, ka Pasaules karā pēdējo izšķirošo vārdu teiks ASV, nodrošinot Antantes (Anglijas, Francijas) uzvaru. Tas atvērtu latviešiem savas valsts tapšanas iespēju. J. Bankavs aicina: "Mums, latviešiem, jāpieradinās pie domas, ka nākotnē mūsu tauta un mūsu zeme nebūs ar Krievijas likteni saistīta...", Latvijas likteni lems lielās, starptautiskās politikas arēnā, bet pašiem latviešiem tur arī jāpasaka savs vārds. Iespējama Lietuvas – Latvijas republikas nodibināšana. To pašu saka "Dzimtenes Atbalss" līdzredaktors Jānis Siliņš rakstā "Latvijas nākotne" 1917. gada 20. septembrī, norādot, ka tā ir viena no iespējamām starptautisko sarunu kombinācijām, kaut gan vajadzētu paturēt prātā arī atsevišķas Latvijas nacionālvalsts variantu.

Valstiskuma problēmas plašāku apskatu sniedza Latviešu nacionālo demokrātu partijas biedra Linarda Laicena grāmata "Latvijas valsts", kura 1917. gadā nāca klajā kā LNDP Maskavas grupas izdevums. Tās autors argumentēti apstiprināja domu, ka tauta – nācija tikai tad sāk dzīvot pilnvērtīgi, kad tā ir ieguvusi savu nacionālo valsti. Šo domu vajadzēja iesakņot arī latviešu apziņā, jo tur nacionālā valstiskā stāja vēl nebija ienākusi, palika kopsaistības izjūta ar Krieviju, pozitīvu pārmaiņu gaidīšana no norisēm šajā lielvalstī. Ja šo inerci nepārtrauktu, latvieši kļūtu par nožēlojamu cilvēku kopu bez savas nacionālās patības un pašcieņas. Jaunās valsts uzdevums būtu arī līdzekļu paturēšana savu iedzīvotāju vajadzību apmierināšanai, jo līdz tam galvenais ieguvums no Latvijas izdevīgā ģeogrāfiskā un ekono-

miskā stāvokļa aizplūda uz Pēterpili un Maskavu, šīs pilsētas uzceltas, ekspluatējot Krievijas tautas. L. Laicens arī centās pierādīt, ka mazākās valstīs ir vieglāk realizēt demokrātijas principus nekā lielajās, jo šeit pārvalde un tauta ir tuvākā saistībā, efektīvāka būtu kontrole pār ierēdniecību un valsts iestādēm. Tikai Latvijas valsts varētu radīt latvisku augstāko izglītību un zinātni, bet bez šīm nozarēm neviena nācija 20. gs. nebūs dzīvotspējīga. Arī agrārā jautājuma izkārtojumu latviešu zemnieka interesēs varēs nodrošināt tikai nacionālvalsts politika – paredz L. Laicens. Ļoti tālredzīgi! Tāpat kā viņa paredzējums par latviskās valsts lomu pasaules kara vējos aizdzīto Latvijas iedzīvotāju atvešanā atpakaļ uz Dzimteni.

Taču savā grāmatā L. Laicens vēl pieļauj Krievijas federatīvās savienības izveidošanās iespēju un Latviju – tajā.

LNDP biedrs žurnālists Jānis Lapiņš, kas 1917. gadā darbojās Latvijā, uzrakstīja grāmatu "Latvija mijkrēslī", kurā sniedza savu priekšstatu par latviešu nacionālajiem uzdevumiem.⁹⁹ Tajā vairs nefigurē tolaik visai populārais lozungs "Brīvu Latviju brīvā Krievijā", jo autors neticēja brīvas Krievzemes tapšanai. Viņš iesaka latviešiem rast izpratni, ka turpmāk viņi paši kļūs par savas zemes likteņa noteicējiem un viņiem būs jāuzņemas visa atbildība par to. J. Lapiņš piekrīt atziņai, ka augstākā nacionālā vērtība ir nacionālā kultūra, taču turpat izskaidro, ka tā vēl nepadara tautu brīvu. "Neviena tauta nav brīva, ja viņa nav politiski suverēna".¹⁰⁰ Autors ar nožēlu konstatē, ka 1917. gadā ne latviešu strādniecībai, ne zemniecībai, ne arī pilsonībai vēl nebija šīs sapratnes, pārsvaru ņēma utalitāras intereses. Nacionālistu patriotiskais uzdevums bija stāties pret šo noskaņojumu, modinot nacionālo pašapziņu, rosinot uz nacionālu cīņu par Latvijas valstiskumu. Palikšana Krievijas kalpībā nenozīmētu tautas virzību uz jauniem (revolucionāriem) dzīvības avotiem, bet uz kapsētu, uz iznīkšanu. Tikai "Latvijas valsts glābs mūsu tautu" – kaismīgi teikts šajā grāmatā. Tikai tā būs mūris, kas mūs sargās gan no vācu, gan krievu reakcionārajiem spēkiem, – cita sarga te nebūs.¹⁰¹ J. Lapiņa skatījumā nebija izslēgts, ka nākotnē krievu lielinieks ies roku rokā ar bijušo cara varas sargu, nodibinot jaunu despotiju, atjaunojot impēriju, no kuras īpaši cietīs

nekievu tautas. Šādas reakcijas varbūtību radot krievu zemniecības lielmasas konservatīvais noskaņojums, kas latviešiem neko labu nesolīja. Pēc šīs prognozes, atbalstu varēja gaidīt tikai no Anglijas un Francijas. J. Lapiņš pat pieļāva Antantes protektorātu pār Latviju kā nacionālvalsti, saskatot šādā stāvoklī vislabāko neatkarības saglabāšanas garantiju. (Protams, ņemot vērā, ka ārpolitiski tad būtu jārēķinās ar zināmu atkarību no Rietumu lielvalstīm.)

Ne tik radikāli un noteikti Latvijas neatkarīgas nacionālas valsts idejai tuvojās 1917. gada maijā nodibinātās Latviešu zemnieku sabiedrības ideologi un publicisti. Šīs latviešu pilsonības lielākās politikās partijas viedokli atspoguļoja avīze "Līdums", kura no 1915. gada augusta iznāca Valkā (redaktors O. Nonācs). Tā kopš 1917. gada marta konsekventi propagandēja Latvijas nacionālās autonomijas ideju federatīvā Krievijā, prasīja latviešu valodai vietējas valsts valodas statusu utt.¹⁰² Taču vienlaicīgi netika galīgi noliegta kopāiešana ar Viskrievijas demokrātiju – cīņā pret lieliniecismu. 1917. gada rudenī "Līdums" izsakās par latviešu politisku savienību ar Ukrainas un citu nekrievisko novadu nacionālistiem cīņai pret lielkrievu šovinismu, lai piespiestu Krievijas valdību piešķirt nācijām prasīto teritoriāli nacionālo autonomiju.¹⁰³

Zemnieku savienības nacionālo pozīciju koncentrēti izsacīja Miķeļa Valtera grāmata "Latvijas autonomija", kura iznāca Rīgā 1917. gada vasarā. Tajā par galveno nacionālo uzdevumu izvirzīta cīņa pret Latvijas pievienošanu Vācijai, kas nozīmētu neizbēgamu nācības bojāeju. Autors vēl deklarē uzticību Krievijai, ja tā pieņems tādu demokrātisku konstitūciju, kura atbilstu federatīvas valsts īpatnībām. Tad arī Latvijai tiktu dotas pašnoteikšanās tiesības, respektēta iespēja veidot "ne vien autonomiju, bet arī politisko iekārtu ar valsts raksturu".¹⁰⁴ Kritizējot latviešu lielinieku pārlieko prokrievisko internacionālismu, M. Valters aicina savus tautiešus neziedot sevi lielvalstu interešu labā, bet izkopt "veselīgu tautas egoismu", pirmām kārtām domāt par savu nāciju. Viņaprāt, latviešu politiķiem un zinātniekiem jāizstrādā Latvijas patstāvīgas ekonomiskas attīstības koncepcija, lai zeme būtu mazāk atkarīga no Iekšķrievijas tirgus un izejvielu avotiem. Jānostiprina Latvijas patstāvīgā loma preču apmaiņā starp Krieviju un Rie-

tumeiropu un Viduseiropu, saņemot lielākos ienākumus. Šajā sakarībā viņš propagandē brīvostu statusu Rīgai, Liepājai un Ventspilij. M. Valters aplēš arī tādu situāciju, kurā Latvija varētu kļūt par patstāvīgu "neitrālu zonu" starp Vāciju un Krieviju.¹⁰⁵ Tādā gadījumā tās statusu noteiktu starptautiska miera konference.

Visas šīs prognozes sabruka Krievijas notikumu destruktīvās tendences dēļ. Šajā valstī pārsvaru guva neracionāli un utopiski motīvi, kas savienoti ar lielinieckisko politisko avantūriskumu. Šīs tendences pārņēma savā varā arī Latvijas Sociāldemokrātijas lielāko un ietekmīgāko daļu, un tā savukārt prata ietekmēt latviešu noskaņojumu. Tiesa – pirmajos mēnešos pēc Februāra revolūcijas arī latviešu sociāldemokrātu publicistikā tika paustas nacionālas politikas idejas, it īpaši laikrakstā "Brīvais Strēlnieks", kamēr tā redaktors bija Mārgers Skujenieks. Tā 13. aprīlī redakcijas rakstā "Mēs prasām Latvijas autonomiju" tika uzsvērts, ka revolucionārajā jaunradē svarīgākā vieta jāierāda autonomas Latvijas uzbūvei. Nedrīkst pieļaut, ka Krievija paliek centralizēta valsts, jo tad Latvijas iedzīvotāju stāvoklis neuzlabosies. Autonomija pirmām kārtām nepieciešama, "lai reizi pār visām reizēm atsvabinātu ceļu latviešu tautas kulturēlai attīstībai" – paskaidro M. Skujenieks. 16. aprīlī viņa paša sagatavotajā rakstā "Latgales jautājums" tiek proponēta apvienotas Latvijas nekavējoša izveide, pārvarot gan krievu ierēdņu, gan Latgales separātiskās kempistu grupas pretestību. – "Ja latgalieši grib uzglabāt Latgali latvisku, tad tiem ir jāiet kopā ar visu Latviju." 21. aprīlī rakstā "Nacionālās attiecības Rīgā un Vidzemē" "Brīvais Strēlnieks" (t. i., atkal M. Skujenieks) izskaidro, ka pēc demokrātisko brīvību izcīnīšanas nacionālais jautājums neizzūd, bet kļūst plašāks, jo tikai demokrātiskos apstākļos tas var nemaskēti izpausties. Latviešu tauta nu var brīvi paust savas nacionālās prasības, ko arī nekavējoši jāizmanto. M. Skujenieks bez tam brīdina, ka latvieši sastapsies ar cittautiešu minoritāro grupu pretdarbību savai autonomijas prasībai. Lielākie ienaidnieki būs krievu ierēdņi, kuri neprot latviešu valodu un ir pieraduši birokrātiski komandēt. Ar "demokrātijas" saukļiem viņi maskēja savas bailes zaudēt ienesīgās vietas un privilēģēto stāvokli, ko autonomijas gadījumā tie

nenovēršami neatgūtu. Taču arī daļa krievu, ebreju un poļu vietējo iedzīvotāju nevēlējās latviešu izvirzīšanos zemes vadībā, izturējās noraidoši pret tādu vienlīdzības principa demokrātisku īstenojumu, kurš dotu vairākumu latviešu nācijai. Te iedarbojās valodas, tradicionālo sakaru un kultūru atšķirības faktori. Šīs barjeras vajadzēja pārvarēt, lai vienotu Latvijas iedzīvotājus, un tas nu bija latviešu nācijas pienākums – uzsvēr M. Skujenieks.

1917. gada maijā "Brīvā Strēlnieka" redakciju pārņēma lielinieki. J. Daniševskis, ticis galvenā redaktora amatā, pārvirza avīzi uz kosmopolitiskā proletāriskā internacionālisma saturiskajām sliedēm. Avīze "Cīņa" šajās sliedēs ir jau no savas iznākšanas atjaunošanas pirmās dienas Petrogradā 1917. gada 7. martā un paliek tur pēc pārceļšanās uz Rīgu 13. maijā (datumi pēc vecā stila). Avīzes galvenais redaktors Pēteris Stučka vēlreiz nodemonstrēja savu marksistisko doktrinārismu, kategoriski izvirzot priekšplānā Viskrievijas politisko cīņu tēmu un pakļaujot latviešu strādniecības centienus tās vajadzībām, prasot visaktīvāko līdzdalību lielinieku partijas cīņā par valsts varas iegūšanu. P. Stučka izskaidrojumā – tikai tādā ceļā varēja nonākt pie kara izbeigšanas un strādnieku sociālo vēlmju īstenošanas. Nacionālajam jautājumam viņš piešķīra pakārtotas, otršķirīgas problēmas vietu, paturot sev tās galvenā interpretētāja lomu. 10. martā "Cīņas" rakstā "Latvija un Krievija" P. Stučka gan noteikti izsakās pret Latvijas sadalīšanu starp Krieviju un Vāciju, prasa vienotu un nedalāmu Latviju. Taču turpat paskaidro, ka carisma monarhijas saglabāšanas (vai atjaunošanas) gadījumā no LSD viedokļa būtu vienlīga, vai Latvija būs Krievijas, vai Vācijas varā – "debesīs vai ellē, ka tikai pulkā". Vācijas režīms tad, viņaprāt, būtu pat pieņemamāks. Pēc Februāra revolūcijas jautājums tomēr esot atkrītis, esot jāpaliek "demokrātiskā" Krievijā un jābīda tā tālāk pa revolūcijas taisni. Stučka atzīst autonomijas nepieciešamību, bet tikai ar teritoriāli administratīvu saturu, noliedzot nacionāla valstiskuma principu. To viņš skaidri pasaka rakstā "Federāciju vai demokrātisku pašvaldību?" ("Cīņa" 12. (25.) aprīlī.) Tur kategoriski noraidīta patstāvīga valstiskuma prasība un Krievijas federalizācija (tātad P. Stučka aizstāv unitārismu).

Izsakot LSD lielnieciskās virsotnes viedokli, viņš paziņo, ka šī partija atbalsta "*demokrātisku pašvaldību Latvijai*" ar pašu vēlētu ierēdniecību, tiesu, savu policiju, apbruņotu tautu, vietējo nosacījumu izdošanu, latviešu valodas lietošanas brīvību un "*visu citu vietējo valodu līdztiesību ar latviešiem*". Rakstā "Vēlreiz Latvijas autonomija" ("Cīņa", 1917. gada, 22. un 23. aprīlī pēc v. stila) P. Stučka negribīgi pieļauj arī jēdziena *autonomija* lietojumu, bet strikti noraida Latvijas Satversmes sapulces sasaukšanas priekšlikumu, aizstāv *demokrātisku centrālismu* ar vienu Krievijas parlamentu. Tiek izsmieta latviskas augstskolas prasība "ar pašautiem profesoriem", ko P. Stučka dēvē par tukšu fantāziju. Viņa sarkastiskais nacionālnihilisms toreiz izrādījās visai ietekmīgs. To veicināja haosa pastiprināšanās Krievijā, lielieku popularitātes palielināšanās, īpaši V. Ļeņina un Ļ. Trocka politiskās demagoģijas panākumi. Sabrukuma stadijā P. Stučkas proponētā orientācija uz politiskajām un sociālajām cīņām Krievijā izrādījās pievilcīgāka nekā nacionālo uzdevumu akcentējums latviešu pilsonisko ideologu darbos. Šīs parādības cēloņi objektīvi analizēti profesora Andrieva Ezergaiļa pētījumos, kuri nāca klajā Amerikas Savienotajās Valstīs.¹⁰⁶ Tajos sevišķi akcentēti divi faktori: šausmīgais kara radītais sociālais sabrukums, nabadzības eskalācija un latviešu lielieku spēja izveidot spēcīgu propagandas un aģitācijas aparātu, kurš ātri atsaucās uz norisēm, dodot tām savu skaidrojumu un solot neiespējamo. Izmisumā iedzītie latvieši lielieku vārdos tobrīd sadzirdēja savu visakūtāko problēmu atrisināšanas cerīgumu. Nacionālie ideāli guva atbalsi tikai intelektuāli attīstītāko cilvēku vidū. Viņi bija mazākumā.

Savu Latvijas nākotnes redzējumu P. Stučka garāmiedams izsaka rakstā "Demokrātiskais centrālisms" ("Cīņa", 1917. gada 18. (31.) augustā), noraidot Latvijas salīdzināšanu ar Somiju, kurai jau kopš 19. gs. sākuma bija savs autonomas valstiskums. Latvija esot un palikšot "Krievijas atklāts priekšnams uz ārzemēm", "Eiropas dzīva iebraucamā vieta", kurā nenovēršami ieceļošot daudzi cittautieši, un tā zeme kļūšot aizvien heterogēnāka. Tādēļ prognozēt latviešu nacionālas valsts celtniecību esot utopija. – Tā latviešu lielieku vadonis dzen neticības ķīli tautiešu starpā, atraujot viņus no ticības sava nacionālā valstiskuma iespējai. Šī neticība būtiski ietekmēja latviešu strādnieku

un strēlnieku politisko noskaņojumu 1917. gada rudens lielo notikumu laikā, jo sevišķi oktobra lieliecinieciskā apvērsuma – Oktobra revolūcijas dienās.

Latviešu lielinieku viedokli Latvijas nākotnes izredžu kontekstā visai atklāti izsacīja arī Teodora Draudiņa raksts "Latvijas jautājums" avīzes "Latvju Strēlnieks" 1917. gada 21. septembra numurā. Tajā tiek uzsvērta orientēšanās uz pasaules sociālās revolūcijas prognozi, valstu robežu pilnīgu iznīcināšanu, sociālistisko Eiropas kopvalstu "savienības" nodibināšanu, paredzot Latvijas iekļaušanos tās sastāvā. 1917. gadā varot rasties veseli pieci Latvijas stāvokļa noteikšanas pagaidu varianti: 1) palikšana Krievijas sastāvā, saņemot autonomiju; 2) pievienošana Vācijai (bez Latgales) ar kūrfirsta valstiņas tiesībām; 3) zemes sadalīšana pa frontes līnijas robežu starp Vāciju un Krieviju; 4) neitrālas Latvijas – Lietuvas bufervalsts starp Vāciju un Krieviju nodibināšana starptautiskā aizbildniecībā un pārraudzībā; 5) Somijas – Igaunijas – Latvijas – Lietuvas federācija. Latvijas nacionālvalsts modelis tiek nosaukts par "māņu iedomu", "tukšu fikciju". Arī minētie varianti nevarot ilgi pastāvēt, topošā pasaules proletāriskā revolūcija tos drīz vien noslaucīšot no Eiropas kartes. Paliekot tikai "vieta" sociālistiskās laimības kopvalstī – lūk, Latvijas liktenis! Lielinieki par to bija pārliecināti. – Fanātisms politikā ir kļūdaina iedvesma, priekšspēle sakāvei, katastrofai.

P. Stučkas un citu latviešu lielinieku nenacionālo nostāju Latvijas patrioti asi kritizēja. Historiogrāfiskā skatījumā jāatzīmē Arveda Švābes principiālais raksts "Nācija un politika" žurnālā "Taurētājs",¹⁰⁷ kurā viņš parāda arī Latvijas patstāvības plusus un mīnus: iespēju kļūt par labklājīgu "ziedošu kultūras zemi" un briesmas atrasties imperiālistisko kaimiņvalstu permanentā starptautiskā apdraudējumā. Taču tādēļ nedrīkstēja atteikties no neatkarības ideāla, gluži otrādi – bija jāpulcē spēki cīņai par to. A. Švābe izseko latviešu sociāldemokrātijas uzskatu par nacionālo jautājumu attīstībai, parādot, ka jau no Jaunās strāvas laikiem tajā ir divi virzieni – Stučkas kosmopolītiskais un Raiņa nacionālais, nacionāli sociālistiskais. Pirmais, tapis no vācu marksisma idejiskajiem avotiem, noniecina nacionālās jūtas, "nav

spējīgs dzīvi izjust ārpus tirgus kategorijām", otrs, radies saskarē ar poļu tautas nacionālo sociālistisko kustību, pirmajā vietā liek nacionālās kultūras vērtības un humānismu. A. Švābe šajā rakstā Stučku dēvē par latviešu strādniecības jauno ģēniju, kas aizrāvis to līdz savā destruktīvajā ceļā. Taču autors ir pārliecināts, ka tauta drīz pievienosies labā ģēnija Raiņa redzes viedoklim. Turpat tiek šausīts arī latviešu pilsonības "Jaunais ģēnijs" Jānis Goldmanis par savu konformismu un oportūnismu. A. Švābe joprojām ticēja latviešu strādniecības un sīkpilsonības nacionālajai potencei, kuras izpausmes laiks vēl pienāks. Te jāpiezīmē – M. Valters savukārt galveno nacionālo spēku redzēja tikai latviešu zemniecībā.¹⁰⁸ Katram uzskatam bija sava taisnība. Taču gan vienam, gan otram visupirms nācās ar lielām grūtībām pārvarēt lielniecisma uzcelto internacionālisma idejas barikādi, kura aizsprostoja ceļu pie tautas masu prātiem un jūtām.

1917. gada rudenī Latvijas lielnieku ideologi centās iegālgot maznodrošinātajiem tautas slāņiem, ka nacionālās prasības jāatliek uz vēlāku laiku, kad būs izšķirta cīņa par valsts varu Krievijā un Vācijā. Tādēļ viņi organizēja pilsonisko partiju ierosinātās latviešu nacionālās apspriedes boikotu un tādējādi aizkavēja Latviešu Nacionālas padomes izveidošanu. Petrogradā iznākošās latviešu boļševistiskās avīzes "Proletariāta Cīņa" redakcija (red. Rūdolfš Salna) 24. septembrī (v. st.) paziņoja: "Mūsu cīņa par brīvo Latviju ir reizē cīņa pret visu zemju buržuāziju. Mēs saucam uz vispārēju šķiru karu, mēs paceļam sociālisma karogu, par sociālistisko revolūciju visā pasaulē". Kā redzams, lielniekiem bija milzīgas pretenzijas uz pasaules attīstības virziena noteikšanu; no tām noreiba ne viena vien Krievijā nonākušā vai Latvijā frontes ierakumos stāvošā latviešu strādnieka un bezzemnieka galva. Daudzi noticēja, ka tiešām pienākusi cilvēces likteņstunda un vienkāršais latviešu cilvēks arī kļuvis par jaunā laikmeta uzsācēju. Pašu tautas nacionālās intereses toreiz viņiem likās mazāksvarīgas. Nacionālās idejas paudēji tobrīd nespēja pierādīt, ka šāda lieluma mānija ved tautu neceļos, prom no saviem dzīvības avotiem. Kaut arī viņi to centās darīt.

Par redzamāko latviešu nacionālisma tribīni 1917. gada rudenī kļu-

va Latvju Kareivju nacionālās savienības laikraksts "Laika Vēstis", kura redakcijā darbojās A. Kroders, A. Plensners, J. Akuraters, R. Lazdiņš u. c. Avīze principiāli atbalstīja prasību pēc Latvijas neatkarības, saistot to ar ASV prezidenta Vudro Vilsona pasludinātajām tautu pašnoteikšanās tiesībām. Par to "Laika Vēstīs" rakstīja R. Lazdiņš, dzejnieks A. Apsītis (Apsesdēls), F. Vītoliņš u. c.¹⁰⁹ Pēdējā autora rakstā "Nacionālais jautājums" (3. un 4. novembrī pēc v. st.) tiek izskaidrots, ka jaunu valsti rada nevis atsevišķas partijas vai politiķu grupas, bet *nācija*, tādēļ nacionālais jautājums ir arī valsts jautājums, nācija rodas pirms valsts un uzņemas tās celšanu, "...tāpēc tuvākā nākotnē... valstij un nācijai būs jādzīvo zināmā kontaktā...". Turklāt šis autors uzsver, ka nācija nav teritoriāls veidojums, bet personāla savienība, kur katrs nācijai piederīgs cilvēks ir līdzdalībnieks arī valsts celtniecībā. Valsts varas un nacionālais jautājums nav atraujami viens no otra. Redakcijas rakstā "Nacionālisms un šķiru cīņa" (21. – 23. decembrī pēc v. st.) tiek kritizētas "latviešu bailes" pašiem kļūt par savas nacionālās valsts dibinātājiem Latvijā, avīze izskaidro, ka tās ir 700 nebrīves gadu un lielinieku dezinformējošās propagandas sekas. "Laika Vēstis" izsaka pārliecību, ka latvieši netālā nākotnē tomēr nacionāli celsies kājās un apvienosies, taču ne sekojot kāda politiska virziena lozungiem, bet saliedējoties savas nacionālās kultūras sardzē. – Nacionālajai politikai jānāk no visas tautas kopinteresešu dzīlēm un jāizpaužas demokrātiski. To nespēj kāda šķira, kas grib uzspiest visai tautai savu īpašo viedokli.

Kārlis Skalbe "Laika Vēstīs" 3. novembrī (pēc v. st.) vērtē latviešu strēlnieku un strādnieku dalību oktobra apvērsumā kā briesmīgu kļūdu, kā no sentēviem mantotā "kalpisma" izpausmi brīdī, kad, sabrūkot Krievijas valstij, vajadzēja rīkoties, lai dibinātu savu nacionālo valstiskumu.

Šī brīža traģismu pastiprināja apstākļi, ka daudzi jo daudzi latvieši devās savu jauno paverdzinātāju – Krievijas boļševiku – kalpībā labprātīgi, vēl vairāk – nonākuši sociālo ilūziju varā, viņi ļoti aktīvi piedalījās sarkanās lielvalsts izveidošanā.

Avīze "Līdums" 1917. gada 25. novembrī rakstā "Pazudušais dēls" ar nožēlu konstatē, ka latviešu strēlnieku pulki ar savu rīcību apvēr-

suma laikā saistījuši Krievijas lielniecisko kustību "ar latviešu tautas vārdu". Avīzes redakcija domāja, ka visai nācijai kādreiz nāksies par to atbildēt un samaksāt. Tādēļ bija radusies ļoti bīstama novirze no tautas nacionālās attīstības tendences, kas, Latvijai paliekot Krievijas sastāvā, varēja apdraudēt visu nācijas turpmāko eksistenci, gan tad, ja Krievijā uzvarētu sarkanie, gan tad, ja – baltie spēki.

Zīmīgi, ka "Līduma" redakcija, kura tolaik piedalījās Latviešu Padomju Nacionālās padomes izveidošanā, nebūt nenolādēja latviešu lielniekus un neizslēdza tos no nācijas, bet apelēja pie viņu sirdsapziņas, joprojām aicināja kalpot savai zemei un tautai. 14. novembrī pēc (v. st.) rakstā "Attiecību pārvērtēšana" tiek apliecināts: "Ar *nacionāli* domājošu lielnieku saprašanās būtu iespējama kaut kurā vietā un kaut kurā jautājumā". Latviešu nacionālisti vēl joprojām cerēja, ka strēlnieki un viņu ieroči kalpos Latvijas labā. Īpaši laikā, kad notika Padomju Krievijas un Vācijas sarunas par separāta miera noslēgšanu, kurās tika spriests par Latvijas teritorijas un tautas turpmāko stāvokli. Diemžēl latviešu nācija te nevarēja pacelt savu balsi un izvirzīt sava bruņotā spēka – strēlnieku – argumentu. Šis faktors bija izrauts no nacionālo iespēju loka un kalpoja padomju varas apsargāšanai Krievijā. Tas bija P. Stučkas, J. Daniševska u. c. vadoņu "ieguldījums" pasaules revolūcijas idejas labā. Zīmīgi, ka savās tā laika publikācijās viņi nacionālo jautājumu vēl joprojām neizdala un neakcentē. Pat dienās, kad 1917. gada nogalē un 1918. gada janvārī – februārī latviešu lielnieki bija pārvaldes noteicēji tajā Vidzemes daļā, ko vēl nebija ieņēmis vācu karaspēks. Tiesa, tur viņi izveidoja no latviešu kreisajiem darbiniekiem sastāvošu un latviešu valodā strādājošu "Iskolata republiku", kuras pārvaldi vadīja Fricis (Frīdrihs) Roziņš. Taču tās nacionālā būtība netika uzsvērta ne dokumentos, ne komentāros. P. Stučka programiskā rakstā "Autonomiju vai federāciju?" ("Cīņa" 1917. gada 7. un 14. novembrī (pēc v. st.)) deva savu direktīvu nostādni par Latvijas autonomiju Padomju Krievijā: nekādas Latvijas Satversmes sapulces, vadīties no Viskrievijas likumiem; visu tautību līdztiesība; emigrācijas un imigrācijas ierobežojumu aizliegums; "nevienai valodai nav valsts valodas jeb citādas privilēģijas..."¹¹⁰ – Var viegli aplēst, kādas būtu

šādas "nacionālpolitikas" sekas, ja Latvija paliktu Krievijā. P. Stučkam piebalsoja lielinieks P. Vīksne rakstā "Tautu pašnoteikšanās un Latvijas Satversmes sapulce", norādot, ka lielo proletārisko revolūciju nevar veidot "Latvijas rāmjos", tādēļ esot jādomā un jārikojas daudz plašākā mērogā.¹¹¹ Citiem vārdiem, "Iskolata republika" bija tikai neliela nacionāla pieturas stacija, kurā latviešu lieliniekiem ilgi nevajadzēja uzturēties, jo gaidīt gaidīja lieli darbi ārpus mazās Latvijas. Šis noskaņojums, kurā izpaudās gan nevērība pret nacionālajām attiecībām, gan revolucionārais patoss, izskaidro arī latviešu lielinieku samērā inerto attieksmi pret netaisni noslēgto Brestas mieru, pēc kura visa Latvija 1918. gada martā nonāca ķeizariskās Vācijas virsvarā.

P. Stučka, kas bija padomju miera noslēgšanas delegācijas loceklis, gan protestēja pret Vācijas prasībām, bet neprotestēja pret V. Ļeņina direktīvu noslēgt mieru uz šo prasību bāzes, t. i., kapitulēt, lai tikai saglabātu padomju valsts iekārtu Krievijā. P. Stučkas nostāju izsaka viņa raksta "Kā "miera balodis"" 3. daļa avīzes "Cīņa" 1918. gada 19. februāra numurā (turpmāk visi datumi – pēc jaunā stila). Pasakot, ka miera līgums ir pretrunā ar latviešu tautas pašnoteikšanās gribu un ka tādēļ ieņemtā teritorija būs "kumoss, ar kuru aizrīsies Vācijas imperiālisms", Stučka paziņo, ka no Brestas mājup viņš devies "mierīgi" un "pie mierīga darba" (t. i., savā kabinetā Padomju Krievijas tieslietu tautas komisariātā). Savās domās latviešu lielinieku pirmā persona jau redzēja sarkanos karogus uz Berlīnes piļu jumtiem, tādēļ notikušo vērtēja kā nelielu klupieni ceļā uz dižo mērķi. To rakstu bez jebkāda izsmiekla, jo tāda tolaik bija gandrīz visu lielinieku varasvīru pārliecība.

Latviešu sociāldemokrātu mazinieku nostāja bija citāda. Petrogradā iznākošā LSD mazinieku grupu apvienības "Strādnieku Avīze" atbalstīja Latvijas plašas autonomijas ideju un no 1917. gada novembra (kad avīze sāka iznākt Valkā) arī aģitēja par Latvijas Satversmes sapulces sasaukšanu. Taču kopumā šī laikraksta redkolēģija (A. Rudevics, V. Caune, K. Ozoliņš) nacionālajam jautājumam neveltīja lielu uzmanību un orientēja uz savienību ar Krievijas demokrātiskajiem spēkiem nolūkā iedibināt pilsonisku Viskrievijas republiku. Spilgtākā latviešu mazinieku publikācija par nacionālo tēmu kara laikā bija ārze-

mēs (Šveicē) esošā LSD darbinieka Fēliksa Cielēna grāmata "Karš un Baltijas jautājums", kas nāca klajā 1917. gadā Bernē vācu valodā.¹¹³ Tajā tika pateikts, ka latviešu tauta nekādi negaida atbrīvošanu no vācu imperiālisma, gluži otrādi – vācu okupācijas režīms ievērojamā Latvijas daļā jau radījis vislielākos šķēršļus nācijas pašnoteikšanās tiesību īstenojumam. F. Cielēns arī uzsvēra, ka pašnoteikšanās kara laikā ir kļuvusi par tautas dzīvības un nāves jautājumu, jo bez tās īstenojuma latvieši kā nacionāls kopums vairs nevarēja saglabāties (kultūras kopība vien to vairs nenodrošināja). F. Cielēns uzsvēra, ka latviešu sociāldemokrātijas nacionāli domājošais spārns (t. i., mazinieki) darīs visu iespējamo, lai svešas varas neaizkavētu nācijas pašnoteikšanos, bet viņiem vieniem pašiem būs ļoti grūti (faktiski neiespējami – *L. D.*) ietekmēt notikumu norisi. Autors apelēja pie vācu sociāldemokrātijas, lūdzot tās atbalstu. Uz LSD mazinieku lūgumiem tolaik atsaucās tās kreisi centriskais spārns – 1917. gada aprīlī nodibinātā Vācijas neatkarīgā sociāldemokrātiskā partija (vadītāji K. Kautskis, G. Ledebūrs, H. Hāze u. c.), bet vairākums – VS DSP – pret latviešu nacionālajām vēlmēm izturējās vienaldzīgi vai pat noraidoši.

Nacionālo mazinieku ietekme Latvijā tolaik bija nenozīmīga.

Latviešu demokrātisko spēku viedoklis tika izteikts Petrogradā 1918. gada 15. – 18. janvārī Latviešu Pagaidu Nacionālās Padomes pieņemtajā rezolūcijā, kura, atsaucoties uz tautu pašnoteikšanās tiesībām, atzina, ka "Latvijai jābūt patstāvīgai demokrātiskai republikai, kas apvieno Kurzemi, Vidzemi un Latgali."¹¹⁴ Rezolūcija nosodīja jebkuru mēģinājumu izlemt Latvijas nākotni ārpus Latvijas, kā arī okupācijas apstākļos. Latvijas nacionālā demokrātija ar šo lēmumu sarāva valstiskos sakarus ar Krieviju un atraidīja sadarbību ar Vāciju. Palika neatkarības ceļš.

C. Caur okupācijas tumsu uz Latvijas Republiku

Pēc visas Latvijas okupācijas vācu imperiālisti gatavoja priekšnoteikumus zemes paliekošai saistībai ar Vācijas ķeizarvalsti, neizslē-

dzot pilnīgu aneksiju. Pārvācošana atkal kļuva par galveno draudu latviešu nacionālajai esamībai. Vajadzēja apvienot un mobilizēt visus nacionālos spēkus cīņai pret šīm briesmām. Taču ievērojama latviešu tautas daļa, arī no inteligences, jūsmīgi aizgāja Krievijas lielniecisma kalpībā, pagriežot muguru nacionālās atbrīvošanās cīņai.

Pašā Latvijā vācu okupanti centās radīt savu piekritēju – kolaboracionistu slāni. Par to izteiksmīgi stāstīts Ādolfā Šildes grāmatā "Latvijas vēsture 1914–1940", kurā atainota vācu baltiešu muižniecības un tās latvisko piebalsotāju tieksme nodibināt šeit pārstāvniecības orgānus provāciskās politikas īstenošanai un atbalstīšanai.¹¹⁵

Latvijas "kangaru" viedokli visai atklāti izsacīja 1917. gadā Jelgavā iznākusi K. Vītola (pseidonīms?) brošūra "Pasaules karš un mazās tautas", kura mēģināja iegalvot lasītājiem, ka latvieši nespēj veidot savu valstiskumu. Tādēļ – ja Krievija sabrūk, paliek tikai iespēja "izvēlēties" Vācijas paspārni. Pēc "K. Vītola" ieskata Latvija bija arī etniski pārāk raiba, lai te varētu rasties kādas vienas tautības vadīta valsts. Šis autors vaicā: "*Ko var prasīt mazās valstis?*" Viņš pats arī atbild: "*Vairāk taču ne, kā to, ka viņas var brīvi kopt savu ticību, savus paradumus un savu valodu – cik tālu tie saietas ar visas [virs]valsts interesēm un valodu literatūrā, māju dzīvē un dievkalpošanā... Ar to mazajām tautām ... jābūt ar mieru...*" Tāds ir to liktenis – pamāca "K. Vītols".¹¹⁶

Vēl ciniskāk vācu okupācijas varas centienus atbalsta bijušais "Latviešu – vācu draugu biedrības" direktors Aleksandrs Bernevis (pseud. "Ozolu Jānis") Jelgavā 1917. gadā izdotajā brošūrā "Patiesība par pasaules karu". Tajā izteikta prognoze, ka Kurzemes guberņas zemes nevarēs saglabāt savu latvisko seju un vispār latviešu etnosam vairs nebūs attīstības iespējas, tādēļ jāatmet sava tautība un jāpieslienās kādai stiprākai kultūrai – vai nu krievu, vai vācu, latviešu darbinieku nacionālie sapņi par patstāvīgu lomu Eiropas vēsturē esot izsapņoti.¹¹⁷ Aktīvākie "kangari" toreiz bija A. Krastkalns, F. Veinbergs, K. Pēkšēns, K. Lejiņš un citi vācmīļi, kuri sirsnīgi apliecināja savu atbalstu Vācijas ķeizarietes plāniem Baltijā. Taču, atšķirībā no latviešu lieliniekiem, šiem nodevējiem nebija atbalsta latviešu tautā, viņi pārstāvēja tikai paši sevi vai savasniecīgās grupas.

Nacionālās pretestības garu uzturēja latviešu pilsonības un sīkpilsonības politiskās grupas un to apvienības – Latviešu Pagaidu Nacionālā Padome ar centru Valkā un politiskā apvienība Demokrātiskais bloks – ar sēdekli Rīgā. No 1918. gada jūnija – jūlija patriotiskajā kustībā iesaistījās arī tikko nodibinātā Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija, kas bija atšķēlusies no lielnieciskās Latvijas Sociāldemokrātijas.

Taču nacionālo spēku viedokļa atspoguļojums publicistikā līdz pat 1918. gada septembrim bija neliels. Vācu okupācijas cenzūra neatļāva atklāti paust latviešu uzskatus. Savukārt Padomju Krievijā latviešu pilsoniskie izdevumi tika aizliegti. 1918. gada martā tika pārtraukta arī "Dzimtenes Atbalsis" iespiešana Maskavā. Tās nacionālo domu pēdējo akordu izsaka J. Bankava raksts "Latvijas nākotne" (2. martā), kurā pausts paredzējums par latviešu tautas spēju arī jaunajā, smagajā situācijā pašai izlauzt ceļu "pie patstāvības un nacionālas valdības". Protams – ja tā pati to kvēli vēlēšies. Avīzes pēdējā – 6. marta – numurā šis pats autors vēlreiz raksta: "Latvijas valsts būs, ja pati tauta to gribēs".¹¹⁸ 1918. gada pavasarī un vasarā zināmu publicēšanās iespēju saglabāja Krievijā esošie latviešu sociāldemokrāti mazinieki. Tādēļ dienas gaismu varēja ieraudzīt kāda latviešu sociāldemokrāta (N. N.) no Latvijas atsūtītais raksts "Oktobra revolūcija, Brest-Ļitovskas miers un Latvijas jautājums", ko publicēja F. Cielēna vadītā žurnāla "Laika Domas" 1. numurs Petrogradā. Tajā tika atbalstīta neatkarīgas un neitrālas Latvijas valsts ideja. Pats F. Cielēns (F. Cinis) turpat reprezentējas ar savu rakstu "Baltijas un Latvijas valsts idejas", kurā atmasko pretlatvisko (un arī pretigaunisko) vācu plānu izveidot ar Vāciju saistītu Baltijas kopvalsti. Autors norāda – tā tapusi sakarā ar vācu kolonizācijas un ģermanizācijas plāniem, jo citādi ir utopija – latviešiem, igauņiem un vācbaltiešiem katram ir savas nacionālās intereses. Par Latvijas patstāvīgās valsts iespēju F. Cielēns arī šaubās, viņa redzējumā latviešiem visizdevīgākais būtu Eiropas Savienoto Valstu variants ar Latvijas autonomo valsti tajā.¹¹⁹ To viņš argumentē ar latviešu strādniecības ieinteresētību zemes saimnieciskajā attīstībā, jo netic pilnīgi neatkarīgas Latvijas ekonomiska uzplaukuma iespējai.

F. Cielēns savu prognozi plašāk izklāsta grāmatā "Karš un Latvijas liktenis".¹²⁰ Tajā tiek vērtēta lielinieku "Iskolata" nacionālās politikas īsā vēsture Latvijā (Vidzemē) 1917. – 1918. gadā. Viņš parāda, ka šī vara nebija visas Latvijas tautas pārstāvēniecība un tās lēmumiem bija īslaicīga nozīme. Par Latviju varēs lemt tikai visus novadus pārstāvoša Satversmes sapulce, kuras sasaukšana ir svarīgākais nacionālais uzdevums. Tai būs arī jālemj par Latvijas neatkarības, patstāvības pakāpi. F. Cielēns neizslēdz, ka stāvoklim Krievijā stabilizējoties (demokrātijai gūstot virsroku), varētu nākt lēmums par palikšanu saistībā ar Krieviju. Tas, pēc viņa domām, būtiski ietekmētu demokrātijas izredzes Krievijā, jo, palikusi bez izejas uz Baltijas jūru, Krievija atkrustu atpakaļ Maskavas lielkņazistes patriarhālo aziātisko tradīciju valgos. (Te F. Cielēns stipri pārvērtēja Latvijas spēju ietekmēt kopējo stāvokli Krievijā.) Savukārt Latvijai pašvaldības statuss demokrātiskā federatīvā Krievijas republikā dotu lielas ekonomiskas priekšrocības un ārējas drošības garantiju – lēš šis autors. Vispār F. Cielēns uzskatīja, ka agrāk vai vēlāk Krievija tik un tā atgūs Latvijas teritoriju, neatkarīgi no tā, kāda valsts iekārta tur uzvarēs. Tādēļ, viņaprāt, paliekošs būtu tikai autonomas, nevis neatkarīgas valsts modelis. – Šis paredzējums nebūt nesaskatīja to baismo situāciju, kura izveidojās 1940. gadā. F. Cielēns cerēja uz demokrātijas spēku uzvaru Krievijā un Latvijā un to sadarbību abu zemju tautu interesēs, kā arī starptautiskā miera labā.

Tālaika norišu kontekstā F. Cielēna viedoklis izskatījās nekonstruktīvs, jo orientēja nevis uz tūlītēju nacionālu cīņu, bet uz nogaidīšanu, līdz kamēr noskaidrosies Krievijas un starptautiskais stāvoklis.

Reālistiskāka izrādījās Arveda Berga nacionālā aplēse, kas izteikta viņa 1918. gada brošūrā "Latvijas starptautiskais stāvoklis".¹²¹ Tās autors pierādīja, ka Brestas miers nebūt nav izšķīris Baltijas jautājumu, to galīgi lems starptautiska miera konference, ņemot vērā mazo tautu pašnoteikšanās tiesības. Latviešiem bija jāgatavojas tai, lai pārliecinoši pierādītu savas tiesības uz nacionālu valsti, visupirms parādot sevi kā augstas kultūras tautu un spējīgu saimnieciski konkurēt. Svarīgi bija arī pārliecināt Rietumu demokrātiskās lielvalstis, ka latvieši nav iedzimti lieli-

nieki, ekstrēmisti. Viņu radikālisms nāca nevis no tautas mentalitātes, bet no cariskās Krievijas nebrīves apstākļiem, kuri spieda būt ultraradikāliem. A. Bergs toreiz cerēja, ka Latvijas demokrātiskā brīvvalstī šis ekstrēmisms pakāpeniski izzudīs un latvieši līdzināsies Eiropas demokrātisko tradīciju gaisotnē dzīvojošajām nācijām. Pretēji F. Cielēnam viņš noraidīja orientāciju uz palikšanu Krievijas valstī un centās pierādīt, ka Latvijai visizdevīgāk būtu par neitrālu tiltu un starpnieci starp "Vakarīem un Austrumiem", ar starptautiski garantētu neitralitāti. Tas būtu arī Krievijas interesēs. Pievienošana Vācijai nozīmētu nācijas norietu, tādēļ tāds risinājums kategoriski jānoraida. A. Bergs secina, ka Latvijas un Vācijas saimnieciskās intereses nekad nebūs identas, bet ar Krieviju varētu kooperēties arī pēc neatkarības iegūšanas. – Šī ir pati nozīmīgākā latviešu autora publikācija par nacionālajām izredzēm 1918. gadā.

Latviešu periodikā vācu okupācijas laikā par nacionālo jautājumu visvairāk uzdrošinājās rakstīt "Līduma" līdzstrādnieki. 1918. gada 13. marta numura rakstā "Ko rītdiena mums sola?" Arturs Kroders aicina savus tautiešus nepadoties pesimisma nespēkam, bet palikt nacionāli aktīviem, izvirzīt savas prasības Vācijas varas orgāniem Berlīnē. Jārada iespaids, ka latvieši bija un paliek nācija ar savu stāju. Jādemonstrē savas kultūras un valodas dzīvotspēja, jāveido sava nacionālā izglītība, jāakcentē sava Dzimtenes mīlestība. Lai pastāvētu, latviešiem jākļūst par nacionālvalstisku tautu.

Redakcijas rakstā "Latviešu kopējais mērķis" 23. martā (red. O. Nonācs) tiek paziņots, ka nacionālie mērķi nemainās: "Latvijai ir jābūt neatkarīgai – tas ir latviešu nacionālo centienu gala mērķis..." Bieži vien nacionālās tēmas autori bija spiesti slēpt savu vārdu, tādēļ 10. aprīļa rakstu "Šīs dienas darbi" – par latviešu kara bēgļu atgriešanās organizēšanu – paraksta "H.", 24. aprīļa rakstu "Par latvju nacionālo centru" – "Ego", īstajā vārdā Staņislavs Belkovskis, bet rakstu sēriju "Nacionālais jautājums" (30. aprīlī, 5. maijā u. c.) – "K." Pēdējā raksta autors akcentē nacionālā jautājuma asumu Latvijā un, ņemot palīgos Eiropas vēstures pieredzi, parāda, ka tas atrisinās, vai nu tautai iegūstot savu nacionālo valsti, vai arī tautām brīvprātīgi apvienojoties vienā valstī, bet nekad ne, varmācīgi uzspiežot kādai tautai tai nevēlamu valsts varu.

1918. gada rudenī, sākot ar septembri, vācu cenzūra kļuva mīkstāka, tādēļ latviešu autori vairs neslēpās zem pseidonīmu maskas. Vācu armijas sakāves Rietumu frontē atstāja iespaidu arī uz okupētajām zemēm austrumos, piespieda okupantus meklēt saprašanos ar pamat-tautu sabiedrisko domu. To latviešu nacionālās aprindas tulīt izmantoja. "Līduma" 27., 28. un 29. septembra numurā Reinholds Lazdiņš rakstā "Domas par latviešu tautu" aicina pāriet no atsevišķām prasībām uz "plašu progresīvu nacionālu politiku" un no partijiskuma uz visas tautas nacionālu platformu, ņemot vērā, ka tautas pamats ir zemniecība. Tādēļ jāizvirza arī nacionālas agrārās politikas lozungi. Šī raksta turpinājumos 18. un 20. oktobrī R. Lazdiņš apelē pie latviešu intelligences, aicinot to pārtraukt klanīties citu tautu idejām un priekšstatiem, turēties pie savas nācijas kultūras avotiem un no tiem veidot arī savu politisko pozīciju. Autors klaji pasaka: izveidojusies atkal jauna starptautiska situācija, un tā atļauj latviešiem kļūt par patstāvīgu nacionālu faktoru Eiropā. Jāgatavojas savas zemes pārvaldes pārņemšanai. Jāatsakās no politizēšanas un jāpāriet uz politisku darbību. Tikai tā radīsies latviešu nacionāli patstāvīgas politikas pieredze.

Miķelis Valters apcerējumā "Zemniecība kā tautas spēks", kas tiek publicēts "Līduma" 12 numuros 1918. gada septembrī – novembrī, parāda, kur būs nākamās Latvijas valsts sociālais atbalsta cietoksnis. Apcere sniedz arī latviešu nacionālās dzīves filozofijas metus, akcentējot garīguma izšķirošo lomu šajā satvarā.¹²² Sava darba nobeigumā M. Valters aicina latviešus izkopt savas politiskās darbības spējas: "Nācija nevar aiziet no politikas", ja tā grib pastāvēt. 10. novembrī, t. i., otrajā dienā pēc revolūcijas sākšanās Vācijā (kad Rīgā par to vēl nebija zināms), "Līduma" redakcija rakstā "Ne Baltija, bet Latvija un Igaunija" kategoriski noraida vācbaltiešu elites proponēto vācu – latviešu – igauņu valsts ideju un pieprasa patstāvīgas Latvijas valsts dibināšanu. Tādējādi avīze dod skaidru izpratni par latviešu nacionālo politiku viedokli, ko atbalstīja gan LPNP, gan Demokrātiskā bloka pārstāvju vairākums. Zīmīgi, ka apvienotās Tautas padomes dibināšanas iniciatīva dzima "Līduma" redakcijas namā Valkā 15. novembrī, kur K. Ulmaņa vadībā notika Latviešu zemnieku savienības darbinieku sapulce.¹²³

Latvijas neatkarības proklamēšanas priekšvakarā latviešu politiķi un ideologi izskaidroja dibināmās valsts nacionālā veidola un satura būtību. 1918. gada 14. novembrī vācbaltiešu liberālajā avīzē "Baltische Zeitung" M. Valters ar rakstu "Latvijas valststauta" aicina vācu valodā runājošos Latvijas iedzīvotājus izprast latviešu nacionālo politisko centienu leģimitāti un nelikt šķēršļus neatkarīgās Latvijas tapšanas ceļā.¹²⁴ Autors pārlicina, ka latvieši vēlas celt valsti, kurā būtu viena vienota *valststauta*, kas kopā ar latviešiem iekļautu sevī visus, kam te bija Dzimtene. Vācbaltieši tad kļūtu par sociāli, politiski un kulturāli svarīgu šīs tautas sastāvdaļu. Tiktu veidota moderna, nacionāli kopīga valstspolitika, kuras izstrādē, tāpat likumdošanā un pārvaldē piedalītos arī minoritāšu pārstāvji. Taču reizē ar to rakstā bija pateikts – pamattauta būs latviešu nācija, kas arī uzņemsies valsts dibināšanas ierosmi. – Tāds bija Latvijas politiskās nācijas redzējums. 16. novembrī populārā avīze "Jaunākās Ziņas" savu pirmo lappusi sāk ar tiesībzinātnieka Kārļa Ducmaņa rakstu "Latviešu nācija", kurā parādīts, cik liela nozīme tautas dzīvē ir tās nacionālās valsts nodibināšanai. K. Ducmanis te pārstāv to etnozinātnes virzienu, kas par nāciju uzskata tikai tādu tautu, kura spējusi radīt savu valsti. Viņš uzsver, ka līdz tam tā esot tikai *etnogrāfiska* kopība; izšķīrušies par savas valsts proklamēšanu, latvieši pirmoreiz paceļoties augstajā *nācijas* kvalitātē. Nācija ir vairāk nekā tauta, tai vajadzīgs daudz lielāks spēks, vitalitāte, enerģija, pašdisciplīna. Latviešu tautai tas bija jāizprot un jāpārveidojas atbilstoši savas valsts prasībām. Tāpat vajadzīgs zināms nacionālās saprašanās, vienības minimums, kas satur kopā dažādas un pretējas partijas, grupas, slāņus. K. Ducmanis izskaidro, ka nācija var veidoties arī no dažādām etnogrāfiskām tautām (tautībām), ja tās vienojas par kopīgas valsts celtniecību. Ja nē – nāciju veido pamattautība. Var secināt, ka atšķirībā no M. Valtera šis autors saskata tikai *latviešu* politiskās nācijas dzimšanas iespēju. K. Ducmaņa priekšstata lielākais trūkums ir – latviešu kultūras nācijas pastāvēšanas ignorēšana. Viņš nācijā redz tikai tiesisku un valstisku kopību, bet nācijas vispirms nāk pasaulē nacionālās kultūras kopības veidolā.

1918. gada 18. novembra vēsturiskā akta nacionālo nozīmi,

mūsaprāt, precīzi izsaka "Jaunāko Ziņu" redakcijas 19. novembra ievadraksts "Esi sveika, jaunā Latvija!" (red. P. Ašmanis). Tajā teikts, ka vienoto Latvijas valsti izveidojusi tās teritorijā "dzīvojošā nācija", radot augstāko sabiedriskās kopdzīves organizāciju – valsti. Rakstā pateikts, ka jaunajā Latvijā augstākā varas nesēja būs "visa Latvijas nācija bez kādas izšķirības, ieskaitot arī mūsu cittautiešu līdzpilsoņus. Tikai tad mēs pastāvēsim...". Tā ir nepārprotama orientācija uz politisko valstsnāciju, tāpat M. Valtera proponēto priekšstatu. Gan Tautas Padomes 17. novembrī pieņemtajā politiskajā platformā, gan pirmās Latvijas valdības Ministru prezidenta K. Ulmaņa pirmajā runā 18. novembrī tika deklarēta visu Latvijas pilsoņu vienlīdzība un tiesības piedalīties valsts dzīvē neatkarīgi no viņu etniskās izcelsmes. Turklāt īpaši tika uzsvērtas minoritāšu tiesības sūīt savus pārstāvjus uz Tautas Padomi un pārvaldes orgāniem (atbilstoši valsts iedzīvotāju etniski nacionālajai struktūrai).

Reāli Latvijas valsti 1918. gadā dibināja latviešu nācija, un tās valoda kļuva par valsts valodu. Pasaulē bija nākusi jauna nacionāla latviešu valsts. Taču tās pārstāvniecības no valsts pirmās pastāvēšanas dienas paziņoja, ka vēlas paplašināt Latvijas Demokrātiskās Republikas nacionālo bāzi, iekļaujot tajā mazākumtautību grupas Latvijā, kuras nu bija tiesiski kļuvušas par Latvijas nacionālajām minoritātēm. Tāpat bija pasludināta nacionāla politika ar mērķi izveidot vienu Latvijas brīvvalsts nāciju – politisko nāciju. Uz to norāda arī "Līduma" redakcijas raksts 1918. gada 22. novembrī "Nacionālo minoritātu jautājums", kurā apliecināts, ka netiks pieļauta cittautiešu necienīšana vai tiesību ierobežošana, bet "svešautieši Latvijā nepavisam nebūs". Latvieši nelietos tos līdzekļus, kādus pret viņiem savā laikā lietoja majoritārie valdītāji (t. i., vācbaltiešu un krievu apspiedēji) – ziņoja "Līdums". Taču turpat bija arī piezīmēts: politiska sadarbība notiks tikai ar tām minoritāšu apvienībām, kuras atzīs neatkarīgo Latvijas valsti. Tobrīd minoritāšu politisko partiju un grupu lielākā daļa tam nebija gatavas. Tas aizkavēja virzību uz politiskas nācijas tapšanu. Taču šis mērķis netika atcelts. To labi izteicis viens no latviešu nacionālisma ceļvežiem, rakstnieks Jānis Akuraters ievadrakstā "Ceļā uz Latvijas

izveidošanu" avīzes "Latvijas Balss" 1. numurā 1918. gada 16. decembrī. Viņš izsaka pārliecību, ka demokrātisms būs pamats valsts tiesiskajai uzbūvei, bet latviešu nacionālisms kļūs par valsts garīgo satvaru, tās garīgo vērtību spožāko daļu... Taču tas nav galīgais risinājums. Nacionālisms "nav izsmelts" ar jēdzieniem *tautība*, *tautiskums*, attīstītā veidolā tas kļūst par modernas valsts kopīgo spēku, vienojošo ideoloģiju – par valstisko nacionālismu. Ceļš uz to bija uzsākts. Tas būs ilgs, grūts, pretrunīgs, tomēr cerīgs.

II nodaļas avoti, literatūra un piezīmes

- ¹ *Blanks E.* Latvju tautiskā kustība. – Rīga, 1994. – 286. lpp.
- ² "Revolucionārā Baltija", 1905. – 1. nr. – 11. – 15. lpp.; 3. nr. – 4. – 9. lpp.
- ³ Sk. Latviešu periodika. – 1. sēj. – 1768 – 1919. – Rīga, 1977. – 257. lpp.
- ⁴ "Nākotne". – 1906. – 4. nr. – 48. – 53. lpp.
- ⁵ "Mājas Viesis". – 1905. – 23. nov.
- ⁶ Turpat.
- ⁷ Tagadējie demokrātiskie centieni. – "Rīgas Avīze". – 1906. – 22. martā (4. apr.).
- ⁸ Turpat. – 1906. – 23. aug. (5. sept.).
- ⁹ Turpat. – 1907. – 17. (30.) janv.
- ¹⁰ Turpat. – 1906. – 7. (20.) febr.
- ¹¹ Sk. Dēļ saprašanās. – "Rīgas Avīze". – 1906. – 1. (14.) martā.
- ¹² Dienas Lapa. – 1905. – 26. sept., 4. okt., 21. okt., 28. okt.
- ¹³ "Rīgas Avīze". – 1905. – 17. (30.) okt.
- ¹⁴ Turpat. – 1905. – 1. (14.) jūl.
- ¹⁵ Turpat. – 1905. – 12. (25.) jūl.
- ¹⁶ Sadursmes uz ielām. – Turpat. – 1905. – 24. okt.
- ¹⁷ Sk. *Ronis I.* Latviešu buržuāzijas politika 1907. – 1914. gadā. – Rīga, 1978. – 84. lpp.
- ¹⁸ Latviešu radikālās preses neīstais nacionālisms. – "Rīgas Avīze". – 1907. – 12. (25.) maijā.
- ¹⁹ *St. P.* Tautību vai šķiru cīņa. Ekonomiski materiālistisks apcerējums. – "Atvases" I. – Pēterburgā. – 1907. – 35. – 58. lpp.

- ²⁰ Turpat. – 50. lpp.
- ²¹ Turpat. – 58. lpp.
- ²² *Jankavs J.* Tautiskās strāvas stāvoklis tautības jautājumā. – "Kopums". – Ziniski un beletristiski raksti. – 1. sēj. – Rīga, [1907.] – . – 13. – 67. lpp.
- ²³ Turpat. – 47. lpp.
- ²⁴ Turpat. – 67. lpp.
- ²⁵ "Nākotne". – 1906. – 2. nr. – 42. – 49. lpp.
- ²⁶ Turpat. – 49. lpp.
- ²⁷ "Tautas Tiesības". – 1906. – 29. aug.
- ²⁸ *Hiršs K.* Marksa uzskati par vēsturi un tautības ideja. – Rīga, 1907.
- ²⁹ *Пайпс Р.* Русская революция. Часть 1. – Москва, . – 1994. – С. 61.
- ³⁰ *Strods H.* Latvijas lauksaimniecības vēsture. – Rīga, 1992. – 155. lpp.
- ³¹ s. – Nacionālais jautājums Baltijā. – "Latvija", 1909. – 19. dec. (1910. g. 1. janv.)
- ³² "Dzimtenes Vēstnesis". – 1909. – 17. (30.), 18. (31.) aug., 28. sept. (11. okt.)
- ³³ "Jaunā Dienas Lapa". – 1909. – 9. (22.) dec.
- ³⁴ "Latvija". – 1909. – 18. jūn. (1. jūl.), 19. jūn. (2. jūl.), 20. jūn. (3. jūl.)
- ³⁵ Niedra pret Veinberģi. Latviešu tautiskās apziņas jautājums. – Rīga, 1909.
- ³⁶ Turpat. – 42. lpp.
- ³⁷ Turpat. – 52. lpp.
- ³⁸ Turpat. – 83. lpp.
- ³⁹ *Niedra A.* Kas apdraud mūsu tautību? – "Latvija". – 1910. – 19. jūn. (2. jūl.)
- ⁴⁰ Формы национального движения в современных государствах. Австро-Венгрия. Россия. Германия. – С. Петербург, 1910. – С. 445 – 468.
- ⁴¹ *Rainis J.* Kopoti raksti. – 18. sēj. – Rīga, 1983. – 413. – 439. lpp.
- ⁴² Turpat. – 438. lpp.
- ⁴³ *Puriņu Klāvs.* Latvieši 20. gadu simtenim atnākot. Kritisks pārskats par latviešu tautas dzīvi mūsu laikos. – Rīga, 1910.
- ⁴⁴ Uz ko atbalstīties? – "Latvija". – 1913. – 17. (30.) okt.
- ⁴⁵ *Valters M.* Mūsu tautības jautājums. Domas par Latvijas tagadni un nākotni. – Rīga, 1914.
- ⁴⁶ Turpat. – 24. lpp.
- ⁴⁷ Turpat. – 36. lpp.
- ⁴⁸ Turpat. – 43. lpp.
- ⁴⁹ Turpat. – 123. lpp.

- ⁵⁰ Lietuviešu kopiena lūdza Rīgas domi piešķirt tai ēku sava tautas nama ierīkošanai. Par pretimnākšanu bija jāapsola atbalstīt vācu frakciju. Latviešu laikraksti to asi nosodīja, lietuviešu avīzes turpretī aizstāvēja šīs vienošanās nepieciešamību. Sk. "Latvija" 1912. – 14. un 28. apr. (27. apr. un 11. maijā).
- ⁵¹ *Kemps Fr.* Latgalieši. Kultūrvēsturiska skice. – Rīga, 1910.
- ⁵² *Valters M.* Mūsu tautības jautājums. – 147. lpp.
- ⁵³ Turpat. – 166., 167. lpp.
- ⁵⁴ *Skujenieks M.* Nacionālais jautājums Latvijā. – Pēterburga. – 1913. – 38. lpp.
- ⁵⁵ Turpat. – 39. lpp.
- ⁵⁶ "Druva". – 1914. – 7. nr. – 703. lpp.
- ⁵⁷ Sk. "Domas". – 1914. – 4. nr. – 371. lpp.
- ⁵⁸ Turpat. – 479. lpp.
- ⁵⁹ Turpat. – 1914. – 8. nr. – 969. lpp.
- ⁶⁰ *P.S.* "Nacionālais jautājums Latvijā". – "Jaunā Balss". – 1914. – 29. martā.
- ⁶¹ Sk. *Leņins V. I.* Rakstu izlase 10 sējumos. – 6. sēj. – Rīga, 1987. – 124. lpp.
- ⁶² *Пайпс Р.* Русская революция. Часть 2. – Москва. – 1994. – С. 37 – 38.
- ⁶³ *Ветеран.* Национальный вопрос и латышский пролетариат. – "Просвещение" (Петербург), 1914. – №2. – С. 33 – 48.
- ⁶⁴ Sk. *Stučka P.* Nacionālais jautājums un latviešu proletariāts. Darbu izlase 1906 – 1930. – Rīga, 1972. – 72. lpp.
- ⁶⁵ Sk. turpat. – 87. lpp.
- ⁶⁶ *P. St.* Tautisko centienu nākotne un nākotnes tautiskie centieni. – "Darbs". – 1914. – 1. nr. – 10. – 24. lpp.
- ⁶⁷ Turpat. – 24. lpp.
- ⁶⁸ Turpat. – 14. lpp.
- ⁶⁹ "Rīgas Avīze". – 1913. – 25. sept. (8. okt.).
- ⁷⁰ "Latviešu Avīzes". – 1914. – 3., 4., 6., 9., 10., 11., 12., 13., 14., 15., 16. janv.
- ⁷¹ Turpat. – 1914. – 1., 2., 3., 5., 7., 9., 11., 13., 15., 17., 19., 20. jūl.
- ⁷² "Latvija". – 1914. – 7. (20.) janv.
- ⁷³ "Sadzīve". – 1914. – 15. martā.
- ⁷⁴ "Dzīve". 1914. – 21. martā.
- ⁷⁵ "Druva". – 1914. – 4. nr. – 337. – 345. lpp.
- ⁷⁶ "Līdums". – 1915. – 5. (18.) janv.
- ⁷⁷ Turpat. – 1915. – 7. (20.) un 9. (22.) janv.

- ⁷⁸ "Nēvas Viļņi". – 1915. – 3. (16.) janv.
- ⁷⁹ "Dzimtenes Vēstnesis". – 1915. – 23. febr. (8. martā).
- ⁸⁰ Turpat. – 21. martā (3. apr.).
- ⁸¹ [Red.] Tikai cerēsim... // "Jaunais Vārds". – 1915. – 24. martā (6. apr.).
- ⁸² "Jaunais Vārds". – 1915. – 24. martā (6. apr.).
- ⁸³ Br. Latviešu tautas eksāmens // "Sadzīve". – 1915. – 4. jūn.
- ⁸⁴ "Baltija". – 1916. – 30. jūn.
- ⁸⁵ "Dzimtenes Atbalss". – 1916. – 20. aug.
- ⁸⁶ Vēstures ironija bija tāda, ka K. Grasis 1917. gadā pats atteicās no savas nacionālās stājas, kļuva par kaismīgu boļševiku funkcionāru Kazanā un visā Pievolgā. L. Laicena talants politiski sašķobījās 1920. gadā, un viņš piedroījās nelegālās Latvijas kompartijas cīņai pret Latvijas nacionālo valsti. Abi krita no Staļina "lielā terora" lodēm 1937. – 1938. g.
- ⁸⁷ "Taurētājs". – 1916. – 3. nr. – 18. – 23. lpp.; 4. nr. – 17. – 23. lpp.
- ⁸⁸ Turpat. – 1916. 4. nr. – 23. – 24. lpp.; 5. nr. – 23. – 24. lpp.; 7. nr. – 27. – 32. lpp.; 8. nr. 28. – 32. lpp.
- ^{88a} "Taurētājs". – 1916. – 1. nr. – 31. – 39. lpp.
- ⁸⁹ Latvijas Valsts Arhīvs. Sociālpolitiskā nodaļa. – 303 f., 1. apr., 8. lieta, 18. lapa.
- ⁹⁰ Turpat. – 19. lapa.
- ⁹¹ Sk. *Stučka P.* Nacionālais jautājums.. – 132., 133. lpp.
- ⁹² Sk. *Stučka P.* Cīņā par Oktobri. Rakstu izlase. – R., 1957. – 86. lpp.
- ⁹³ *Rainis.* Kopoti raksti. 18. sēj. – 452. – 458. lpp.
- ⁹⁴ Turpat. – 456. lpp.
- ⁹⁵ "Jaunais Vārds". – 1917. – 12. marts.
- ⁹⁶ "Dzimtenes Atbalss". – 1916. – 26. nov.
- ⁹⁷ Latviešu strēlnieku vēsture (1915 – 1920). – Rīga. – 1970. – 50. lpp.
- ⁹⁸ Sk. *Šilde Ā.* Latvijas vēsture. 1914 – 1940. – Stokholma, 1976. – 149. – 151. lpp.
- ⁹⁹ *Lapiņš J.* Latvija mijkrēslī. (Piezīmes par Latvijas valsti.). – Valka, 1917.
- ¹⁰⁰ Turpat. – 3. lpp.
- ¹⁰¹ Turpat. – 20. lpp.
- ¹⁰² Sk. "Līdums". – 1917. – 10. (23.) martā ("Autonomijas necinātāji"); 1. (14.) jūn. ("Latvijā tikai latviski").
- ¹⁰³ *Krodērs A.* Ko darīt Krievijas mazajām tautām? // "Līdums". – 1917. – 9. (22.) sept.; [Red.] Ne uz Pēterpili, bet uz Ukraini jāvērs mūsu skati // Turpat. – 1917. – 5. (18.) nov.

- ¹⁰⁴ *Valters M.* Latvijas autonomija. – Rīga, 1917. – 5. – 6. lpp.
- ¹⁰⁵ Turpat. – 17. lpp.
- ¹⁰⁶ Sk. *Ezergailis A.* The 1917 revolution in Latvia. – New York – London, 1974; The Latvian impact on the bolshevik revolution the first phase: September 1917 to April 1918. – New York, Boulder, 1983, Esejas par 1917. gadu. – Rīga, 1991. – 9. – 57. lpp. u. c.
- ¹⁰⁷ Š. Nācija un politika // "Taurētājs". – 1917. – 3. nr. – 172. – 184. lpp.
- ¹⁰⁸ Sk. *Valters M.* Latvijas autonomija. – 24. lpp.
- ¹⁰⁹ Sk. "Laika Vēstis". – 1917. – 6. (19.); 8. (31.) okt.; 3. (16.); 4. (17.) nov. u. c.
- ¹¹⁰ Sk. *Stučka P.* Nacionālais jautājums ... – 174. lpp.
- ¹¹¹ "Brīvais Strēlnieks". – 1917. – 6. dec.
- ¹¹² Sk. *Stučka P.* Nacionālais jautājums... 178., 180. lpp.
- ¹¹³ *Zinis F.* Der Krieg und die baltische Frage. – Bern, 1917.
- ¹¹⁴ Sk. Latviešu konversācijas vārdnīca. XI sēj. – 21353. lpp.
- ¹¹⁵ *Šilde Ā.* Latvijas vēsture ... – 233. – 236. lpp.
- ¹¹⁶ *Vītols K.* Pasaules karš un mazās tautas. – Jelgava, 1917. – 23., 24. lpp.
- ¹¹⁷ *Ozols J.* Patiesība par pasaules karu. – Jelgava, 1917. – 145., 173., 174. lpp.
- ¹¹⁸ *Bankavs J.* Miera līguma sekas // "Dzimtenes Atbalss". – 1918. – 6. martā.
- ¹¹⁹ "Laika Domas". – 1918. – 1. nr. – 138., 139. lpp.
- ¹²⁰ *Cinis F.* Karš un Latvijas liktenis. – Pēterpils, 1918.
- ¹²¹ *Bergs A.* Latvijas starptautiskais stāvoklis. Latviešu Nacionālās Padomes izdevums. – Pēterpilī, 1918.
- ¹²² "Lūdums". – 1918. – 24. sept., 10., 11., 12. okt., 13., 14., 15., nov.
- ¹²³ *Dunsdorfs E.* Kārļa Ulmaņa dzīve. Ceļinieks. Politīķis. Diktators. Moceklis. – Rīga, 1992. – 93., 94. lpp.
- ¹²⁴ *Valters M.* Lettlands Staatsvolk. – "Baltische Zeitung". – 1918. – 14. nov.

"Zeme – tā ir valsts."

Rainis

III. NACIONĀLAIS JAUTĀJUMS LATVIJAS REPUBLIKĀ (1918 – 1940)

1. Publikācijas Atbrīvošanas kara laikā (1919–1920)

Latvijas neatkarīgās valsts proklamēšana un tās pārvaldes izveidošanas uzsākšana 1918. gadā iezīmēja Republikas vēstures sākotni. Taču tas bija tikai tiesiskais sākums. Reāli valsts tapa 1919. gadā Atbrīvošanas kara gaitā, ar ieroču spēku izcīnot uzvaru pār visiem ienaidniekiem un nodibinot savas institūcijas visos Latvijas novados.

Bija jāuzvar arī asā idejiskā kauja ar lieliniecisma ietekmi latviešu tautā. Te "palīdzēja" P. Stučkas vadītās sarkanās valdības prettautiskās politikas ātra pašatmaskošanās, kādēļ ne viens vien latvietis, kas 1919. gada sākumā sagaidīja lielinieku varu ar sajūsmu un cerībām, pavadīja tās bēgšanu uz austrumiem ar lāstiem un nicināšanu. Bargā vēsturiskā pieredze virzīja tautas apziņu uz nacionālo vērtību izpratnes pusi.

Nacionālās attiecības būtiski ietekmēja arī konfrontācija starp latviešu nacionālajiem spēkiem un vācbaltiešu minoritāro grupu, kura te cīnījās par Baltijas valsts nodibināšanu. 1919. gada jūnijā Vidzemē šī cīņa pārvērtās pilsoņu karā. Ar Igaunijas armijas un latviešu Ziemeļu brigādes uzvaru pār Landesvēru tika nosargāta Latvijas Demokrātiskās Republikas pastāvēšanas iespēja. To vēl vairāk nostiprināja uzvara pār Bermonta armiju.

Latviešu autori publikācijās Atbrīvošanas kara laikā (līdz 1920. gada

pavasariem), nacionālajam jautājumam nevarēja veltīt lielu uzmanību, dominēja militāri politiskā tēma un valsts varas jautājums. Nacionālo attiecību aspekts bija pakārtots galvenajai problēmai – būt vai nebūt neatkarīgai Latvijai. Apjomīgākais tālaika publicējums par nacionālo faktoru ir Artura Krodera brošūra "Nācija un šķira".¹ Tajā atzīts, ka Latvijā 20. gadsimtā šķiru cīņas ideja bijusi spēcīgāka nekā nacionālā ideja. Tas tādēļ, ka no Vācijas un Krievijas nākušās sociālās mācības šeit bija ietekmīgākas nekā pašas latviešu nācijas radītie priekšstati. Vācbaltiešu muižniecība un vietējā krievu ierēdniecība visādi kavēja latviešu nacionālās apziņas izaugsmi. Tikai atbrīvojoties no šī jūga, varēja sākt mērķtiecīgi audzināt latviešu tautu nacionālā garā.

A. Kroders pierāda, ka, ceļot civilizētu (modernu) valsti un veidojot tās sabiedrību, pamatā tiek likta nacionālā kultūra, kura nav atsevišķu šķiru, bet nācijas apvienotā darba rezultāts. Tajā piedalās visas šķiras. Turklāt pati nācija ir vairāk sociāls nekā antropoloģisks un etnoloģisks veidojums. Nācijās ietilpuši dažādu tautību un rasu elementi. "Piem., latvieši ir cēlušies no leišiem*, līviem, slāviem, dažām leišu-latviešu ciltīm" raksta šis autors.² Viņš arī uzskata, ka nacionālās piederības apziņa cilvēkam rodas tikai tad, kad viņš izprot, kādi kritēriji nosaka šo piederību un tās pakāpi. Atsevišķas iezīmes – etniskā izcelsme, dzīve noteiktā teritorijā, psiholoģiskās īpatnības, reliģiskā pārliecība, valodas prasme – pašas par sevi to vēl nenosaka. A. Kroders pievienojas atziņai, ka nācija ir dažādu iezīmju kopība, no kurām svarīgākā ir kultūras kopība, tajā veidojas arī nacionālais raksturs.³ Tas nav iedzimts, bet tapis zināmas kultūras sfērā. (Tiek atbalstīta O. Bauera teorija par šīs sfēras noteicošo lomu nacionālajā dzīvē.) A. Kroders uzsver: "Kultūra vienmēr ir konkrēti nacionāla, bet ne abstrakti viscilvēciska..." Savukārt – "Nācija ir tā sociālā apkārtnē, kurā cilvēks piepilda sevi, jo nācijā viņš atrod sevis piepildīšanai nepieciešamos līdzekļus: valodu, konkrēto cilvēka gara saturu".⁴ Nācijā rodas visa modernās cilvēces kultūra.

* Domāti balti. *L. D.*

A. Krodera skatījumā ekonomiskā dzīve nav tautas pašmērķis, bet līdzekļu radīšana eksistencei un garīgai (kultūras) dzīvei. Cilvēces progress galā atspoguļosies tieši garīgajā jomā, pārējais būs priekšnosacījumi tam. Cilvēku attiecības jāvirza nevis uz antagonismiem, uz šķiru interešu sadursmēm, bet uz solidaritāti, un to spēj veicināt nacionālā ideja, kas aicina uz kompromisu, interešu tuvināšanu, nacionālu vienotību.

Savu apcerējumu A. Kroders nobeidz ar secinājumu, ka saimniecisko interešu pretrunas ir pārejošas, bet cilvēka gara dzīve ir "mūžīga", un tādēļ paliekošāka ir "kultūra, kura piepildās nācijā". Nācija ir stabilāka, ilgstošāka un vērtīgāka par šķiru.⁵

Šīs atziņas nepārprotami kalpoja vienam mērķim – panākt nacionālās idejas ietekmes pārsvaru pār šķiru cīņas idejām, pārorientēt latviešu tautu uz nacionālo vērtību primaritātes atzīšanu. Tikai šādi varēja rast neatkarīgās Latvijas ideoloģisko nodrošinājumu.

Par nacionālās domas tribīni tolaik kļuš avīze "Latvijas Sargs", kura sāk iznākt 1919. gada sākumā Liepājā, vēlāk to izdod Rīgā. Tās autori ir neatkarīgās valsts piekritēji, latviešu nacionālisti. Ievēribu pelna J. Akuratera raksts "Valsts un nacionālā kultūra".⁶ Tajā uzsverts, ka pēc valsts nodibināšanās nacionālā kultūra vairs nav privāta garīga sfēra, bet svarīgs valdības politikas objekts. Jārada valsts "garīgais zelta fonds" ar latvisku saturu. Citādi arī neatkarīgā Latvija var noslīkt ģermāņu un slāvu jūrā. J. Akuraters norāda, ka latviskajai kultūrai ir spēcīgas vēsturiskas saknes – latvju dainas, teikas, tautas mūzika, lieli ir arī sasniegumi 19. un 20. gadsimtā. Tas viesā pārliecību par spēcīgas nacionālās kultūras celsmes panākumiem.

Pilsoņu kara gaisotnē latviešu autori sāk akcentēt latviskas valsts celtniecības nepieciešamību. Tā ir atbilde uz lielinieku apgalvojumiem, ka, sadarbojoties ar Vāciju un vācbaltiešu Landesvēru, latviešu demokrāti atsakoties no nacionālās stājas, kā arī reakcija uz minoritāšu skeptisko un noraidošo attieksmi pret patstāvīgu un nacionālu Latviju.

Tā A. Kroders rakstā "Pagātne nav attaisnojums" noraida vācbaltiešu prasību ieviest Latvijā latviešu un vācu divvalodību. Viņš parāda, ka, demokrātiski lemjot, ir jārespektē iedzīvotāju vairākuma – latviešu tautas – griba un ka vācbaltiešu minoritātes dominante

700 nebrīves gadus te nevar būt pozitīvs arguments.⁷ E. Blanka rakstā "Lielkrievu vieta Latvijā" savukārt tiek noraidītas lielkrievu šovinistu tiekšmes palikt par noteicējiem Latvijā. Autors prasa nepieļaut, ka atklāti aģitē par Krievijas impērijas atjaunošanu un Latvijas iekļaušanu tajā, viņš uzstājas pret krievu baltgvardu karaspēka vienību organizēšanu šeit, jo saskata tajās briesmu perēkli.⁸ Valstij jāstāv nācijās sardzē.

Pēc Cēsu kaujām 1919. gadā avīzes "Latvijas Sargs" redakcija (A. Kroders, J. Bankavs, R. Kroders) 8. jūlija numurā ievadrakstā "Pēc 700 gadiem" paziņo, ka uzvaras rezultātā Latvija ir kļuvusi par latviešu valsti, kurā valdnieks būs latvietis. Tātad taps latviešu kultūras nācijas valsts. Pēc dažām dienām (12. jūlijā) šajā pašā avīzē Eduarda Cālīša rakstā "Iekšējā miera labad" tiek paskaidrots, ka šī valsts nebūt neatstums no dalības pārvaldē tos cittautiešus, "kuri Latviju atzīst par savu tēviju un dzimteni". Tiem būs tādas pašas tiesības kā latviešiem. Bet ne tiem, kuriem Latvija ir tikai veikalu darījumu vieta, vai kuriem ir citas valsts orientācija. Jāprot novērtēt katra cittautieša stāju un intereses, dalot viņus lojālos un nelojālos.

Kontekstā ar šo viedokli top Viktora Eglīša raksts "Latvijas valsts nākotne", ko "Latvijas Sargs" publicē 1919. gada 15. augustā. Tā autors ir pārliecināts, ka latviešu vadītā Republikā nebūs etnokrātijas; ja vācbaltieši atteiksies no bezpamata pretenzijām uz valdonību, viņi būs vēlami līdzpilsoņi, arī "ebreji atradīs diezgan telpas savām tirdznieciskām spējām. Un galā nejutīsies tik slikti arī paši krievu nacionālisti..." Taču garīgas dzīves jomā šis autors proponē katras etnonacionālās kopības striktu patstāvību. Rakstā "Nacionālā augstskola" viņš iesaka dibināt Latvijas universitāti kā latviešu īpatnās zinātnes un kultūras centru, izspiežot cittautiešu idejas, arī "ebrejisķi-vāciskās reliģiskās mācības", kuras esot ilgi kropļojošas latviešu garu. Šī prasība vērsta pret kristiānismu, kura vietā tiek prasīta senās "nacionālā panteisma" reliģijas atjaunošanas veicināšana, gatavojot tā "nacionālos", "tautiskos" sprediķotājus.⁹ Tā nacionālisms tiek pavērsts uz atgriešanos pagātnes barbariskajās tradīcijās un iedomās. Tā ir destruktīva tautas "nacionālizācijas" izpratne. Šiem V. Eglīša uzskatiem bija maz piekritēju.

Pēc R. fon der Golca un P. Bermonta vadītās armijas avantūras un tās sagrāves Latvijā atkal pastiprinājās pretvācu noskaņojums. Taču publikācijās to pauda atklāti tikai tad, kad bija pabeigta Latgales atbrīvošana. "Latvijas Sarga" redakcija 17. martā publicē divus attiecīgus rakstus. Viens saucas "Sen gaidīts solis" un apsveic Latvijas armijas virspavēlnieka ģenerāļa Jāņa Baloža pavēli par vācbaltiešu Landesvēra izformēšanu, norādot, ka tādējādi Latvijā tapusi pilnīgi latviska armija, kurā komandas tiek dotas tikai latviešu valodā. Otrajā rakstā "Veltīgs uztraukums" tiek kritizēts vācbaltiešu liberālais ietekmīgais politiķis Pauls Šimans par brīdinājumu, ka pēc uzvaras karā var sākties šovinistisks pretvāciskums. P. Šimans uzskata, ka tādā gadījumā notiks vācbaltiešu izceļošana no Latvijas. "Latvijas Sarga" vadītāji noraida latviešu šovinisma bubuļa rēga esamību un iesaka vācbaltiešu politiķiem vairāk rūpēties par savas jaunatnes audzināšanu lojalitātē pret Latvijas valsti un latviešu tautu. Kad vācbaltiešu minoritāte atdalīs sevi no muižniecības egoistiskajām interesēm, varēs panākt arī ciešu sadarbību Latvijas nākotnes labā.

Ļoti ass ir E. Blanka raksts "22. maijs 1919. – 1920.", kas veltīts pirmajai gadskārtai kopš Rīgas atbrīvošanas no lielinieku valdības jūga. Tajā šī diena nav vērtēta pozitīvi, akcentēts vācu karaspēka terors pēc sarkanarmiešu atkāpšanās. E. Blanka skatījumā tā ir "divu diktatūru agonijas diena Latvijā", kad boļševistisko varu nomainīja vācu feodālu (t. i., muižniecības) diktatūra – arī nežēlīga un prettautiska.¹⁰

Tādējādi no jauna uzliesmoja latviešu un vācbaltiešu vēsturisko rēķinu pieteikšana ar savstarpējiem apvainojumiem. Tās ir kara atskaņas. Taču jāpiezīmē, ka attieksmē pret latviešu sarkanajiem strēlniekiem E. Blanks bija daudz iecietīgāks un aicināja viņiem piedot sekošanu "pasaules revolūcijas" idejai un tās vadoņiem, ņemot vērā strēlnieku nozīmi Krievijas impērijas atjaunošanas spēku sakaušanā, bez kā neatkarīgās Latvijas pastāvēšana nebūtu iespējama.¹¹

Nacionālais faktors guva arvien svarīgāku ietekmi sabiedriskās domas un politisko viedokļu veidošanās procesā Latvijā.

2. Pirmajā vietā – nacionālās valsts celtniecība (1920–1925)

Laika periods no Latvijas Satversmes sapulces vēlēšanām (1920. gada aprīlī) līdz 2. Saeimas vēlēšanām (1925. gada oktobrī) nacionālo attiecību vēsturē iezīmējas kā stabilas nacionālās valsts pamata radīšanas laiks. Tiek noskaidroti un likumos fiksēti svarīgākie valsts, pilsoņu, nacionālo kopumu tiesību jautājumi.

Tas bija iespējams ne tikai sakarā ar uzvaru Atbrīvošanas karā, miera noslēgšanu ar Vāciju un Padomju Krieviju, Latvijas starptautisko atzīšanu de jure un uzņemšanu Tautu Savienībā, bet arī tādēļ, ka jau 1919. gada 23. augustā bija pieņemts demokrātisks un liberāls Latvijas pilsonības likums, kas deva pilsonību visām personām, kuras te dzīvoja pastāvīgi un oficiāli līdz 1914. gada 1. augustam, pasaules kara sākumam. Ļoti stabilizējoša nozīme bija arī 1919. gada 8. decembrī pieņemtajiem likumiem "Par Latvijas izglītības iestādēm" un "Par mazākumu tautību skolu iekārtu Latvijā", ar kuriem tika noteikta minoritāšu kultūras un izglītības autonomija un minoritāšu skolu mācību kārtība. Izveidojās visai plašs mazākumtautību nacionālo skolu tīkls.

1922. gadā tika pieņemta Latvijas Satversme, kas atzina par valsts varas nesēju visu Latvijas tautu, sākot ar 1920. gada rudenī tika īstenojama radikāla agrārā reforma, kura nodeva muižnieku zemi tiem, kas to kopa un apstrādāja, tika radīti apstākļi rūpniecības atjaunošanai, izveidota spēcīga banku sistēma, nostiprināta tiesiskā kārtība un iekšējā drošība. No šīm pārmaiņām kopumā ieguva visi Latvijas pilsoņi. Taču gan saimnieciskajā, gan kultūras dzīvē notika arī asas interešu sadursmes. Nacionālajās attiecībās to raksturoja vācbaltiešu kopienas atbalsts muižniecības cīņai pret agrāro reformu, vācu, krievu un ebreju protesti pret pāreju uz latviešu valsts valodu, centieni nodibināt visu minoritāšu opozicionāro politisko bloku Satversmes sapulcē un Saeimā, nacionālās valsts koncepcijas kritika, likumprojektu iesniegšana par minoritāšu publiski tiesiskas autonomijas ieviešanu, lai tām dotu savas iekšējās pašpārvaldes tiesības utt.

Latvijas valdība visumā īstenoja tolerantu nacionālo politiku, 1923. gada 7. jūlijā Tautu Savienībai tika iesniegta Latvijas Deklarācija par minoritāšu tiesību garantēšanu. Taču kategoriski tika atraidīti visi iebildumi pret latviešu nacionālās valsts celtniecības pasākumiem, netika pieņemti pārnacionālas valsts veidošanas priekšlikumi un tika noraidīta minoritāšu autonomijas paplašināšana pāri kultūras autonomijas ietvariem.

Bija vēl viens nacionālo attiecību saasinājuma aspekts. Latvijas tautsaimniecības atjaunošanā, modernizācijā un jauncelsmē ļoti plaši piedalījās ebreju un vācu uzņēmēji, gūstot lielus panākumus un veicinot ekonomikas atlabšanu. Bez viņu kapitāla dalības tas nebūtu iespējams. Reizē ar to notika tāda nacionālo bagātību sadale un pārdale, kas deva peļņas lielāko daļu kapitāla ieguldītājiem. Tādēļ veiksmīgo banķieru, rūpnieku, tirgotāju vidū minoritātēm piederīgie ļaudis bija vairākumā. Pilsonības sociālajā virsslānī latvieši bija mazākumā. Savukārt valsts pārvaldes aparātā viņi bija noteicošie un lielā pārsvarā (ap 90% darbinieku). Radās pretruna starp nacionālo latvisko valsts pārvaldi un multietnisko saimniecisko eliti. Tā izpaudās arī Satversmes sapulcē un vēl vairāk – Saeimā, saduroties dažādām interesēm. Nacionālās valsts pārstāvji sašķēlās: vieni veidoja blokus ar minoritāšu opozīciju, kļūstot liberālāki un piekāpīgāki; otri ieņēma nacionāli radikālu pozīciju; trešie – kreisie sociāldemokrāti – noraidīja pilsoniskas nacionālvalsts nepieciešamību, atbalstīja pārnacionālas valsts ideju.

Latviešu autoru darbos šie notikumi un procesi tiek atspoguļoti no dažādu viedokļu redzesleņķa. Publikācijās dominē četri galvenie saturiskie virzieni: nacionālā jautājuma vēstures apzināšana un novērtēšana no iegūtās neatkarības un nacionālvalsts augstumiem; nacionālās valsts celtniecības un Latvijas valdības nacionālās politikas jautājumu izgaismošana; latviešu nācijas turpmākās attīstības perspektīvu izvērtēšana; latviešu un minoritāšu attiecību problēmu apspriešana un to risināšanas prognozēšana. Visplašāko veikumu šajā publicistikā devis Ernests Blanks, kurš 20. gados kļūst par izcilu latviešu nacionālās domas kalēju. 1921. gadā Rīgā klajā nāk viņa grāmata "Latviešu

tautiskā kustība", kuru papildinātu atkārtoti izdod 1923. gadā ar nosaukumu "Latvju nacionālā doma sadzīves cīņu ugunīs" un vēlreiz 1927. gadā – Rīgā ar virsrakstu "Latviešu tautas atmoda. Kultūrvēsturisks apskats" un Jelgavā – "Latvju tautiskā kustība".¹² Šis darbs galvenokārt ir vēsturisks apskats, kas sākas ar stāstījumu par latviešu tautas nacionālo atmodu 19. gadsimtā, tās līderiem un varoņiem – K. Valdemāru, J. Alunānu, A. Spāģi, K. Biezbārdi, K. Baronu, F. Brīvzemnieku, A. Kronvaldu, Māteru Juri un citiem, viņu devumu latviskas nacionālās ideoloģijas pamata radīšanā. Šie sabiedriskie darbinieki tiek rādīti kā paraugi, no kuriems vajag mācīties un kuru piemēram jāseko tiem, kas vada tautas dzīvi neatkarīgajā Latvijā.

E. Blanks norāda: kaut arī jaunlatviešiem nebija politiskas programmas, ar savu darbību viņi cēla tautu uz lieliem darbiem un panāca, ka dzimst latviešu nācija, kas apzinās savas intereses, cīnās par to īstenošanu. Personīgā parauga faktoram te bija izšķiroša nozīme. Tāds varēja tik iespaidīgi izpausties tādēļ, ka jaunlatviešiem bija svarīgi lieli mērķi – gan sociāli, gan nacionāli. Grāmatā parādīts, ka latviešu nacionālā kustība dzima kā latvju zemniecības emancipācijas cīņa pret vietējo vācu muižniecību, birģelību un garīdzniecību. Tajā savijās sociālie un nacionālie centieni, kuri ir nesaraujami. Kad 19. gs. 80. gados tikko dzimusī latviešu pilsonība atsacījās no radikālām prasībām, nacionālā kustība saplaka un deformējās par bezspēcīgu epigonismu, kuram vairs nebija plaša atbalsta tautā. Sākas cits posms: "ārīgi skaļš un revolucionārs, bet iekšēji tukšs nacionālās reakcijas laikmets – deviņdesmitie gadi" – tā E. Blanks raksturo Jaunās strāvas laiku latviešu vēsturē.¹³ Mūsaprāt, tas ir pārāk noliedzošs, ignorē sociāldemokrātiskā virziena pozitīvo sniegumu latviešu demokrātiskās domas tapšanā un strādnieku pietuvināšanā aktīvai sabiedriskai darbībai.

Gandrīz tikpat kategoriski E. Blanks nosoda jaunlatviešu piekāpību krieviskuma priekšā, viņu lielo pietāti pret krievu kultūru un valstiskumu. Tādēļ "kārķļu vācietības vietā radās kārķļu krievu laikmets, daudz ļaunāks un bīstamāks tautas patstāvībai, kā pirmais" – apgalvo E. Blanks. Viņš vēl piebilst: "Tā mūsu nacionālā ideoloģija jau no paša sākuma pieņēma bīstamu virzienu uz austrumiem un pārgāja mūsu

sabiedrības asinīs kā krieviska domāšana..."¹⁴ 20. gadsimtā latviešu revolucionāri pilnīgi esot iekļāvušies krieviskā, nihilistiskā grāvēju strau-
mē, bet vājais latviešu nacionālisms izdarījis lielu kļūdu galvenā nacio-
nālā pretinieka noteikšanā: cīnījies pret vācietību, kad jau galvenokārt
bijis jācīnās pret krievu imperiālismu, šovinismu.¹⁵ Tikai 1917. gadā
revolūcijas liesmās noticis nacionālo politisko spēku pavērsiens uz cī-
ņu pret Krieviju. "Latvijas atdzimšana neatkarīgā suverenā republikā
notiek kā pretkrievisko un pretkomunistisko spēku uzvaras rezultāts".
"Atsacīšanās no jaunlatviešu un jaunstrāvnieceku negatīvām tendencēm
– krieviskās orientācijas un kosmopolītisma – deva mūsu pirmajai re-
publikāņu paaudzei iespēju atjaunot deviņdesmitos gados pārtraukto
tautisko kustību," secina E. Blanks.¹⁶ Viņš uzskata, ka latviešu nacio-
nālismam jābūt izteikti antikrieviskam un jāatbrīvo tauta no austrumu
ideju, tradīciju un dzīvesveida ietekmes. Tikai tā varot celties īsti na-
cionāla Latvijas valsts un sabiedrība.

E. Blanka priekšstats un ieteikumi nāca klajā laikā, kad latviešu
nacionālismā joprojām dominēja pretvāciskā nostāja, kas pastiprinā-
jās pēc bermontiādes. Karā pret Padomju Krieviju 1920. gadā latvie-
šu tauta vairs nebija vienota, kreisi noskaņotie cilvēki karu neatbal-
stīja. Simpātijas Krievijai neslēpa arī kreisie sociāldemokrāti, kuri
cerēja, ka pāreja uz *jauno ekonomisko politiku* transformēs padomju
varu par demokrātisku iekārtu un tad varēs domāt par ekonomisku
ūniju starp Krieviju un Latviju. Arī liberālajām pilsoniskajām aprin-
dām šī iedoma nebija sveša. Pretvāciskums objektīvi darbojās pro-
krieviskuma labā. E. Blanks saskatīja šajā gaisotnē bīstamu noslieci,
kura netālā nākotnē varēja apdraudēt Latvijas neatkarības saglabā-
šanu. Tādēļ viņš brīdināja un aicināja būt modriem.

1923. gadā Rīgā iznāk E. Blanka otra nozīmīgākā grāmata "Latvi-
jas valsts pirmie gadi", kurā viņš kopumā pozitīvi vērtē Republikas
pastāvēšanas bilanci, parādot nacionālās politikas panākumus: "Lat-
vijas valsts pirmie pieci gadi ir spīdoši pierādījuši, ka mēs varam
attīstīties un pieņemties spēkā kā brīva neatkarīga tauta".¹⁷

Taču vienlaikus nācās atzīt, ka šajā brīvvalstī liela ekonomiska un
politiska ietekme bija minoritātēm un tās gan ekonomiski, gan kulturāli

iespaidīgi nostiprinājās. Tiesa, krievi un vācieši savu agrāko valdošo stāvokli vairs nespēja atgūt, toties palielinājās ebreju ietekmīgums. E. Blanka rīcībā esošie dati it kā liecināja, ka viņu lielā saimnieciskā aktivitāte varot nomākt latviešu uzņēmēju ieceres, Liepāja un Daugavpils jau "pāržidojoties", bet Rīgā ebreji esot kļuvuši par vadošo sociālo aristokrātiju. Tās rokās esot nonācis Latvijas "zelta fonds" – meži un kokmateriāli. E. Blanks izdara jaunu secinājumu: "Uz citu minoritātu skaitliskā, ekonomiskā, kulturelā iespaida krišanās fona Latvijā lepni paceļas žīdu varas pieaugšana".¹⁸ Šādu antisemitisku noskaņojumu toreiz pauda ne viens vien radikāli noskaņots latviešu nacionālists, to izsauca reālā situācija saimnieciskajā dzīvē, kad latviešu uzņēmējiem nebija ne līdzekļu, ne pieredzes rūpniecībā, tirdzniecībā un finansu operācijās. Tās bija Latvijas vēstures sekas. Taču ne jau ebreji bija vainojami šīs īpatnās vēstures cēlonībā. Viņi Latvijā pildīja to pašu iniciatoru misiju, ko citās zemēs, kur attīstījās kapitālisms, brīvā tirgus saimniecība, bet "nacionālais" kapitāls bija gaužām nepietiekams lielam modernizācijas procesam. E. Blanks šo vēstures īpatnību Latvijā neparādīja un neizskaidroja. Tādēļ viņa spriedums šajā jautājumā ir politikānisks, nezinātnisks. Tas neveicināja tautību sadzīvi Latvijas interesēs. Pēc šeit teiktā ir tomēr jāpaskaidro: E. Blanks nekad nav bijis "klasisks" antisemīts, nav noniecinājis un apvainojis ebrejus kā tautību un ticību. Viņa saimnieciskais pretebrejiskums atspoguļoja to paniku, kāda pārņēma latviešu radikālos nacionālistus, redzot, ka ekonomiskajās sfērās latviskošana negūst cerētās sekmes, to nepieļāva brīvās konkurences apstākļi.

Jāatzīmē, ka E. Blanks, sākot ar 1920. gadu, neticēja politiskas vai valstsnācības izveidošanās iespējai Latvijā un orientēja uz visas varas koncentrēšanos latviešu nācijas rokās. Šajā sakarā viņš polemizēja ar Rīgas pilsētas galvu Andreju Frīdenbergu, kurš savās runās un publikācijās joprojām proponēja vienotas Latvijas nācijas nepieciešamību. (Tas sevišķi izteiksmīgi darīts A. Frīdenberga rakstā "Politiskā nācija un nacionālisti" avīzes "Jaunākās Ziņas" 1920. gada 5. jūnija numurā, kur viņš izsaka cerību, ka latvieši, ieguvuši savu valsti, spēs apvienot visas minoritātes ap sevi kopīgā jaunās dzīves celtniecības darbā.)

E. Blanks tam nepiekrita un avīzē "Latvijas Sargs" rakstā "Nacionālo interešu sargi" asi kritizēja Rīgas domes lēmumu izveidot īpašu komisiju minoritāšu sociālās apgādības lietu kārtošanai (jo minoritāšu uzņēmēji ziedoja tam prāvus līdzekļus). Šajā kompromisa lēmumā E. Blanks saskatīja sākumu pārejai no nacionālās valsts celtniecības uz latviešu un minoritāšu divvaldību.¹⁹ Rakstā "Par nacionālo politiku" E. Blanks pauž uzskatu, ka Frīdenberga centieni balstās uz nereālu sadarbības ilūziju. Minoritāšu un latviešu intereses esot tik pretrunīgas, ka "kopēja nācija" būtu nevis vienota, bet dažādu spēku konglomerāts, kurā nemiēģi notiktu iekšēji strīdi un cīņas, vājinot valsti, padarot to permanenti nestabilu, jo ne vācbaltieši, ne krievi, ne ebreji neticot Republikas ilgstošas pastāvēšanas perspektīvai.²⁰

Savus iebildumus pret valsts nācijas iespēju Latvijā E. Blanks izsaka nepārtraukti. 1922. gada 18. un 22. oktobrī avīzē "Latvijas Vēstnesis" rakstā "Mūsu nacionālā politika un minoritātes" viņš cenšas pierādīt kompromisa neiespējamību arī kultūras jomā, paredzot asu konfrontāciju starp latviešu un minoritāšu kultūrām par ietekmi Latvijā. Šeit viņš atkal pievēršas ebreju tēmai un apgalvo, ka tieši viņu inteliģence te esot krievu kultūras iespaids lielākā saglabātāja un nostiprinātāja. ("Žīdi mums nepieņemami galvenokārt kā *krieviski* žīdi").²¹ Latviešiem esot jāstiprina sava nacionālā individualitāte, bet cieša kop-sadarbība ar vācu un krievu kultūru varot novest pie latviskās identitātes vājināšanās vai pat izzušanas; pat neatkarīgā valstī, ja tajā nebūs latviešu nācijas stipras virsvaras.

E. Blanka redzējumā latvieši bija kultūras nācija, tādēļ arī viņu valsts svarīgāko satvaru veidoja nacionālā kultūra. Valsts nacionālās politikas centrā vienmēr jābūt rūpēm par šīs kultūras uzplaukumu. Citādi Latvija noslīdētu no nacionālās attīstības maģistrāles. – Tāds bija radikālā kultūras nacionālisma viedoklis.

Otrs aktīvākais nacionālā jautājuma tēmas autors 1920. – 1925. gadā ir Arturs Kroders. Tieši viņa darbos attīstīta koncepcija par latviešu kultūras nāciju un tās turpmākajām izredzēm neatkarīgajā Latvijā. 1921. gadā izdevniecība "Leta" laiž klajā A. Krodera grāmatu "Domas par latvju kultūru". Tajā parādīts, ka tikai pēc 1918. gada

18. novembra latviešu nācija sāk īsti apzināt savu būtību, kultūras tautisko kopsakarību, tās valstisko nozīmīgumu.²² Rodas latviešu nacionālais pasaules uzskats, nacionālā ideoloģija. Valsts pamatos jāliek "latvju tautas pilnības ideja", nacionālās vērtības. A. Kroders uzskata, ka nacionālā ideja galvenokārt ir latvju kultūras ideja, kas sākusī savu ceļu kopš jaunlatviešu epopejas, apsīkusi pēc tās un no jauna uzplaukusī pēc 1905. gada revolūcijas. Bez tam šis autors secina, ka saimnieciski stabilos gados nacionālkulturālā attīstība nav bijusi tik strauja, kā materiāli grūtos laika posmos, kad bija jārod izeja no grūtībām; tiesa, ja nabadzība nonāk līdz badam, tad kultūras dzīve aprimst.²³ Tomēr latviešu sabiedriskās orientācijas kļūda no pat jaunlatvietības esot bijusi ekonomiskās darbības fetišizēšana, "vēdera bruņinieku filozofija" un garīguma, kultūras nenovērtēšana. Tas vājinājis nācijas garaspēku, tādēļ novirzē no nacionālisma uz sociālismu esot vainojami jau paši latviešu nacionālās kustības pamatlicēji. "Ja jaunlatviešu kustība nebūtu tā novirzījies no saviem nacionālajiem ideāliem, no latvju nacionālās kultūras attīstības... tad jaunstrāvniecība būtu tikai nacionālās kultūras darba turpinātāja..."²⁴ Nebūtu nacionālās attīstības pārtraukuma, Latvija 20. gs. nekļūtu sarkani radikāla, bet nacionāli stipra – domā A. Kroders. Galvenā tautas nacionālās dzīves problēma esot bijusi laukos – kā pievērst materiāli utilitāri domājošo, centīgo zemnieku nacionālajai kultūrai, izraujot viņu no šaurās un vientuļās lauku sadzīves aploka. Citiem vārdiem – latviešu zemniecības sabiedriskošana un nacionalizēšana modernās nacionālās kultūras plašumā. To varējusi paveikt tikai nacionālajām idejām uzticīga inteliģence, bet tā esot augusi lēnām. Arī A. Kroders secina, ka izšķirošais kāpinājums noticis tikai pasaules kara laikā, sevišķi 1917. gada nacionāli kritiskajā situācijā. Kad strādniecība nonāca lielniecisma valgos, zemniecība pievienojās nacionālajai kustībai. Radās arī nacionālie strādnieki. Tā tapa tautiska bāze Latvijas valsts izcīnīšanai. Tomēr A. Kroders brīdina: tā būs stipra un paliekoša tikai tad, ja kļūs par latvisku kultūras valsti; tas ir sasniedzamais, reālistiskais ideāls, kura īstenošana jāpanāk ar mērķtiecīgu valsts nacionālo politiku.²⁵ Vispirms esot jāizstrādā latviešu kultūras nācijas valsts ideoloģija ar savām nacionālās attīstības un politikas koncepcijām. A. Kroders uzskatīja, ka ne-

atkarīgās valsts eksistence nav pašmērķis. Par mērķi viņš nosauc "latvju tautas garīgās suverenitātes" nodrošināšanu, bet par absolūto ideālu – "personības pašnoteikšanos, cilvēka garīgo un fizisko neatkarību". Jāuzceļ "kulturēla Latvija bez naida, bez savstarpējas kaujas piedraudēšanas... bez nikniem strīdiem un bez dusmu pilnām vēlēšanu kampaņām..."²⁶ Kultūrvalstī būs iespējamās tolerantas un humānas cilvēku attiecības. – Tā ir visai idilliska prognoze, kura toreiz nevarēja gūt reālu apstiprinājumu. Taču šī autora nacionālisms te atklājas kā nacionālliberālisma izpausme atšķirībā no E. Blanka nacionālradikālisma. Tādēļ A. Krodera viedoklis bija perspektīvāks.

Latviešu nacionālisma divu idejisku spārnu rašanos apliecina arī A. Krodera brošūras "Par minoritātu autonomiju" (izdod "Latvju kultūra" 1924. gadā) saturs. Šis darbs veltīts nacionālās valsts un minoritāšu attiecību tiesisko aspektu noskaidrošanai. Tas iepazīstina lasītāju ar Rietumeiropas un PSRS dažādām pieejām minoritāšu autonomijas ietvaru noteikšanā un realizēšanā, saglabājot valsts kopuma prioritāti un prerogatīvu. Tiek uzsvērtā tā izšķirošā nozīme, kāda bija Antantes 1919. – 1920. gadā izstrādātajiem minoritāšu tiesību līgumiem, kurus parakstīja Polija, Čehoslovākija, Rumānija, Austrija, Bulgārija, Serbija, Grieķija, Armēnija, Ungārija, Turcija un kuru garā tika sastādīta arī M. Valtera uzrakstītā Latvijas valdības minoritāšu tiesību garantēšanas Deklarācija, ko iesniedza Tautu Savienībai.²⁷ Tā Latvija pievienojās Rietumu demokrātijas politikas pamatprincipiem. A. Kroders tos visnotaļ atbalsta un izsaka savus apsvērumus par to īstenošanu Latvijas apstākļos, kur 1/4 pilsoņu bija minoritātēm piederīgi cittautieši. Viņa uztverē pamatnācijas un minoritāšu tiesības izriet no pašnoteikšanās tiesībām, kuras dalās divās atšķirīgās realizācijas iespējās: teritoriālajā un personālajā. Latviešu nācijai piederēja pirmā iespēja, tā dzīvoja vienkopus savā vēsturiskajā teritorijā. Minoritātēm savukārt bija tiesības prasīt sev piederīgo personu (valsts pilsoņu) īpašo nacionālo interešu respektēšanu, tādu nacionālās kultūras autonomiju, kas garantētu viņiem iespēju saglabāt un attīstīt savu nacionālo identitāti. Taču tādēļ nebūt nebija nepieciešams ierobežot pamatnācijas tiesības valsts likumdošanā, pārvaldē, valsts valodas noteikšanā, t. i.,

samazināt tās suverenitāti. Demokrātiska tiesību sadale atbilstoši starptautiski atzītiem principiem ir ceļš uz problēmas atrisinājumu. A. Kroders arī parāda, ka no starptautisko tiesību viedokļa nepamatota bija vācbaltiešu minoritātes vadības prasība izveidot Latvijā savu administratīvi tiesisko pašpārvaldes orgānu ar pašvaldības statusu. Viņš brīdina: kultūras autonomija nedrīkst pārvērsties par "valsti valstī".²⁸ Tautību tiesiska federācija var būt lietderīga tikai daudznacionālā, bet nekādi ne – nacionālā valstī. Bez tam minoritāšu pieprasītās "tiesības" obligāti reģistrēt savus tautiešus un aplikt viņus ar savu "nacionālo" nodokli (papildus valsts nodokļiem) it kā radītu otru pilsonību valstī un reizē ar to lielus sarežģījumus tiesiskajā dzīvē. A. Kroders paredz, ka ap šiem jautājumiem vēl izraisīsies asa politiska cīņa, un aicina stāvēt valsts tiesību nedalāmības sardzē. Problēmas būtība te bija – būt vai nebūt nacionālajai valstij.

Latviešu nacionālās valsts vēsturisko pamatojumu akcentēja Miķeļa Valtera monogrāfija "Latvija, tās attīstība par valsti un Baltijas jautājumi", kas 1923. gadā izdota Romā vācu valodā.²⁹ Tā bija domāta izplatīšanai ārzemēs, lai izgaisinātu atsevišķu vācu vēsturnieku un politiķu izplatīto tendenciozo versiju par latviešu tautas iedzimto destruktivitāti un antitolerantismu.³⁰ M. Valters pārliecinoši pierāda, ka latviešu negatīvā attieksme pret "vāciskumu" (īstenībā – vācbaltiešu virskundzību) un viņu radikālisms sakņojas nevis tautas mentalitātē, bet tajos vēsturiskajos apstākļos, kurus Latvijā radījis svešzemnieku jūgs – sevišķi agrārajā jomā, kur latviešiem tika atņemtas īpašuma tiesības uz zemi. Būdami sociāli apspiesta un beztiesīga lauku iedzīvotāju kārta, latvieši kļuva antagonistiski nesamierināmi ar saviem ekspluatatoriem, vācbaltiešu muižniecisko "kungu kārtu". Taču pašu latviešu iekšējā dzīvē gūtās īpašības – darba mīlestība, taisnības izjūta, godprātība, pasaules izzīņas vēlme – tika saglabātas un koptas pat visgrūtākajos dzimtbūšanas laikos. Tas tika panākts, pateicoties etnosa dzīvesziņas pārmantotībai, nevis vācu kungu "muštūrai" un gādībai. M. Valters pārmet vācu autoriem nevēlēšanos iedziļināties latviešu un igauņu iekšējā pasaulē un konservatīvu turēšanos pie arhaiskiem feodālās sabiedrības domāšanas priekšstatiem. M. Valters secina: tieši

tādēļ vācbaltieši nespēja saprasties ar Baltijas autohtonām tautām – nācijām.³¹ Viņš aicināja Latvijas vācbaltiešu minoritātes līderus rūpīgi izvērtēt savas pagājības norises un atrast jaunu, laikmetam atbilstošu redzesviedokli, lojāli pievienoties latviešu nacionālajai valstij.

Filozofa skatījumā latviešu nacionālā tēma guva izgaismojumu Pētera Zālītes grāmatā "Latviešu tautas dvēsele ar iepriekšēju dvēseles jēdziena un tautas dvēseles apskatu", kas tika izdota 1928. gadā.³² Atšķirībā no augstākminētajiem autoriem P. Zālīte interpretē nāciju kā etnisku kopumu, kas tapis no cilšu saknēm. Viņš pauž strikti ideālistisku uzskatu, ka etnosa raksturu galvenokārt nosaka nevis dzīves apstākļi un tā intelektuālais potenciāls, bet iedzimtie etniski tautiskie instinkti, dvēsele, kas dzimusi rasē. Šī latviešu dvēsele "savā autonomā darbībā", "dziņā pēc brīvības" un gaismas esot tā, kura glābusi etnosu no iznīcības. Citādi – pagātne bijusi drūma, jo pār latviešiem gadsimtiem ilgi karājiem iznīcības Dāmokla zobens; viņi jau bijuši nolemti bojāejai, bet tautā tomēr liesmojusi iekšējas pretestības spīta uguns, kas to novērsusi. Šīs dvēseles atspulgs bija latvju dainas.³³

P. Zālīte gan norāda, ka tautas dvēsele nav mūžīga un nav arī nemainīga; tā jāatjauno ar nacionālās idejas spēku. Daudzu latviešu apziņa esot stipri deformēta svešās ietekmēs. To veicinājušas jauktās laulības, kuras vājinot etniskās eksistences instinktu. Īpaši esot kaitējušas laulības ar krievu partneriem.³⁴ Neatkarīgā Latvijā esot jāsamazina šādu laulību skaits, protams, ne jau ar tiesiski administratīviem pasākumiem, bet veicot attiecīgu nacionālu audzināšanu, izskaidrojot jaunatnei un vecākiem nacionālā pienākuma būtību, tā spēcinojot tautas pašsaglabāšanās gribu.

P. Zālīte bija arī cittautiešu asimilācijas pretinieks, jo uzskatīja, ka tā latvieši varot deģenerēties. Īpaši, ja asimilētos krievi un ebreji, tie ienestu etnosa asins un garīguma fondā savas negatīvās rakstura īpašības, samaitātu tā "balto dvēseli". Turklāt ebreju īpašības parasti ņemot virsroku, pārvēršot viņiem tuvus cilvēkus par ebrejiem. – Te šis autors noslīd līdz rasisma ideoloģijas zemumam.

Turpat tiek ieteikta "krustošanās" ar lietuviešiem, angļiem, zviedriem, pilsonības jaunās paaudzes apmācīšana un audzināšana

Francijā un Anglijā.³⁵ Citiem vārdiem – latviešu rietumnieciskošana. Tiesa, par Rietumu demokrātiskā pasaules uzskata pārņemšanu P. Zālīte neraksta.

P. Zālīte uzskatīja, ka "tautas liktenis slēpjas tautā pašā un ne viņas valdības formā", taču prasīja, lai latviešu politiskie darbinieki nepieļauj cittautiešu uzņemšanu valdības sastāvā, jo tie nekad nespēsot saprast latviešu tautas psihi un vajadzības. Te viņš atkal izsaka antisemitisku pieņēmumu, ka sevišķi bīstama varot būt ebreju dalība valdības darbā vai pat valdības vadīšanā.³⁶

Var nojaust, ka šī pēdējā piezīme tieši attiecināta uz Latvijas Republikas pirmo un vairākkārtējo ārlietu ministru un divkārtējo ministru prezidentu 1921. – 1923. gadā Zigfrīdu Meierovicu, kura tēvs bija ebrejs. Pēc P. Zālītes etniskā priekšstata arī pats premjers bija pieskaitāms ebrejiem. Kā zināms, Z. Meierovics veicis milzīgu pozitīvu darbu Latvijas nacionālās valsts izveidē un nostiprināšanā, bijis pārliecināts latviešu patriots.

P. Zālītes grāmatas vairākas atziņas nāca no tiem pašiem rasisma atklāsmes avotiem, no kuriem smēlās nacistiskā ideoloģija Vācijā, gatavojoties savas rasistiskās antihumānās politikas īstenošanai. Jādomā, pats P. Zālīte neapjauta, cik necilvēciskas un barbariskas bija rasisma teorijas.

Liberālu attieksmi pret minoritātēm Latvijā puda sabiedriskā politiskā darbinieka Saeimas deputāta (no Jaunzemnieku savienības) Kristapa Bahmaņa grāmata "Uzvāra saimnieciskā cīņā", kura ieraudzīja dienasgaismu 1923. gadā.³⁷ Tās autors centās atbildēt uz tolaik aktuālo jautājumu: vai latviešu nācijas sociālie spēki un to saimnieciskie pārstāvji varēs sekmīgi konkurēt ar cittautiešu baņķieriem un uzņēmējiem demokrātijas un brīvā tirgus apstākļos neatkarīgajā Latvijā. Meklējot atbildi, K. Bahmanis īsā ekskursā ataino latviešu uzņēmējdarbības sākotni 19. gadsimtā un paplašināšanos 20. gs. līdz Latvijas valsts tapšanai. Viņš pierāda, ka latviešiem piemīt gan saimnieciskā iniciatīva, gan rosme, gan konkurentspejas. Sevišķi sekmīgi darbojās krājaizdevumu biedrībās un tirdzniecības kooperatīvos apvienotie latviešu amatnieki, zemkopji, rūpnieki, tirgotāji, namu īpašnieki. Palīgā

nāca viņu darba centīgums, akurātība, samērā augstais kultūras līmenis un arī nacionālā solidaritāte latviešu starpā. Neatkarīgajā valstī, pēc Bahmaņa ieskata, bija plašas iespējas veikt rezultatīvu nacionāli ekonomisku un politisku cīņu. Taču līdztiesības apstākļos, nevis administratīvi ierobežojot konkurentu tiesības. Autors asi kritizēja tos latviešu politiķus un publicistus, kuri neticēja veiksmīgas sacensības iespējai (norādot uz vēsturiskās netaisnības sekām – "nacionālā" kapitāla vājo spēku).

Atšķirībā no antisemitisku priekšstatu un aizspriedumu sējējiem K. Bahmanis pozitīvi vērtē ebreju uzņēmēju un tirgotāju ieguldījumu modernas tautsaimniecības veidošanā Latvijā un iesaka latviešiem mācīties no viņu pieredzes. Pirmām kārtām – sākotnējo uzkrājumu radīšanā, ražošanas un tirdzniecības kvalitatīvo rādītāju celšanā, informācijas iegūšanā, savstarpējā solidaritātē, sociālās palīdzības sniegšanā savas tautības algotā darba cilvēkiem un mazāk spējīgiem īpašniekiem.³⁸ K. Bahmanis atzīst, ka ebrejiem bijusi spēcīgāka nacionālās kopības apziņa nekā viņu konkurentiem neebrejiem. Svarīga bijusi arī prasme reklamēt savus ražojumus, preces, pieredzi. Ebreju uzņēmēji nav izdevuši līdzekļus savas personības reklamēšanai, pratuši atturēties no skaļa un izlaidīga dzīvesveida, maz lietojuši alkoholu. To visu varēja ievērot arī topošie latviešu kapitālisti. Autors ticēja viņu nākotnei.

1922. gadā daudzos lasītājos izbrīnu izsauca ultrakonservatīvā autora Frīdriha Veinberga grāmata "Latvijas pirmā Saeima", kurā viņš izteica arī savas domas par minoritāšu ietekmi Latvijas Republikā.³⁹ Apmetis "kūleni" par 180 grādiem, kādreizējais "Melnais Fricis" kritizēja latviešu labējos un nacionālistiskos politiķus par minoritāšu politiskā svara pārspīlēšanu un nacionālistiskas antiminoritāriskas histērijas uzpūšanu. Viņaprāt, tas tiekot darīts, lai, radot troksni ap "iekšējo ienaidnieku", nomaskētu savas (tautiskās) neveiksmes un neizdarības.

Īpaši uzsvērti F. Veinbergs šausēja pretkrieviskuma propagandu, brīdinot, ka nākotnē, pēc Krievijas lielvalsts atjaunošanas, latviešiem ar to būs draudzīgi jāsadzīvo.⁴⁰ Stipri tiekot pārspīlētas "ebreju briesmas", jo Latvijas ebreji necenšoties iespieties valsts garīgajā un politiskajā dzīvē, sagrabt latviešu presi (kā tas notiekot Vācijā –

norāda F. Veinbergs). Saimnieciski viņi gan pretendējot uz dominanti; cēlonis – latviešu nabadzība. Tā esot jāpārvar ar darba sparū un prātu.⁴¹

Arī baltvācieši vairs neesot tik bīstams spēks kā agrāk, jo zaudējuši savas latifundijas. F. Veinbergs uzskata par lielu kļūdu atteikšanos no vācu un krievu valodas mācīšanas latviešu ģimnāzijās, nedrīkstot "aizbērt" šo lielo tautu kultūras avotus. Viņš norāda – latviešu nacionālā kustība dzima un auga saskarē ar šīm kultūrām. Ja norobežosies no tām, latviešu kultūras dzīve kļūs mazvērtīgāka un latviešu nacionālā apziņa – tikai vājāka.⁴² – Pie tādiem secinājumiem sava mūža galā nonāca konservatīvākais latviešu nacionālists F. Veinbergs. Varbūt tā viņš vēlējās kaut nedaudz samazināt savu vainu par tautai agrāk sniegto kļūdaino un reakcionāro orientāciju.

Latvijas brīvvalstī notika būtiska uzskatu un priekšstatu pārvērtēšana. Vieni spēja, bet otri – nespēja izmantot nacionālās brīves gaisotni jaunas, konstruktīvas nacionālās domas un nacionālās politikas izstrādei. To uzskatāmi apliecina arī tās daudzās publikācijas par nacionālo jautājumu, kuras sistemātiski parādījās latviešu preses slejās.

Periodikas loma nacionālo attiecību ietekmēšanā ir speciāla pētījuma priekšmets, mēs to šeit neapskatām, taču vēlamies norādīt uz mūsu tēmai veltīto publikāciju klasificējumu un saturā bagātākajiem rakstiem, kuriem ir arī historiogrāfiska nozīme.

Mūsaprāt, šos rakstus var sadalīt grupās pēc to idejiski politiskās noslieces.

- A. Nacionāli radikālo uzskatu izplatītāju sacerējumi.
- B. Nacionāli liberālo darbinieku publicējumi.
- C. Internacionālistisko un kosmopolītisko ideju propagandētāju raksti.

Pirmā virziena autoru uzmanības centrā ir latviskas nacionālas valsts celtniecības nodrošināšana neatkarīgajā Latvijā. Viņi vēlas, lai valdītu latviešu kultūras nācija, kura noteiktu arī valdību politikas saturu. Faktiski tiek ieteikta etnokrātija. Tā gan neatbilda modernas demokrātiskas valsts politikas principiem. Savu atkāpi no tiem radikālo uzskatu aizstāvētāji argumentēja ar sarežģīto situāciju, minoritāšu neloyalitāti

un lielo ietekmi, kā arī "prokomunistisko spēku" (domāti kreisie sociāldemokrāti) internacionālistisko centieni eskalāciju. Neviena tālaka Latvijas valdība – ne K. Ulmaņa, ne Z. Meierovica, ne V. Zānuela, ne citu politiķu vadīta – nesekoja radikāļu ieteikumiem, tādēļ pret valdībām darbojās nacionālistu opozīcija. Tās tribīnes bija avīzes "Latvijas Sargs" (red. K. Augenbergs – Ezerietis, E. Blanks, H. Asars, K. Polis u. c.), "Tautas Balss" (red. G. Reinhards, J. Dāvis, R. Bērziņš), "Latvis" (red. A. Bergs, H. Asars, K. Kasparsons).

"Latvijas Sargā" radikālā virziena viedokli spilgti parāda Jāņa Grīna raksts "Divējādas Latvijas"⁴³, kurā paskaidrots, ka iekšējās nacionālās domstarpības izsauc divu pretēju priekšstatu par valsts būtību esamību. Vieni saskata valstī latviešu nācijas pastāvēšanas garantu un valsts galveno funkciju redz nacionālās kultūras attīstības nodrošinājumā, otri – ierauga tajā tikai dzīves telpu savu materiālo interešu realizēšanai. Te kara laikā ir ienākuši daudzi "svešzemnieki", kuriem "Latvija ir ādas un mantas glābšanas institūts" (domāti bēgļi no Padomju Krievijas). Šie slāņi būs pret latviešu kultūras prioritāti valstī. J. Grīns paredz arī asu bezkompromisa cīņu ar minoritātēm par nacionālās kultūras celšanu un aicina: "Mums vienmēr jāstāda pretī fomozajai Latvijai otra, īstā Latvija...". Citādi virsroku ņems "minoritātu, spekulantu un latviešu mietpilsoņu Latvija". Tā ir orientācija uz konfrontāciju nacionālo mērķu vārdā. Rakstā "Kāds neatliekams uzdevums" J. Grīns prasa izraidīt no Latvijas visus ārvalstniekus, īpaši ebrejus, un atlaist no darba sveštautiešus – nepilsoņus, kuri strādāja par ierēdņiem valsts un komunālajās iestādēs.⁴⁴ J. Grīns ierosina arī izveidot plašu valsts vadītu tautas "valstiskās audzināšanas" sistēmu, nostiprinot latviešu, sevišķi jaunatnes, nacionālo pašapziņu. Šajā nolūkā bija jāizkopj nacionāli patriotiskās tradīcijas, atceroties un godinot gan senlatviešu cīņas pret krustnešiem, gan strēlnieku varoņdarbus pasaules karā, gan Atrīvošanas kara masu varoņību. Vajadzēja panākt nacionālajai valstij uzticīgas paaudzes izaugsmi.⁴⁵

"Latvī" Arveda Berga rakstā "Valstiskais viedoklis" arī sludināta nesamierināma cīņa pret diviem galvenajiem nacionālās valsts celsmes pretiniekiem – sociāldemokrātiem un minoritātēm. Pēc viņa

izteikuma, tie esot divi "Latvijas mātei nepaklausīgi bērni", kuri prasa neizpildāmas lietas, tādēļ "ir jāsavalda un jānotur robežās". Tas esot ļoti grūts uzdevums, jo pati "māte" arī neesot stipra. Vislielākās briesmas rodoties tad, kad sociāldemokrāti noslēdz savienību ar minoritātēm, bet Latvijas pilsonība sašķeļas. A. Bergs uzsver: latviešu nacionālā pilsonība ir vienīgais spēks, kas var nosargāt nacionālās valsts esamību. Ja tas cietīs iekšpolitisku sakāvi, valsts zaudēs savu nacionālo būtību.⁴⁶

Hermanis Asars rakstā "Nacionāla politika" noraidīja latviešu nacionālistu apvainošanu šovinismā un centās pierādīt, ka pasākumi minoritāšu ietekmes mazināšanai nepieciešami, lai dzēstu pretrunu starp nacionālo valsti un nenacionālo ekonomiku, zinātni, izglītības sistēmu. Notiekot cīņa par "mūsu tautas un valsts saimniecības atbrīvošanu", tādēļ valdībai esot jāpabalsta tikai "nacionālie uzņēmumi", bet tā to nedarot, ieturot nosodāmu neitralitāti. Ja būtu nacionāli konsekventa politika, "svešie izmantotāji" no Latvijas aizbrauktu. Turpat H. Asars tomēr norāda: cīņā par Latvijas latviskošanu nedrīkst lietot varmācīgas metodes, tad Rietumu lielvalstis novērsīsies no valsts, tā nonāks bīstamā izolācijā.⁴⁷ Te jāatzīmē, ka tad visa etnokrātiskā politika tiktu nosodīta un nestu Latvijai tikai morālus un materiālus zaudējumus. Pēc kāda laika H. Asars pats koriģēja sevi un rakstā "Mācīsimies no minoritātēm" pasvītroja: mēs nedrīkstam ierobežot, neatļaut. Jāiet uz ekonomisku sacensību ar cittautiešu saimniecisko rosību, jā-mācās no viņu pieredzes, no vācu un ebreju sadzīves tikumiem, mērķ-tiecības un neatlaidības.⁴⁸

Visu augšminēto avīžu rakstos jēdziens "nacionāls" lietots etnonacionālā nozīmē, rietumu ideja par valsti – nāciju te netiek pieminēta, bet valsts nacionālās intereses ir reducētas uz valdošās etnonācijas kultūras interešu apjomu. Tāda izpratne atspoguļo tā laika realitāti Austrumeiropas zemēs, kur nacionālā nošķirošanās bija notikusi nevis valstu, bet etnosu pretmetu robežās. Šādu izpratni atspoguļo arī daudzi Jāņa Akuratera raksti par nacionālo jautājumu Latvijā. Viņš gan ir otrā – nacionāli liberālā virziena laikrakstu autors, visvairāk publicējas avīzēs "Jaunākās Ziņas", "Latvijas Vēstnesis" u. c. Taču

J. Akuratera viedoklis ir visai tuvs nacionālistu radikālā flanga priekšstatiem. Rakstā "Nacionāla nostiprināšanās" (1921. g.) autors konstatē, ka Latvija vēl nav "latvju valsts", jo latviešu nācijas pārziņā ir tikai zemkopības nozare un politiskā virsvadība. Pieņemts viens vienīgs nacionāls likums – 1920. gada agrārais likums par vācbaltiešu muižnieku zemes atsavināšanu un nodošanu latviešu lauku ļaudīm. Latvieši esot nodibinājuši "politisku valsti", bet ekonomika palikusi sveštautiešu pārvaldē. Tiem esot šeit "otra valsts", kas rīkojoties autonomi. "Fabrikas, mežu izmantošana, kuģniecība, bankas, lielākie nami pilsētā – viss tas pāriet citu tautu īpašumā," skumji konstatē autors. Funkciju dalīšana starp abām "valstīm" esot tāda, ka latviskā valdība gādānot par kārtību un drošību, bet sveštautiešu vara baudot šo apstākļu radītās iespējas un labumus. Materiāli latvieši esot maz ieguvuši. Pēc J. Akuratera domām, šāds stāvoklis radies Latvijas valdību nenacionālās politikas dēļ.⁴⁹ Šo savu attieksmi viņš vēlreiz apstiprina rakstā "'Nacionālais jautājums" valsts politikā", kurā izskaidro lasītājiem, kādēļ neatkarīgajā Latvijā nacionālais jautājums saglabā akūtu raksturu. Viņaprāt, tādēļ, ka latviešu politiķiem, valstsvīriem neesot vēl stingras nacionālas pārliecības un pozīcijas. Viņu uzskati veidojušies cariskās Krievijas gaisotnē, krievu kultūras jomā vai vācu kultūras ietekmē. Tādēļ latviešu nacionālistiem esot aktīvi jārikojas, lai piespiestu šos darboņus pāriet uz nacionālas politikas ceļa. Protams, nākotnē ienāks jauna, latviski nacionāla politiķu plejāde.⁵⁰ Rakstā "Latvietis – Antiņš. (Piezīmes par nelatvisko politiku.)" J. Akuraters kritizē, viņaprāt, pārāk liberālo Latvijas 1919. gada 23. augusta pilsonības likumu, kas esot atvēris durvis plašai sveštautiešu ieplūšanai no ārvalstīm – kopš tā pieņemšanas līdz 1922. gada vidum esot naturalizēti 30 tūkstoši šo ieceļotāju. Latvieši esot pārāk viesmīlīgi un, ja valsts neatkarība zudīs, tad vainīga galvenokārt būšot "mūsu glēvulīgā piekāpšanās pret cittautiešiem" – biedina autors. Daudzi no šiem iebraucējiem te dibinot spiegu organizācijas, spekulējot, izlietojot negodīgi iegūto naudu, dzīrojot kabarē uzdzīves vietās, kur piedzēruši zaimojot Latviju un novēlot tai drīzu galu.⁵¹ J. Akuratera vērojumi nav bez pamata, bet viņa secinājumi bija pārspīlēti, pesimistiski, viņš nenovērtēja

Latvijas valdību lielo veikumu valsts stabilitātes stiprināšanā. Kopš 1920. gada latviešu ietekme valstī nemazinājās, bet pieauga. Augšup-ejoša gaita bija arī tautas materiālajam stāvoklim. To vēlāk atzina arī pats J. Akuraters.

Nacionāli liberālos uzskatus spilgti pauda Kārļa Skalbes raksti presē. Avīzē "Jaunākās Ziņas", publikācijā "Mazās piezīmes", viņš kritizēja radikāļus par ultrakonservatīvu un nekonstruktīvu pieeju nacionālā jautājuma risinājumam. Ceļot paniku, viņi "apzvana" nevis Latvijas nacionālvalsti, bet paši sevi, savus nemodernos uzskatus – secina K. Skalbe. Viņš iesaka izstrādāt jaunu demokrātisku politiku.⁵² Rakstā "Nacionālisti" K. Skalbe izskaidro, ka īsts nacionālisms ir pozitīvā kultūras kustība, kuras uzdevums ir izkopt latviešu īpatno garīgo dzīvi un vienot viņus kā tautu, disciplinēt kā savas valsts pilsoņus. Šāds patiens nacionālisms ir iecietīgs pret dažādu uzskatu esamību, cenšas atrast kop-saucēju, "neuzbāžas" ar varu citam viedoklim. "Nacionālisms nav kādas šauras grupas piederums. Tā ir visas tautas ideja, viņas dzīves kopsajūta, dziļākā iedvesme." K. Skalbe pārmet "Tautas Balss", "Latvijas Sarga" un "Latvja" nacionālistiem skaļu, bet neveiksmīgu "bungu rībināšanu", teatrālas pozas un kļiedzienu histērijas, kā arī citu "masku" uzlikšanu, aiz kurām slēpās to politiskā un ideoloģiskā mazvarība. – Īsts nacionālists nevar būt tas, kas apkaros demokrātiskas reformas un sadzīvi.⁵³

Par tolerantas un racionālas nacionālas politikas nepieciešamību rakstīja Ivande Kaija. Ļoti nozīmīgs bija viņas apcerējums "Ticība, tauta un valsts", ko, pretēji savam viedoklim, 1923. gadā nopublicēja "Latvis".⁵⁴ Tajā tiek noraidīta absolūti homogēnas un vienotas valsts iepējamība. Tendence uz vienību attīstās nevis izskaužot, bet samierinot dažādības. Vienota Latvijas tauta, kas apvienotu visus pilsoņus, var rasties tikai saimnieciskas, kulturālas un politiskas brīvības un labklājības apstākļos. Ja šādi apstākļi būs, tad ne latvieši, ne cittautieši "nemēģinās no Latvijas atdalīties un padoties kādas citas valsts iekārtas labākaiem solījumiem... Tad visi centīsies mīlēt un cienīt Latvijū un viņas valdību...". Šīs autorees ieskatā nacionālais jautājums jārisina ne ar uzbrukumu minoritātēm, bet ar vistautas politikas īstenošanu – "visu pilsoņu interešu ievērošanu tikumiskā, kultūrēlā un saimnieciskā laukā".

Rakstnieks un žurnālists Jūlijs Vecozols rakstā "Minoritātes un demokrātija" avīzē "Jaunākās Ziņas" 1922. gada 14. februārī pierāda, ka Latvijā ieviesta viena no pasaulē plašākajām minoritāšu kultūras autonomijām, un tas apliecina jaunās valsts piederību demokrātisko valstu saimei. Latvijas nacionālā politika attieksmē pret cittautiešiem, viņaprāt, jāveido, ievērojot pēdējo vēsturiski nosacīto dalījumu divās grupās: 1) tie, kas šeit atnākuši uz pastāvīgu dzīvi – viņi pieslejas valstij, kaut arī ģimenē runā savā valodā; 2) tie, kas te atbraukuši bēgļu gaitās, meklējot peļņas avotu, kā arī dēkaiņi – klaidoņi – viņi saglabā orientāciju uz savu tēviju vai ir izteikti kosmopolīti. J. Vecozols domāja, ka pirmos, īpaši tos, kuri šeit dzīvo gadsimtiem ilgi, jāpietuvina latviešu kultūrai. Īpaša iedzīvotāju daļa esot ebreji, kuri, būdami Latvijas pilsoņi, reizē ir starptautiskās ebreju diasporas sastāvdaļa un kuru sakariem ir svarīga nozīme. Neesot jāmeklē šo ebreju vainas, bet jāietur tāda attieksme, lai viņi strādātu Latvijas labā. Vecozols secina: "Katrai tautai ir tādi žīdi, kādus tā pelna... Un, ja Latvijas ebreji apsvērs mūsu zemes un valsts priekšrocīgo stāvokli saimnieciskā ziņā, tad tie būs pirmie, kas piesliesies mūsu kultūrai un valsts dzīvei...".

Jānis Kauls rakstā "Kristīgi Nacionālā Savienība un minoritātes", ko publicē "Liepājas Avīzes", asi uzstājas pret radikālnacionālistu prasībām ekonomiskās politikas jautājumos.⁵⁵ Viņa skatījumā 1920. gada pretvāciskais agrārās reformas likums faktiski atkārtojis lielniecisko "salaupītā nolaupīšanas" metodi un devis triecienu privātā īpašuma tiesībām Latvijā. Tādu praksi nedrīkstot turpināt. J. Kauls vērsās pret ekstrēmo nacionālistu prasību Rīgā konfiscēt ebreju lielo namu īpašumus un norāda, ka tāds pasākums nenovēršami izsauktu tālāku nacionalizācijas eskalāciju, no kā ciestu arī latviešu īpašnieki. ("Ja grautiņš ir iesākts, tad neviens vairs neievēro, kas ir jāgrauj, vai vācieši, žīdi vai latvieši. Galvenais ir pati graušana un laupīšana".) J. Kauls uzskata – nacionalitāšu cīņā Latvijā ir nenovēršama, bet tai jābūt "mīkstai un kulturrelai", vienlaikus jāapvieno pilsoņi cīņai pret "ārieni", citu valstu iejaukšanos. – Tā ir orientēšana uz valstiski nacionālu kopību.

Kreisā, internacionālistiskā virziena publicējumu sniedz Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas prese. Tiesa, tā kopumā

propagandē šķiru cīņas teoriju un nacionālajam jautājumam atvēl samērā nelielu uzmanību. Publicējumi galvenokārt vēltīti latviešu nacionālisma kritikai. 1921. gada 16. septembrī avīzes "Sociāldemokrāts" (red. Kristaps Eliass) redakcijas rakstā "Šovinisma zieds" pausts viedoklis, ka tautas nacionālās īpatnības jāattīsta ar kultūras vērtību vairošanu literatūrā, mākslā, bagātinot valodu, izkopjot tradīcijas, bet nekādi neradot ekstrēmu nacionālās politikas virzienu. Ar to pilsonība, savu egoistisko interešu dzīta, tikai kurinot "zooloģisku naidu" pret cittautiešiem. Šis naids nākot nevis no nacionālām, bet no šķiras interesēm, veikala apsvērumiem. Tieši tādēļ kurina naidu pret ebrejiem. Taču latviešu tauta esot pierādījusi, ka ir pietiekami kulturāla, lai padotos antisemitiskas aģitācijas ietekmei – ar gandarijumu konstatē "Sociāldemokrāts" un iesaka: jācīnās pret nelikumībām, spekulācijām, nevis pret tautībām. Tāpat avīze nosoda kraso pretkrieviskumu, krievu kultūras noniecināšanu un kā karikatūrisku atzīmē faktu, kad nacionālisti protestēja pret izcilā dziedoņa M. Šaļapina koncertiem Rīgā.

Kārlis Dziļleja rakstā "'Kronis' latviešu nacionālistiem" savukārt norāda uz lielo atšķirību starp jaunlatviešiem un 20. gadu radikāl nacionālistiem. Ja pirmie bija progresīvu ideju un kultūras nesēji, tad otrie – politikāņi, "Pietuka Krustiņi", "frāžu varoņi", daži no viņiem agrāk pat bijuši centīgi rusifikatori vai vācietības slavinātāji. Viņi nav spējīgi kalpot savai tautai – domā K. Dziļleja un paredz, ka nākotnē tomēr var izveidoties jauns latviešu kultūras nacionālisms un nāks Raiņa tipa nacionālisti.⁵⁶ Tas bija paredzējums, kas piepildījās.

Liepājā iznākošajā "Strādnieku Avīzē" zīmīgs bija tās redaktora Anša Rudevica raksts "Par antisemitismu".⁵⁷ Tajā mēģināts izskaidrot antisemitisko izlēcienu lielo skaitu labējās latviešu avīzēs 20. gadu sākumā. Šīs histērijas cēlonis, viņaprāt, nesakņojās ne nacionālos vai reliģiskos aizspriedumos, ne arī latviešu "nacionālā lepnumā", ko bieži akcentēja antisemitiskie autori, bet latviešu īpašnieku neveiksmēs saimnieciskajā konkurencē. A. Rudevics atzīmēja: ebreju tirgoņi un amatnieki ātrāk piemērojas jaunajām saimnieciskās dzīves prasībām nekā latvieši. Viņš pārliecinoši izskaidroja, cik kaitīgs ir antisemitu aicinājums boikotēt ebreju tirgotavas. Ja tā notiktu, ciestu

arī latviešu pircējs, īpaši strādnieks, jo pie ebreja varēja nopirkt lētāk (un bieži – uz kredīta). Konkurences ierobežošana noteikti paceltu cenas. Boikota cīņa izsauktu arī nacionālo pretrunu saasināšanos, ko gaidīja destruktīvās politikas cienītāji kā vienā, tā otrā pusē.

Sociāldemokrātu publicējumu lielākais trūkums bija izvairīšanās no konkrētu priekšlikumu formulēšanas nacionālās saskaņas labā. Tika rakstīts par strādnieku šķiras iekšējo vienotību, bet ne par tautas nacionālu saliedēšanos, kaut arī sociāldemokrāts Rainis savās runās un pārrunās akcentēja tieši tautisko nacionālo vienību un savā iztēlē redzēja Latvijā vienotu nāciju – latvietību.

3. Nacionālās attiecības Latvijas valsts politiskās un ekonomiskās stabilizācijas laikā (1925–1929)

Laika posmā no 2. Saeimas ievēlēšanas līdz pasaules ekonomiskās krīzes invāzijai Latvijā notika valsts politiskās un ekonomiskās dzīves stabilizācijas process. Tas ietekmēja arī nacionālo attiecību jomu, stiprinot latviešu nacionālo pašapziņu, padarot minoritātes lojālākas pret nacionālo valsti un latvjus – iecietīgākus un iejūtīgākus pret cittautiešu centieniem un cerībām. To apliecināja arī Latvijas valdību atbalsts minoritāšu skolu sistēmai, kas sekmīgi attīstījās. Sāka veidoties pirmie priekšnoteikumi valsts politiskās nācības nepieciešamības izpratnei.

Vācijas publicists, Berlīnes avīzes "Vossische Zeitung" korespondents Rīgā Bernhards Lameijs (Lamey) brošūrā "Minoritātes Latvijā", vērtējot Latvijas tālaika nacionālo politiku, atzina, ka šeit radīta Eiropā visveiksmīgākā "juridiskā laboratorija" pamatnācības un minoritāšu tiesību saskaņošanai.⁵⁸

Vācbaltiešu pedagogs, sabiedriskais darbinieks Voldemārs Vulfiuss bija vēl optimistiskāks un 1928. gadā, kad neatkarīgā Latvija atzīmēja savu pirmo lielo pastāvēšanas jubileju, secināja: vācbaltieši te vairs nejutās kā otrās šķiras pilsoņi, jo viņus ar latviešiem vieno kopīgās

Dzimtenes izjūta.⁵⁹ Kēnigsbergas tiesību zinātnieks Frīdrihs Vitroks gadu vēlāk raksturoja latviešu un vācbaltiešu savstarpējās attiecības kā "mazāk vai vairāk ciešamu sadzīvošanu" un iesacīja saviem tautiešiem vairāk apzināties savu kopsakarību ar Latvijas valsti.⁶⁰ Šādi vācu autoru secinājumi objektīvi liecināja, ka asās starpnacionālās konfrontācijas vilnis ir pārvarēts un top cerīga izlīguma izredzes.

Taču sabiedriskās dzīves norises vēl neapstiprināja, ka jau iestājies samierināšanās un saskaņas laiks. Vēl turpinājās principiālas, asas diskusijas par Latvijas valsts nacionālo būtību, minoritāšu tiesību apjomu. Joprojām daudzi nacionālistiski noskaņoti latvieši bija neapmierināti ar valdības, Saeimas un valsts prezidenta – gan J. Čakstes, gan G. Zemgala – it kā pārāk liberālo, "nenacionālo" politisko attieksmi pret nacionālā jautājuma risināšanu, prasīja latviešu nācijai valstī dot zināmas privilēģijas. Joprojām aktīvi bija radikālie nacionālisti, to uzskatus visizteiksmīgāk pauda Nacionālā apvienība (līderis Arveds Bergs), Latvijas Jaunsaimnieku un sīkgruntnieku partija (līd. Ādolfs Bļodnieks) un Demokrātiskais centrs (līd. Jānis Breikšs). Uz nacionālistiskas neapmierinātības fona veidojās jaunas ekstrēmā nacionālisma organizācijas un to prese. Tā skandēja lozungu "Latviju latviešiem!"

Nacionālā jautājuma dēļ izraisījās asa polemika arī starp latviešu politikajām partijām. Tā noveda pat pie nopietnas konfrontācijas 1927. gadā, pēc tam, kad Saeima maijā bija izdarījusi grozījumus pilsonības likumā. Tie liberalizēja pilsonības piešķiršanas noteikumus, īpaši attiekmē pret tiem ebrejiem, kas cariskajā Krievijā bija šeit dzīvojuši bez pastāvīga pieraksta vai kuriem nebija atļauts dzīvot Rīgā un Vidzemē pēc antibrejjisku likumu pieņemšanas 19. gs. 80. gados. Nacionāli radikālo partiju ierosinātā tautas nobalsošana par šo grozījumu atcelšanu cieta neveiksmi, jo balstiesīgo pilsoņu lielākā daļa referendumu boikotēja, tā paužot savu atbalstu kreiso un liberālo spēku nacionālajai politikai, vai arī – parādot savu vienaldzību pret šo jautājumu. (Tikai ap 21% vēlētīesīgo Latvijā atbalstīja nacionālistisko partiju nostāju, Rīgā – tikai ap 18%.) Šis notikums liecināja, ka Latvijas tauta deva priekšroku tolerantai attieksmei pret minoritātēm.

Ne latviešu autoriem par nacionālo jautājumu visautoritatīvāk jopro-

jām rakstīja Ernests Blanks. 1926. gadā Jelgavā nāca klajā viņa grāmatas "Nācija un valsts" otrais papildinātais izdevums. (Pirmais izdevums iespiests Rīgā, 1924. gadā.) Tajā autors dod atbildi uz jautājumu par Latvijas neatkarīgās valsts un nācijas kopsakarību. E. Blanks noraida kā daudznacionālas, tā pārnacionālas valsts, arī politiskās nācijas iespējamību Latvijā un argumentē viedokli par latviešu kultūras nācijas un valsts savstarpējo identitāti. Viņš kategoriski secina: "Latvija nekad nepastāvēs kā triju četru tautu maisījums (latvieši, vāci, krievi, žīdi), bet Latvijas valsts būs vienīgi kā latvju nacionālā valsts, vai nu viņas nemaz nebūs."⁶¹ Šādu bezalternatīvas risinājumu E. Blanks pamato ar divu cēloņfaktoru iedarbību: tikai latviešu nācija kā kopums cīnījās par valsts nodibināšanu un nosargāšanu, tikai latviešu nācijas pašnoteikšanās tiesības deva tiesisku, starptautiski atzītu valsts izveidošanās attaisnojumu. Turklāt valsts neatkarības izcīnā faktiski piedalījās visa nācija, gan nacionāli, gan kreisi revolucionāri domājošā latviešu tauta. Autors te vēlreiz pievēršas latviešu sarkano strēlnieku lomai: "Mūsu strēlniekiem *bija jāsadeg* uz sociālās revolūcijas sārta svešās zemēs, lai līdz ar viņiem nesadegtu arī latvju zeme un valsts." Ja viņi to nebūtu paveikuši, "Latvijas šausmīgie nacionālie, agrārie un citi sociālie apstākļi prasītu daudz asākas cīņas" nekā tās, kuras izcīnīja Atbrīvošanas karā. Acīmredzot E. Blanks uzskatīja, ka bez latvju strēlnieku atbalsta boļševiku vara sabruktu un tad neatkarīgai Latvijai nāktos karot par savu brīvību ar atjaunoto "balto" Krievijas impēriju. Taču turpat viņš tālredzīgi norāda: galīgi strēlnieku lomu varēs novērtēt tikai nākotnē, kad noskaidrosies komunistu diktatūras sekas Krievijā.⁶² Tā tas nu ir noticis. Tādēļ pasaules vēstures skatījums uz sarkanajiem strēlniekiem ir savādāks, negatīvāks.

E. Blanks cenšas arī noskaidrot latviešu īpašā revolucionārisma cēloņus un atzīmē – kā poļi 19. gadsimtā, tā latvieši 20. gs. visaktīvāk piedalās revolūcijās ne tikai savā dzimtenē, bet arī citās zemēs. Tas tādēļ, ka abām tautām nācies sāpīgi ciest no nacionālas un sociālas nevienlīdzības un pazemojumiem.⁶³ Neatkarības iegūšana, savu nacionālo valstu uzcelšana padarīs šīs nācijas miermīlīgākas, racionālākas, demokrātiskākas.

E. Blanks bija pārliecināts, ka nacionālajai Latvijas valstij jābūt parlamentārai, tiesiskai, izteikti demokrātiskai. Viņš noraida fašistiska tipa nacionālismu, kādu latvieši nekad nepieņems, jo tas būtu pretrunā ar viņu vēstures tradīcijām, kunga – diktatora nemīlēšanu, nicināšanu. Viņaprāt, kalpināta tauta "daudz vieglāk panes svešu tautu jūgu, nekā patvaldniekus no savējo vidus"⁶⁴. Grāmatā teikts: nacionālas demokrātiskas valsts neatliekams uzdevums Latvijā būs tautas un valsts institūta atsvešinātības likvidēšana un tādējādi – zemniecības un pilsētu darba cilvēku apolitisiskas vienaldzības izkļiedšana, apzinīgu pilsoņu paaudzes veidošana. Ļoti svarīgi bija arī izaudzināt pilnīgi jaunu demokrātiskās valsts darbinieku ģenerāciju – brīvu no cariskās Krievijas ierēdniecības birokrātisko tradīciju un paražu nastas, tādu, kas spējīga radoši domāt un iniciatīvi rīkoties. Par sevi un līdzgaitniekiem E. Blanks saka: "Mēs vēl esam vergu paaudze". Latvijas slavu cels nākošās.⁶⁵ Tāda bija viņa cerība.

Diemžēl šodien mūsu sabiedrībā varētu teikt tādas pašus vārdus. Garīgo neatkarīgo attīstību nācās sākt atkal no nebrīves nulles punkta. Tāpat joprojām aktuāls ir E. Blanka vēlējums radīt Latvijā "mantīgo inteliģenci", kurai nebūtu diendienā jākaujas ar nabadzību, kura varētu atdot visas savas spējas nesavtīgai kalpošanai tautas nacionālajiem mērķiem. Trāpīgs bija un paliek arī viņa vērojums, ka destruktīvie elementi parasti nākuši no "pusinteliģences", cilvēkiem ar lielu degsmi, bet nepietiekošām zināšanām un kultūru. Spēcīga nacionāla intelekta bāzi varēja radīt, tikai pateicoties valsts rūpēm par tā izaugsmi; personīgo tieksmju pašceļā tikai retais latvietis nonāca līdz politiska domātāja un darītāja kvalitātei. Valstij bija nepieciešama jaunu valstsvīru plejāde. Pēc E. Blanka paredzējuma, tikai tad valdība spēs dot tautai nacionālo "politisko evaņģēliju", izstrādāt tālredzīgu un "mierīgu nacionālo politiku".

1928. gadā sakarā ar Latvijas Republikas 10 gadu jubileju E. Blanks sagatavoja grāmatu "Latvijas atdzimšana", kuru parakstīja ar pseidonīmu E. Silzemnieks.⁶⁶ Tajā bija iekļauti materiāli no viņa iepriekšējām lielākajām publikācijām par latviešu nacionālo atmodu, nacionālo valsti un minoritātēm. Vairāk tika akcentēts Latgales jautājums un prasīti

līdzekļi šī novada attīstības veicināšanai, pietuvināšanai Latvijas kopējām nacionālajām interesēm. Aplūkojot tautību dzīvi un ietekmes maiņu neatkarības gados, E. Blanks secina, ka latviešu īpatsvars iedzīvotāju struktūrā audzis, nācija kļuvusi sava likteņa veidotāja un valsts politikas noteicēja. Taču latviešu nacionālā valstiskā apziņa maz progresējusi. Viņš atzīst: latvieši ļoti cieš savas vēstures nepilnības dēļ, viņiem nav tālā pagātnē ejošas patstāvīgas tautas apziņas tradīcijas. "Nacionālā apziņa, kas dibinās uz vienas paaudzes piedzīvojumiem un uz vienas dienas politiku, nav liels kapitāls. Ar to tauta tālu netiks...", tā "zūd līdz ar pirmo svarīgāko neparedzēto notikumu un apstākļiem".⁶⁷ Autors pauž bažas, ka kritiskās situācijās var atkal parādīties "kārķu vācietības" jeb "skalu krievības" ietekme, īpaši pēdējā, kas varot novērst Latviju no nacionālās patstāvības idejas īstenošanas turpinājuma. Tikai pēc krievu kultūras lielās ietekmes pārvarēšanas varot sākties īsts latvju nacionālās renesanses laikmets. E. Blanks ir konsekvents savā krieviskuma noliegumā, ar to izsakot negatīvu attieksmi pret iespēju Latviju valstiski kādreiz atkal saistīt ar Krieviju neatkarīgi no tā, kāda valsts iekārta būs šajā zemē. Viņš ir par Latvijas patstāvīgu attīstību. (Neizvērtējot šīs iespējas starptautiskos nosacījumus.)

Jānorāda, ka 20. gadu vidū E. Blanks bija galīgi sarāvis organizatoriskos un idejiskos sakarus ar A. Berga dibināto Latvju Nacionālo klubu un asi kritizēja tā ekstrēmismu. Tikpat nesaudzīgs viņš bija, rakstot par Latviešu Nacionālo aktīvistu savienību, Tēvijas Sargiem, Imantas apvienību un citām ekstrēmi nacionālistiskām apvienībām jeb grupām. Tajās viņš saskatīja Latvijas nacionālās valsts iekšējos pretiniekus, nevis nācijas atbalstītājus un sargus.⁶⁸ E. Blanka uzskati par nacionālo demokrātiju savā kritiskajā šķautnē bija vērsti gan pret kreisajiem, gan labējiem ekstrēmistiem.

No nacionāli konservatīvām pozīcijām nacionālās valsts tēmu apcerēja kādreizējā veinbergīsta un niedrista (A. Niedras "valdības" locekļa) Frīdriha Alberta brošūra "No cilts līdz nacionālai valstij".⁶⁹ Uzmaniību pelna tās 4. nodaļa "Latvju kopīgā dzīve un nacionālās valsts problēma". Tajā parādīts, ka latviešu zemnieku izmisisgā cīņa par iespēju gūt savas saimniecības, zemes nomnieka un īpašnieka statusu 19. gadsimtā

pēc dzimtbūšanas atcelšanas radīja apstākļus latviešu nācijas tapšanai. Citādi latvieši būtu spiesti pamest savu sētu un zemi, tautība izzustu.

F. Alberts redz latviešu nacionālās kultūras bāzi galvenokārt konservatīvi domājošā zemniecībā, bet intelīģences lomu vērtē atkarībā no tā, vai skolotie latvieši kalpo vai nekalpo šai šķirai. Viņa skatījumā latviešu nacionālisms audzis un rūdījies cīņās pret pārvācotājiem, pārkrievotajiem un sociālistiem. Tas nekad neesot bijis revolucionārs, arī 1905. gadā. "Nacionālo latvju skaistākās rotas no sāкта gala bija Kristus gars un ražīga saimnieciska darbība," māca F. Alberts un pasludina F. Veinbergu par "īstā" nacionālā virziena celmlauzi 20. gadsimtā.⁷⁰ Ja arī F. Veinbergs esot kādreiz brāļojies ar vācu muižniekiem, tad tikai latviešu tautas interesēs, cerējis, ka, izlīgstot ar vācbaltiešiem, Latvijā varētu atkārtoties "Somijas ceļš", kur pēc somu un zviedru samierināšanās tika iegūta visplašākā autonomija Krievijā. Taču diemžēl tautas vairākums nav sapratis savu "pravieti" un no 1905. gada aizgājis pa maldu ceļu. Tieši revolūcija esot būtiski pārkrievojusi latviešus un tādējādi atšķēlusi no nacionālās idejas, vienlaikus padarot par nelabojamiem vācbaltiešu nīdējiem. Konservatīvais nacionālisms pretojies šim "krieviskumam" un tādēļ pasaules kara laikā, boļševikiem pārņemot varu, meklējis palīdzību no Vācijas kā Eiropas civilizācijas daļas. Nepieņemami F. Albertam šķiet arī Rietumu parlamentārisms un liberālā tirgus sistēma. Viņš paziņo: "Privātiem monopoliem nav vietas nacionālā valstī un zem apstākļiem zināma lieluma īpašumam – kapitālam ir jāuzliek noteikti pienākumi nacionālās darba organizācijas labā".⁷¹ Turpat izskaidrots: "Absolūti brīva sacensība darba laukā... nebūtu nekas cits, kā anarhija, arī utopija". F. Alberts proponē tādu nacionālo valsti, kas reglamentētu cilvēku sabiedrisko dzīvi un ierādītu katram vietu "pēc viņa spējām un darba". Tikai tad varot runāt par nacionālas tautas valsts esamību, citādi vara piederēšot nelielam saimnieciskās rošības virsslānim. Par varas pirmo pārstāvi F. Alberts nosauc visas tautas vēlētu prezidentu, nevis parlamentu. Bez tam, līdz konstitūcijas pieņemšanai, kārtība esot jāuztur "nacionālajam diktatoram". Kandidatūra esot bijusi – F. Veinberga personā. Taču, norāda autors, trūcis tikai "latvju tautas saprāta", un Veinberga "ģeniālā" politika atraidīta, atdodot varu vis-

pirms P. Stučkas teroristiem, bet pēc tam – arī nenacionālai un netautiskai parlamentārai sistēmai.

F. Alberta brošūra vērsta pret nacionāli demokrātisko valstiskumu Latvijā, autors vēl cer uz konservatīvā nacionālisma uzvaru Vācijā un tās atbalstu "nacionāli konservatīviem" politiķiem Latvijā. Pēc šīs orientācijas tāda Vācija varētu kļūt par "nacionālās Latvijas" pastāvēšanas garantu. (Protams, tādā "Latvijas valstī" valdītu vācbaltiešu un latviešu kangaru elite.)

Šī brošūra īstenībā bija A. Niedras avantūras atskaņa. Tobrīd tādām uzskatām nevarēja rasties kaut cik ievērojams piekritēju skaits. Bet, ja šo parādību vērtējam no 1941. – 1945. gada provāciskās, pro-nacistiskās kolaborācijas "pieredzes" viedokļa, tad šāda nacionālās idejas un latviešu nacionālisma izkropļota, deformēta izpausme ieņem savu vietu nacionālā jautājuma izgaismojumā. Vēsture liecina: dažkārt arī "murgi" uz kādu laiku var kļūt par realitāti.

Ekstrēmus, bet F. Albertam pretējus, strikti pretvāciskus uzskatus puda nacionālista Kārļa Pauļa Ēvera (Vecā Krīva) brošūra "Minoritātu jautājums".⁷² Tās autors prasīja, lai minoritāšu darboņi, pirmām kārtām vācbaltieši, pārtrauc savu opozīciju pret nacionālo valsti un cenšas tai pielāgoties. Viņš uzskatīja, ka vācbaltieši nav apzinājušies, kādu ļaunumu viņi nodarījuši latviešiem, un nebūt necenšas kaut nedaudz izpirkt savu vainu. Tas notiekot tādēļ, ka latvieši un viņu valdība neesot prasīgi, bet nacionālisms esot "pagrimis". Viņam šķita, ka sevišķi nelabvēlīgs stāvoklis bija Rīgā, kuras ielās visur dzirdot "svešu žargonu". Šīs zemes saimniekam – latvju tautai – esot jāpaceļ balss un jāpieprasa, lai sveštautieši saskarsmē ar valsts nāciju uzrunā tai piederīgu cilvēku tikai valsts valodā. "Kas nav ar mums, tas ir pret mums un tas izstumjams no mūsu vidus" – tā prāto šis ekstrēmais publicists.⁷⁴ Tiesa, viņa prasības vērstas galvenokārt pret vācbaltiešu kopienas vadītājiem. Taču tobrīd tie nebūt nebija reakcionāri darboņi. P. Šimans pat iegājis vēsturē kā ievērojams, cienījams demokrāts un liberālis.

Acīmredzot Ēvers piederēja pie tiem latviešu nacionālistiem, kuri uzskatīja, ka nacionālai valstij nostiprinoties, minoritāšu tiesības jāsāk

krasi ierobežot. Tā bija bīstama destruktīva politiskā nosliece, kas neatzina valsts un minoritāšu sadzīves normālus sakarus.

Pret ekstrēmo nacionālismu vērsās pazīstamā Latvijas SDSP vadošā darbinieka un Saeimas deputāta Bruno Kalniņa brošūra "Nacionālās diktatūras nesēji".⁷⁵ Tā nāca klajā kā šīs partijas Centrālās Komitejas izdevums, un tai ir izteikts politiskās polemikas saturs. Autors parāda, ka ekstrēmo nacionālistu organizāciju un grupu vadītāji lielākoties ir politiski avantūristi, kas savā laikā cītīgi kalpojuši Krievijas patvaldnieciskajai varai, bet daži – arī P. Stučkas valdībai vai pat čekai. Nacionālisms esot viņu karjeristisko, nevis patriotisko centienu realizēšanas veids. Ar to viņi zvejo sev atbalstītājus, vēlētāju balsis, iespēju izdot savus laikrakstus – secina B. Kalniņš. Ekstrēmo organizāciju un grupu uzskatu un darbības analīzi viņš nesniedz. Tādēļ brošūrai galvenokārt ir tikai informējoša nozīme. Piemēram, tajā sniegtas ziņas par Nacionālā kluba "virsaiša", bij. Kurzemes divīzijas komandiera pulkveža Kriša Ķūķa pretvalstisko darbību.⁷⁶

No strikti zinātniskiem pētījuma tipa un diskusiju publicējumiem, mūsaprāt, šajā periodā visvērtīgākā ir M. Valtera apjomīgā grāmata "Baltiešu domas un baltiešu politika", kura tika izdota Parīzē 1926. gadā vācu valodā.⁷⁷ Tai bija sava priekšvēsture. Pirms tam, 1926. g. sākumā, Rīgā franču valodā nāca klajā M. Valtera grāmata "Latviešu tauta".⁷⁸ Tā izskaidroja pasaulei Latvijas nacionālās valsts tapšanas demokrātismu un taisnīgumu, atbilstību pašnoteikšanās tiesībām, Eiropas demokrātijas principiem. Turpat tika nesamierināmi kritizēti konservatīvo vācbaltiešu zinātnieku un politisko darbinieku priekšstati par latviešu lomu un centieniem, noliegta vācbaltiešu ieguldījuma izšķirošā nozīme Baltijas kultūras vēsturē. Turklāt autors bija kategorisks. Vācbaltiešu puse atbildēja ar saviem argumentiem, asu M. Valtera grāmatas kritiku, pārmetot, ka viņa tonis nebūt neveicinās nacionālu saprašanu. Īpaši plaši bija P. Šimana kritiskie iebildumi.⁷⁹ Turklāt kritiķis uzsvēra savu lojalitāti pret Latvijas valsti un gatavību veicināt tautību draudzīgu kopdzīvi tajā.

M. Valters savās "Baltiešu domās..." pauž uzskatu, ka šis Šimana demokrātisms nācis par vēlu, jo visā iepriekšējā Latvijas vēsturē

vācbaltiešu tieksmes gājušas citā virzienā: saglabāt savu privileģēto stāvokli. Lai pārvarētu šo centienu sekas, būs vajadzīgs ilgs laiks, bet latviešu nācija grib tūlīt, nekavējoši gūt garantijas pret jebkuru draudu savam jaunajam valstiski dominējošajam stāvoklim. M. Valters aicināja vācbaltiešu politiķus respektēt šo vēlmi un pārtraukt opozīciju pret nacionālo valsti, tāpat atteikties no pretenzijas – vācbaltiešiem būt par "vadošo minoritāti" (savu vēsturisko nopelni dēļ).⁸⁰ M. Valters iesaka saviem vācbaltiešu oponentiem mainīt sabiedriskās darbības prioritātes un politisko aktivitāšu vietā galveno uzsvaru likt uz vācu nacionālās grupas kultūras dzīves izkopšanu. Viņaprāt, vācbaltiešu kopiena varētu kļūt Latvijā arī par ietekmīgu "saimniecisku viduspartiju"; protams, ja tā atteiksies no feodālās kārtas domu epigonēšanas. Grāmatā ieteikta minoritātes pievēršanās savas tautības uzņēmēju darbības veicināšanai Latvijas ekonomikas interešu ietvaros. Tas nāktu par labu gan viņiem, gan Latvijas tautsaimniecībai.

M. Valters bija pārliecināts, ka latviešu un vācbaltiešu izlīgšana un saprašanās ir iespējama. Tam labvēlīgu gaisotni radītu demokrātiska nacionāla valsts politika un, kā viņš rakstīja, iejūtīga, taktiska "valstspedagoģija", kas audzinātu pilsoņus savstarpējas iecietības un iejūtības, t. i., tolerances garā.⁸¹ To varētu sākt ar kopīga visvalstiska garīguma virziena iedibināšanu. Tādēļ bija jānotiek latviešu un vācu inteliģences sadarbībai, sevišķi zinātnes jomā, sākot kopīgi pētīt un izgaismot Latvijas problēmas. No politiskas polemikas uz zinātnisku diskusiju – tāds varētu būt pirmais solis, sākot ceļu uz izlīgumu. Tam varētu sekot kopīga valsts garīgā potenciāla veidošana. M. Valters joprojām ticēja, ka latviešu un minoritāšu attiecībās varētu rasties tāda saskaņa, kas radītu vienotas Latvijas valsts (politiskās) nācijas veidošanās tendenci. Latviešu un vācbaltiešu centienu tuvināšanās un apvienošanās varēja kļūt par šī procesa sākumposmu.

Šajā skatījumā viņa un vācu līdera P. Šimana nākotnes aplēses bija visai tuvas. Taču, ja M. Valters izeju no domstarpību strupceļa saskatīja vācbaltiešu kopienas interešu labprātīgā pakļaušanā Latvijas nacionālās valsts labumam, tad P. Šimans – latviešu atkāpē no savas

kultūrnācijas dominantes valstī un pārejā uz pārnacionālas valsts politikas principiem. Šie priekšstati netuvinājās.

Vācu puse arī trešo M. Valtera grāmatu nevērtēja atzinīgi. Tās pārstāvju spriedumā tā esot subjektīvu nacionālistisku pieņēmumu izpausme.⁸² Autoram pārmeta vēstures avotu paviršu interpretāciju un netolerantu attieksmi pret vācbaltiešu pētniekiem. Jāatzīst, ka M. Valters polemikās parasti tiešām bija ļoti ass, kas neveicināja diskusijas turpinājumu. Pārāk tendenciozi bija viņa izteikumi par vācu kultūras darba necilo vietu Latvijas vēsturē. Tie ne vienmēr bija zinātniski, objektīvi. Tomēr kopumā gan šī, gan citas M. Valtera grāmatas palīdzēja Eiropas sabiedrībai izprast Latvijas iekšējo etnisko attiecību sarežģītību. Tas sekmēja nacionālās valsts prestiža celšanu.

Nacionālā jautājuma un latviešu nacionālo centienu vēstures izvērtēšanā savu ieguldījumu deva Antona Birkerta darbi. 1925. gadā grāmatā "Krišjānis Valdemārs un viņa centieni" A. Birkerts pierāda, ka jaunlatviešu idejiskums radīja tādu latviešu nacionālismu, kas bija gan konsekvents un savas tautas interešu cīņas celmlauzis, bet nebija radikāls, antilibērāls, izolacionistisks. Ar to tiek pasvītrots, ka ne radikālais, un pavisam ne ekstrēmais 20. gadu nacionālisms Latvijā nav jaunlatvietības demokrātiskā nacionālisma turpinājums. Tādēļ arī K. Valdemāra nacionālistiskie kritiķi ne reizi vien dēvēja jaunlatviešu kustību par kosmopolītisku, oportunistisku.⁸³ Īpašā grāmatas nodaļā "Valdemārs un nacionālisms" parādīta latviešu nacionālisma garīgā gnozeoloģija: pirmo latviešu inteligentu uzskatu evolūcija no vācu ideju apjūsmašanās un pārņemšanas uz sava etnosa – latviešu – īpašo nacionālo interešu un uzdevumu izpratni un izteikšanu. Šīs pārejas īpatnība bijusi arī eiropeiska kosmopolītisma racionālo momentu iekļaušana latviešu nacionālo domu krājumā. Tā arī K. Valdemārs ar saviem kosmopolītiskajiem uzskatiem kļuva par latviešu nacionālistu – secina A. Birkerts.⁸⁴ Tās bijušas kapitālistiskās attīstības sākuma sekas, tāpat kā citās Eiropas zemēs. Tomēr nākusi klāt vēl viena vietēja īpatnība – nepieciešamība pieslieties krievu nacionālismam. Tādējādi tālaika latviešu nacionālisms nav bijis pilnīgi latviski patstāvīgs – te līdzdarbojušās gan vācu, gan krievu idejiskās

ietekmes. A. Birkerts nepiekrīt E. Blanka strikti kritiskajai attieksmei pret jaunlatviešu prokrievisko konformismu un pievienojas A. Valdemāra līdzgaitnieka A. Zandberga liecībai, ka aiz šī prokrieviskuma atradās reālistiski patriotiski motīvi: "saglabāt savu tautu, pasargāt no diviem ļaunumiem", izvēloties sadarbību ar mazāko no tiem, lai saglabātu savu nacionālo īpatnību, "varētu iet tālāk savu vēsturisko attīstības gaitu uz augstāku kultūru". Šīs izvēles pamatā bijusi aplēse, ka pārkrievošanās draudi būs pārejoši – "krievs drīz grožus atlaidīs, jo pats neizturēs, kā mēs to redzam Kaukāzā..."⁸⁵ A. Birkerts te pieskāries sāpīgai problēmai: latviešu piespiedu nepieciešamībai piekļauties kādai lielai nācijai un valstij, lai ar tās atbalstu varētu saglabāt savu nacionālo esamību. To nosaka arī zemes ģeopolitiskais stāvoklis.

Latviešu nacionālās apziņas sākumposms (pirms jaunlatvietības) guvis atainojumu un vērtējumu A. Birkerta pētījuma "Latviešu inteliģence savās cīņās un gaitās" 2. daļā, kura kā monogrāfija nāca klajā 1927. gadā. Tajā secināts, ka nacionālisma pirmie modinātāji bijuši tie mācītāji, vācbaltieši, kuri 19. gs. noraidīja latviešu pārvācošanas vajadzību un proponēja viņu etnogrāfiskā tautiskuma saglabāšanu. Šī vēlme izrietēja no pieņēmuma saglabāt Baltijā arī pēc dzimtbūšanas atcelšanas iedzīvotāju dalījumu kārtās, piešķirot latviešiem īpatnas zemnieku etniskās kārtas tiesisku statusu. Reāli dzīve sagrava šo ilūziju, un, kad sāka veidoties kārtu dalījumam vairs nepakļāvīga latviešu nācija, vācbaltieši enerģiski ķērās pie zemnieku pārvācošanas. (Vidzemes un Kurzemes guberņās ik gadus pārvācoja ap 5 tūkstošiem latviešu.) Tādā veidā asimilatori cerēja aizkavēt nācijas tapšanu. A. Birkerts parāda: jaunlatviešu, t. i., pirmās latviešu inteliģences, nacionālisms apturēja un sagrava šo asimilācijas vilni.⁸⁶ Autors atklāj, ka vēl pirms jaunlatviešu ideju rašanās, jau 18. gadsimtā tapis stihisks latviešu zemnieku "patriarhālais nacionālisms", kurš gan nav gājis tālāk par guberņas kopības izjūtu (Vidzeme, Kurzeme), bet kuram 19. gs. bijis raksturīgs savs "monarhisms", Krievijas valdnieka cildināšana. Nacionālisms visas latviešu tautas kopības izpratnē tapis tad, kad latviešu zemnieki sākuši iepirkt mājas un zemi īpašumā un kā īpašnieku šķira cīnījies pret citas tautības privilēģijām šajā valstī.

Tad arī radusies apziņa, ka noteikti jāpaliek pie savas valodas, tādējādi arī – pie tautības, lai kopīgi cīnītos par īpašumu iegūšanu. Taču tad latvieši pirmo reizi sašķēlušies, jo daļa pieļāvusi pārvācošanos. A. Birkerts arī pastāsta, ka pat vairāki pirmie latviešu kultūras darbinieki baidījušies no tautas pilnīgas nacionālas patstāvības (J. Neikens u. c.), jo paredzējuši radikālu ideju ielaušanos latviešu uzskatos. Provācisko darboņu slāni autors dēvē par "timokrātiju" – mantas turētāju slāni, kuram bija ērtāk pārvācoties. Turpretī J. Cimze un citi arī visai konservatīvi darbinieki tomēr izšķīrās par nacionālu jaunradi un centās izmācīt pirmo latviešu nacionālo skolotāju paaudzi. E. Dinsberģis un F. Mālberģis pirmie atklāti modināja latviešu nacionālo pašapziņu. Šī taka jau veda uz nāciju.

No latviešu vēlinā nacionālkonservatīvisma pozīcijām minēto tēmu apskata M. Ārons grāmatā "Latviešu Literāriskā (Latviešu Draugu) Biedrība savā simts gadu darbā."⁸⁷ Tai dots apakšvirsraksts "Ainas no vāciešu un latviešu attiecību vēstures". Tieši šis pētījuma virziens tobrīd guva skaļu rezonansi, jo grāmata iznāca 1929. gadā, kad latviešu nacionālisti tautas aptaujā panāca, ka bijušajiem Landesvēra karavīriem nepiešķīra Atrbrīvošanas kara dalībnieku priekšrocības zemes īpašuma ieguvē. Tobrīd netika arī atjaunots kritušajiem landesvēriešiem celtais un pēc tam uzspīdzinātais pieminekļis Rīgā, jo tautas atmiņā vairāk bija palicis viņu "baltais terors", no kā cietuši daudzi rīdzinieki.

Pretēji šai noskaņai Āronu Matīss nāk klajā ar tādu latviešu un vācbaltiešu vēstures darbu aprakstu, kas satur arī pozitīvo veikumu vērtējumu. Tam neapšaubāmi bija politiska atbalss. Visai objektīvs bija grāmatā sniegtais 19. gadsimta pirmajā pusē notikušās vācbaltiešu inteliģences sašķelšanās novērtējums. Vieni centās latviešus pārvācot, otri – atturēt no tā, bet trešie – orientējās uz viņu pārkrievošanos. Pat Garlībs Merķelis, būdams neviltots latviešu draugs, tomēr paredzējis viņu tuvināšanos krieviem un latviešu valodas pārvēršanos par krievisku izlokšni – atzīmē M. Ārons.⁸⁸ Viņš cenšas aizstāvēt tos latviešu darbiniekus, kuri savā laikā nepievienojās jaunlatvietībai, palika vācu draugi un centās atrast abu tautību savstarpējas sadarbības kompromisu. Jaunlatviešiem visvairāk sekotāju bijis Vidzemē, bet

Kurzemē nacionālā attīstība esot notikusi mierīgāk, t. i., bez tik asas pretvācu cīņas. Tomēr visur latvieši un vācbaltieši garīgi nošķīrušies, un vācu 1822. gadā dibinātajā Latviešu draugu biedrībā 19. gs. 80. gados nav vairs bijis neviena latvieša. Pēc brāļu Kaudzīšu romāna "Mērnietu laiki" iznākšanas (1879. g.) beigušies arī neveiksmīgie mēģinājumi radīt provācisku latviešu literatūru. Latvieši kļuvuši garīgi patstāvīgi. 1881. gada decembrī no Draugu biedrības izslēgti Rīgas Latviešu biedrības valdes locekļi B. Dīriķis, K. Kalniņš, A. Vēbers u. c., kurus apvainoja latviešu nacionālismā. Tā beigusies abu nacionālo kopību inteliģences pēdējā izšķiršanās. Tam bijusi traģiska nozīme, jo naidīgā pretnostāšanās ievērojami atvieglājusi pārkrievošanas pasākumus. Grāmatā pausta Draugu biedrības priekšsēdētāja A. Bīlenšteina atziņa, ka pārkrievošanās apdraudējusi latviešu nacionālo esamību un piederību Eiropas tipa tautām daudz vairāk nekā vācbaltiešu pretestība jaunlatvietībai.⁸⁹ M. Ārons izceļ tos vācu darbiniekus, kuri nepretojās latviešu nacionālajiem centieniem, bet palīdzēja tiem, piemēram, bīskapa K. Ulmaņa personu (1793–1871), ko augsti vērtēja arī A. Kronvalds. Pats A. Bīlenšteins bijis neviltoti draudzīgs pret latviešiem, tikai nav varējis samierināties ar viņu nacionālisma radikālismu.

M. Ārona pētījums it kā liecina: vācbaltiešu elite un tās inteliģence necīnījās pret jaunlatvietību no savas etniskās grupas vai visas vācu nācijas pozīcijām, bet vadoties no konservatīviem priekšstatiem par tautu sadzīvi Baltijā. Tie nav pietiekami respektējuši latviešu īpašās nacionālās intereses, bet nav bijuši arī krasī naidīgi tām. Citiem vārdiem – ja abās pusēs noteicošā loma būtu bijusi konservatīvām aprindām, pretrunas nenonāktu līdz asiem konfliktiem un sadursmēm.

Grāmatas nobeigumā M. Ārons parāda – 1925. gadā atjaunotā vācbaltiskā "Latviešu literāriskā biedrība" ir pagriezusi muguru politikai un nodarbojas ar tīri zinātnisku darbu, atklājot abu tautu sadzīves pozitīvās līnijas. Tas veicināja izlīguma cerības pastiprināšanos.

Latvijas valsts nacionālās politikas veiksmju un neveiksmju analīze sniegta grāmatās, kuras iznāca neatkarības proklamēšanas 10. gadskārtas priekšvakarā. Vēsturnieka un diplomāta Alfrēda Bīlmaņa redakcijā sagatavotais jubilejas krājums "Latvijas Republika

desmit pastāvēšanas gados" sniedza objektīvu stāstījumu par minoritāšu dzīvi, sasniegumiem, grūtībām, pretrunām. Rakstu autori bija pašu mazākumtautību darbinieki. P. Šīmana rakstā "Baltijas vāci un Latvijas valsts" atzīts, ka vācbaltiešu kopiena sākumā bijusi pilnīgi nesagatavota neatkarīgas un nacionālas Latvijas valsts realitātes atzīšanai un ar lielām šaubām 1919. gadā sākusi lēnām, pakāpeniski iejusties jaunajā situācijā; to veicinājusi vācu izglītības autonomijas attīstība.⁹⁰ M. Lazersona, E. Tihonicka, J. Vežbicka un K. Jezovitova īsajos rakstos atainota ebreju, krievu, poļu un baltkrievu dzīve neatkarīgajā Latvijā.⁹¹ Tajos pausta atziņa, ka kultūras autonomija vien tomēr neapmierina minoritāšu vēlmes. Baltkrievi, krievi un poļi sūdzas arī par sociālajām grūtībām, jo daudzi viņu tautības pilsoņi esot nabadzīgi, sevišķi Latgalē. Taču šī stāvokļa cēloņi bija jāmeklē cariskās impērijas laikos, kad daudzi no viņiem nespēja iegūt pienācīgu īpašumu. Ebreju kopiena izteica neapmierinātību par "saimniecisko antisemitismu", viņu ekonomiskās rosības un izveicības nosodīšanu, skaudības saasināšanu, kurā bija vainojamas ekstrēmi noskaņotās aprindas. Taču kopumā krājumā ievietotajos rakstos izteikta lojalitāte pret Latvijas valsti, kas nodrošinājusi visiem tās iedzīvotājiem mieru, drošību, attīstības iespēju, visumā normālu starpetnisku sadzīvi.

Ar latviešu nacionālista un ekonomista acīm 10 gadu tautību sadzīvi aplūkoja un vērtēja Zemnieku Savienības darbinieks, finansists Ādolfs Klīve savā grāmatā "Latviešu pilsonības saimnieciskā politika. 1918–1928.". Autors uzsver kritisko viedokli, ka latviešu iegūtā, izcīnītā politiskā vara nav pietiekami lietota tautsaimniecības latviskošanai. Tādēļ latviešu īpašnieku īpatsvars rūpniecībā, tirdzniecībā, finansu dzīves jomā, salīdzinot ar 1914. gadu, Latvijā nebija palielinājies. A. Klīve aicināja nesamierināties ar tādu stāvokli un izmantot valsts varu, lai mazinātu cittautiešu virskundzību ekonomikā. Ne lai iznīcinātu vai izspiestu viņu uzņēmumus, tie Latvijā bija vajadzīgi, bet, lai palīdzētu attīstīties latviešu īpašnieku uzņēmumiem, celtu to konkurences spēju. Valstij esot jāpalīdz "vājākajam", kuram nebija tik liela kapitāla un tik plašu sakaru, kā citu nāciju un tautību kapitālistiem.⁹² A. Klīves priekšlikumi izskanēja kā gaidāmo pārmaiņu zvans

valdības ekonomiskajā politikā. Viņš taču bija ietekmīgākās pilsoniskās partijas galvenais tautsaimnieciskais eksperts, ar kura domām stipri rēķinājās arī ZS līderi K. Ulmanis, H. Celmiņš u. c. Te jānorāda: šādas nacionālās ekonomiskās stimulācijas priekšlikumus reāli varēja izvirzīt tikai pēc tam, kad ekonomika kopumā bija stipra un augšupejoša un valsts loma pietiekami nostiprinājusies. Republika vairs nebija tik ļoti atkarīga no cittautiešu un ārzemju kapitāla, kā tas bija 20. gadu pirmajā pusē. Tas bija valsts ekonomiskās un finansu politikas panākums. Bet latviešu privātuzņēmēji pilsētās to vēl nebija izjutuši. Ar viņu noskaņojumu bija jārēķinās. Citādi šie īpašnieki varēja sniegt savu atbalstu galvenokārt radikāli un ekstrēmi orientētiem politiskiem spēkiem (kā tas 1932. – 1933. g. notika Vācijā). Arī demokrātijai nepieciešami spēcīgi nacionālās politikas akcenti.

Latviešu autoru publikācijās presē par nacionālo jautājumu kopumā bieži atkārtojas tie paši uzsvērumi, kādi bija raksturīgi 1920. – 1925. gada rakstos. No historiogrāfijas viedokļa interesants šķiet Jāņa Bankava 1926. gadā tapušais garais raksts "Latvju nacionālās domas izveidošanās. 1905. – 1918."⁹³ Autors ataino latviešu nacionālās valstiskās domas dzimšanas vēsturisko ceļu. To izvirzīja pēc 1905. gada revolūcijas atdzimusi latviešu nacionālistiski domājošā inteliģence, kura strauji izauga 1907. – 1914. gadā vispārējās labklājības un kultūras uzplaukuma laikā. J. Bankavs atzīst: tādu uzplaukumu Latvija 20. gadsimtā vairs nepieredzēja. Tieši tad arī sākās spēcīga nācijas nacionāli kulturālā konsolidācija un cīņa par Rīgas latviskošanu. Pasaules karš pārtrauca, bet neiznīcināja šo procesu. Tas ar jaunu spēku atjaunojās 1917. gadā Krievijas impērijas sabrukuma stadijā un noveda pie Latvijas nacionāli valstisko spēku izveidošanās 1918. gadā. J. Bankavs uzskatīja nacionālo inteliģenci par izšķirošo idejisko spēku tautas pārtapšanā par valstisku nāciju.

J. Akuratera 1927. gada raksts "Mums vajadzīga nacionālisma atdzimšana un pareiza izpratne" savukārt salīdzina 20. gadu latviešu opozicionālo ekstrēmo nacionālismu ar citām, iepriekšējām nacionālajām politiskajām plūsmām.⁹⁴ Viņš secina, ka tas ir "vecpilsoņu", t. i., veinberģistu nacionālisma atjaunots variants. Tikai šoreiz galvenais

triciens netiek vērsts pret cittautiešiem (kaut arī šie nacionālisti to apgalvo), bet pret demokrātisko, konstitucionālo valsts iekārtu. Nacionālo ideju vēlas nodot reakcionāru politiķu rokās, lai tā kalpotu par instrumentu varas iekarošanai. J. Akuraters secina: "*Nacionālisms ir nonācis tādā fāzē, kur tam nevar sekot neviens latvietis, kas kaut cik ciena savu tautu, kultūru un politisko neatkarību*". To raksta viens no latviešu politiskā nacionālisma celmlaužiem. Viņš aicina atjaunot konstruktīvu un demokrātisku nacionālo spēku apvienību un izvērst cīņu "divās frontēs": ne tikai pret sociālistisko internacionālismu, bet arī pret fašisma uzplūdu briesmām. Tāds būtu īsto latviešu nacionālistu uzdevums.

Labējā nacionālisma viedokli izsaka 1928. gadā publicētais Reinholda Lagzdiņa raksts "Vairākuma tautības jautājums Latvijā", kurā uzsvērts, ka arī savā neatkarīgajā valstī galvenā nacionālā problēma paliek pašas pamatnācības grūtais un sarežģītais stāvoklis.⁹⁵ Tas, viņaprāt, esot pat saasinājies, jo Latvija tik tālu piekāpusies minoritāšu prasībām, ka trūkstot līdzekļu latviešu tautas akūto vajadzību apmierināšanai. Neskatoties uz latviešu valodas valstisko statusu, reāli darbojoties trīs saziņas un darījumu valodas – latviešu, vācu un krievu. Privātā darbībā pēdējās divas paliekot pārsvarā, tādēļ latvieši, kuri tās pietiekami neprot, daudzās vietās nevar iegūt pienācīgu amatu vai pat iestāties darbā. R. Lagzdiņš par to vairo valdības izglītības politiku, nepietiekamo latviešu valodas ieviešanu administratīvajās un saimnieciskajās lietās. Rakstā bija pārspīlējumi, taču aiz šiem "dūmiem" varēja saskatīt arī "uguni". Kaut vai sliktu valodas apmācības sistēmu.

No kreisajām pozīcijām tapušajā avīžu publicistikā atzīmēsim I. Rabinoviča rakstu "Svarīgs jautājums" avīzē "Sociāldemokrāts" 1928. gada 20. oktobrī, tūlīt pēc nule notikušajām 3. Saeimas vēlēšanām. Autors atzīst, ka sociāldemokrāti pieļāvuši lielu kļūdu, ignorējot nacionālā jautājuma aktualitāti. Taču viņš šo jautājumu reducē tikai uz minoritāšu interešu loku un iesaka turpmāk plaši atbalstīt mazākumtautību prasības. Tas esot vajadzīgs, lai atrautu to masas no minoritāro kopienu "histēriskās" nacionālistiskās buržuāzijas. Minoritātes esot sociālistiskās kustības "rezerves", kas palikušas neizmantotas. Šī ie-

teiktā taktikas maiņa gan būtiski neizmainīja LSDSP līniju. Tā visumā palika nacionāli indifferenta. Nacionālo interešu batālījas arī turpmāk galvenokārt sarīkoja pilsoniskie un jo sevišķi – sīkpilsoniskie politiskie grupējumi.

4. Nacionālā jautājuma saasinājums pasaules ekonomiskās krīzes gados (1930. g. – 1934. g. maijs)

1930. gadā Latvijā ienāca pasaules ekonomiskā krīze. Strauji samazinājās galveno eksportpreču – kokmateriālu, linu un sviesta – cenas. Latvijas Banka bija spiesta sašaurināt kredītu izsniegšanu. Valsts budžeta ienākumi no 172,6 mlj. Ls 1930./31. saimniecības gadā saruka līdz 128,1 mlj. Ls 1931./32. gadā.⁹⁶ No krīzes sevišķi cieta latviešu uzņēmēji, kuriem nebija tik lielu kapitāla rezervju kā vācu un ebreju īpašniekiem. Bezdarbs visvairāk skāra latviešus, krievus, poļus, baltkrievus. Šādā situācijā atkal saasinājas nacionālās attiecības. Nacionālvalstiski noskaņotās aprindas prasīja samazināt valsts izdevumus minoritāšu skolu uzturēšanai, reducētos kredītus ekonomikā izsniegt pirmām kārtām latviešu uzņēmējiem, ieviest obligātu latviešu valodas lietošanu saimnieciskajā lietvedībā. Šādā gaisotnē 1931. gada oktobrī 4. Saeimas vēlēšanās lielus panākumus guva nacionālistiski orientētās partijas: Progresīvā apvienība (līderis M. Skujenieks), Demokrātiskais centrs (līd. J. Breikšs) un Jaunsaimnieku un sīkgruntnieku partija (līd. Ā. Bļodnieks). 1931. gada decembrī nodibinājās M. Skujenieka vadītā valdība, kura sāka īstenot jaunu nacionālās politikas kursu uz Latvijas latviskošanu, minoritāšu ietekmes mazināšanu. Īpaši aktīvi šī politika izpaudās izglītības jomā, kur to strikti proponēja izglītības ministrs Atis Kēniņš. Tas negatīvi ietekmēja tautību attiecības, bet vienlaikus stiprināja nacionālās valsts pozīcijas.

Taču ekstrēmos nacionālistiskos spēkus neapmierināja arī šāda nacionālās politikas maiņa. 1932. gadā nodibinātā profašistiskā organizācija "Ugunskrusts", kas 1933. gadā tika pārdēvēta par "Pērkonkrustu"

(līderis G. Celmiņš), sāka pulcināt spēkus demokrātiskas iekārtas gāšanai un etnokrātiskas diktatūras nodibināšanai. Diendienā tika skandēts lozungs "Latviju latviešiem! Latviešiem darbu un maizi!", pieprasot cit-tautiešu tiesību ierobežošanu un viņu pakāpenisku izspiešanu no Latvijas. Demokrātiskie spēki deva pretsparu nacionālā naida kūrējiem, "Pērkonkrusta" darbību Saeima 1933. gada decembrī aizliedza. Taču labējiem politiķiem izdevās radīt valstī nervozu starpetnisku spriedzi.

Stāvokli ietekmēja arī notikumi Vācijā, īpaši pēc Ā. Hitlera vadītās nacionālsociālistu partijas nākšanas pie varas 1933. gada 30. janvārī. Daļa ekstrēmistu sāka propagandēt nacistu "pieredzi" nacionālā jau-tājuma izkārtojumam, sevišķi propagandēja rasistisko antisemitismu. Latvijas vācu kopienā pieauga nacionālsociālisma ideoloģijas ietek-me, parādījās lielvalstiskā šovinisma recidīvi.

Tas viss radīja jaunas problēmas un grūtības tautību sadzīvē Latvi-jā. Kļuva redzami demokrātiskās sistēmas krīzes simptomi. Uz to at-saucās Ernesta Blanka grāmata "Latviešu demokrātija un viņas va-doņi", ko 1932. gadā izdeva Rīgas Latviešu biedrības nacionāli poli-tiskā nodaļa. Autors tajā atsakās no savas iepriekšējās optimistiskās prognozes par demokrātijas un nacionālās valsts saskaņu Latvijā. Viņš, gluži pretēji, secina, ka pilsoniski demokrātiskā pārvaldes sistēma te nav kalpojusi latviešu nacionālās kultūras interesēm un brīdinoši no-rāda: "Nekulturālām tautām Eiropā nav tiesības uz suverenitāti".⁹⁷ De-mokrātijas nacionālais nespēks, viņaprāt, iestājies tādēļ, ka politiķu un valsts darbinieku vidū iekļuvuši pārāk daudzi neprincipiāli karjeristi, korupti dzīves labumu vieglas ieguves tīkotāji, tukši demagogi, vai arī primitīvi "operetes varoņi". E. Blanks apelē pie latviešu tautas, aicinot nomainīt politiķu kastu ar nacionāliem ideāliem uzticīgākiem darbinie-kiem. Grāmatā var jaust atbalstu M. Skujenieka kursam. Vienlaikus E. Blanks nosoda ekstrēmo nacionālismu kā destruktīvu, postošu.

Lielu ievēribu izpelnījās E. Blanka brošūra "Hitlers, žīdi un Latvi-ja", kurā viņš 1933. gadā ļoti negatīvi vērtē nacistisko diktatūru Vācijā un tās antisemitisko politiku. E. Blanks izskaidro lasītājiem, ka tieši šajā zemē ebreji (kas tur ienākuši kopā ar Romas leģionāriem) vairāk nekā citur "saaguši ar nacionālajiem apstākļiem", izceļas ar savām

garīgajām dotībām un ir "darījuši slavenu Vācijas vārdu citās zemēs".⁹⁸ Viņu vajāšana tikai kaitēs nacionālajām interesēm, vājinās vācu nāciju. Autors norāda – diskrimināciju izraisa zemiski sociāli motīvi.

E. Blanks izsmej tos latviešu darboņus, kuri Hitlera rasistiskajā doktrīnā un nacisma praksē meklēja sev noderīgu paraugu. Hitlerisms bija naidīgs arī pret latviešu tautu, un Latvija ietilpa tā agresīvo ekspansionistisko nodomu zonā. Tas bija vācu imperiālisma centienu turpinājums. E. Blanks iesaka samazināt Latvijas ekonomisko atkarību no Vācijas, atbalstīt no turienes bēgošo ebreju kapitālistu ierašanos un viņu līdzekļu izmantošanu. Tas ļautu pārvarēt ekonomiskās grūtības.

Precīzi, paredzoši ir E. Blanka vārdi, ka Hitleris uzvedīs vācu tautu ne uzvaras kalnā, bet briesmīgā Golgātā, kur "sitīs krustā ne vien veco lielvalsti un tās seno slavu, bet arī viņas lielummāniju", ģermānisko šovinismu. E. Blanks netieši te vēršas pret fašisma un cita veida totalitārisma praviešiem Latvijā, pārlicina, ka viņi nav nacionālo ideālu nesēji. Šis darbs deva pareizu orientāciju traģiskajās 30. gadu kolīzijās Eiropā.

Zinātniski ļoti vērtīga bija 1930. gadā iznākusi M. Skujenieka grāmata "Latvieši svešumā un citas tautas Latvijā. Vēsturiski statistisks apcerējums par emigrāciju un imigrāciju Latvijā". Tajā tika apkopotas ziņas par Latvijas iedzīvotāju nacionālā sastāva izmaiņām kopš 13. gadsimta. Galvenā uzmanība veltīta tiem procesiem, kuri 19. gadsimtā padarīja zemi par daudznacionālu, ievērojami pieaugot krievu, poļu, ebreju, lietuviešu, baltkrievu skaitam. M. Skujenieks parāda, ka to veicināja ne tikai plašā ieceļošana, bet arī latviešu izceļošana no Latvijas uz Krieviju un citām zemēm, galvenokārt no lauku apvidiem, kur viņiem pietrūka cilvēciskas eksistences priekšnoteikumu savā dzimtenē. Iedarbojās arī asimilāciju veicinoši faktori: Rīgā – pārvācojoties, Latgalē – pārejot baltkrievu, poļu, krievu tautībā.

Delatviskošanas procesu apturēja tikai neatkarīgas Latvijas valsts nodibināšanās. Taču M. Skujenieks uzskatīja, ka latviešu īpatsvara nozīmīgs pieaugums Republikas iedzīvotājos tolaik izbeidzies jau ap 1925. gadu, kad latviešu daļa bija sasniegusi 73,4%, pret 68,3% 1897. gadā (latvieši bija vienīgā lielā tautība Latvijā, kurā bija vairāk cilvēku nekā 1897. gadā). Viņaprāt, šī tendence apstājusies tādēļ, ka

valdības vairāk nebija stimulējušas latviešu skaita palielināšanos. Latvija esot bijusi vienīgā no jaunajām Austrumeiropas valstīm, kur pārtraukts "nacionālās nostiprināšanās process". 1925. – 1930. gadā krievu skaits Latvijā bija palielinājies par 55 240 cilvēkiem, bet latviešu – tikai par 40 831.⁹⁹ Būtiski audzis arī poļu daudzums. Tas tādēļ, ka atkal atjaunojusies krieviskā un poliskā asimilācija – īpaši Latgalē. To jāaptur – aicināja M. Skujenieks.

Šai tēmai viņš veltīja arī vairākus savus rakstus presē. Tā avīzē "Latviešu Balss" (Progresīvās apvienības orgāns) 1931. gada 17. maijā rakstā "Vairāk vērtības austrumu nomalei" stāstīts par Latgales pārpoļošanas parādībām: 1925. – 1930. gadā tur poļos bija pārgājuši ap 6 tūkstošiem iedzīvotāju – baltkrievi, krievi, latvieši. Piederēt poļu tautībai bija izdevīgi, to atbalstīja katoļu baznīca. Turpat 1931. gada 28. jūnija numurā rakstā "Par tautību un ģimenes valodu" M. Skujenieks secina, ka arī latviešiem ir spēcīgas asimilatoru spējas, taču tās darbojas galvenokārt latviešu apdzīvotos lauku apvidos un mazpilsētās, kur viņi ir iedzīvotāju lielais vairākums. Turklāt latviešos tur visvairāk asimilējās igauņi un lietuvieši (vairāk nekā 30% no viņiem), ievērojamā skaitā arī vācieši un poļi (ap 8%), bet vismazāk krievi (ap 2,9%) un ebreji (0,7%). Ebreji gan integrējās, bet neasimilējās. M. Skujenieks uzskatīja par nepieciešamu, lai valsts veicinātu latviskās asimilācijas tendenci. Tā tiktu paaugstināta tās nacionālā vitalitāte. – Šāds 30. gadu nacionālisma spriedums tobrīd sastopams daudzās jaunajās Austrumeiropas zemēs.

Nacionālo attiecību vēstures izpratnē vienisprātis ar E. Blanku un M. Skujenieku bija E. Arnis savā grāmatā "Latvju tautas politiskā atmoda", kas iznāca Rīgā, 1934. gadā. Tajā akcentēta nacionālās valsts un nacionālās ideoloģijas ciešā saistība. Autors izceļ trīs šīs ideoloģijas pamatveidotājus – A. Kronvaldu, M. Valteru un J. Akurateru, kuri bija devuši nācijai labi pārdomātas nacionālās darbības koncepcijas. Bet tās netika īstenotas, jo pretdarbojās materiālistiskās filozofijas ietekmes un materiālo interešu pārsvars latviešu tautas, īpaši tās inteliģences, dzīvē. Arī mantīgā latviešu pilsonība tikai apstākļu (t. i., lielniecisma draudu) dzīta sāka sekot nacionālas ideoloģijas

prasībām un arī tad – nekonsekventi. Līdz pat 1917. gadam latviešu pilsonībā noteicošā loma bijusi "Irkās muguras politiķiem", kuri vienmēr orientējušies uz to pusi, kurai dotajā momentā piederējis reālās varas spēks.¹⁰⁰ Ja tas tā turpinātos, tad arī neatkarīgā valsts nespētu novērst nācīgas sabrukumu. Autors brīdina no šādas varbūtības.

Par latviešu "pārtautošanās" briesmām vēstures notikumu atskatā rakstīja A. Vičs grāmatā "Latviešu inteliģence pārkrievošanās laikmeta sākumā", kura iznāca 1931. gadā. Šis autors nepiekrīta E. Blankam un M. Skujeniekam jautājumā par galveno nacionālo pretinieku. A. Vičs centās pierādīt, ka bīstamākais latviešu nacionālās esamības apdraudētājs vienmēr bijis vācbaltiskums. "Ja krievi nebūtu atnākuši kā glābēji, ja vāciešiem būtu atļauts ar mums rīkoties pēc viņu "labā prāta", tad tagad mums nebūtu ne savas valsts, ne nacionālās patstāvības. Kad krievi mūs paglāba, mēs viņiem uzticējāmies, kad krievi mūs sāka vilināt savos nacionālos tempļos, – mēs tiem gājām garām. Tā bija latviešu inteliģences enerģija, gudrība, nojauta, instinktīva dziņa tanīs niknās dienās laimīgi izpeldēt cauri visām klinģim un atvāriem," – tā A. Vičs raksturo latviešu "prokrieviskās inteliģences" nopelnus nācīgas labā.¹⁰¹ Taču viņš to neilustrē ar piemēriem no cīņām par Latvijas sociālo un politisko emancipāciju, tādēļ secinājums ir deklaratīvs. Neapšaubāmi tam bija arī politiska nosliece. 30. gadu sākumā atkal radās jautājums: no kurienes Latvijai draud vislielākās briesmas? Daudzi tās saskatīja atdzimstošajā vācu imperiālismā. Vēl nebija izgaisušas ilūzijas par PSRS iespējamu evolūciju uz reālpolitikas pusi. Staļinisms vēl nebija atklājis savas īstās kārtis.

Prokrieviskuma noskaņojums jūtams arī Maģisa Ārona grāmatā "Frīdrihs Veinbergs savā mūža darbā un savās idejās", kura nāca klajā 1932. gadā. Tajā mēģināts attaisnot F. Veinberga kangariskos uzskatus un izdarības, akcentēti viņa konservatīvie nacionālie centieni, atgādināts, ka tieši Veinbergs paredzējis nacionālās pretimstāvēšanas nepārtrauktību Latvijā, jo latviešiem "arvien nāksies dzīvot citu tautu pulkā". Viņš arī aicinājis nepadoties pārvācošanas piedāvājumiem, parādot ar piemēriem, cik smagas bijušas vāciskuma sekas čehu tautas vēsturē, cik daudz pūļu bijis jāvelti, lai augšāmceltos

spožā čehu nacionālā kultūra. Tāpat lietuviešu tautas attīstību aizkavējusi tās virsslāņu pārpoļošana. Latviešu jaunā inteliģence 19. gs. nepadevās asimilācijas draudu spiedienam. F. Veinbergs tajās izšķirošajās dienās esot ieteicis tādu taktiku: 1) saraut visas saites ar vāciešiem, "sadedzināt tos kuģus", ar kuriem daži darboņi varētu atgriezties vācu pusē; 2) ejot savu nacionālo attīstības ceļu, tuvoties krievu tautai, tās kultūrai, valstiskumam, "ņemt daļību pie krievu tautas priekiem un bēdām, un aprast savās domās saistīt savu likteni ar krievu tautas likteni."¹⁰² Protams, tas bija acinājums konformi saistīties ar carisko Krieviju. F. Veinbergs bija lieliniecisma niknākais ienaidnieks. Tomēr M. Āronam vajadzēja pateikt, ka 1918. gadā šis "pravietis" un viņa līdzgaitnieki asi nostājās pret neatkarīgas Latvijas valsts proklamēšanu. Viņa "sapnis" bija Krievijas lielvalsts atjaunošanās un Latvija tajā. Patriots tā nedomātu.

30. gadu sākumā Latvijas presē ievērojami palielinājās publikāciju daudzums par nacionālo jautājumu. 1933. gadā tādu bija vairāk nekā 400, no tām ap 250 minoritāšu, bet 150 – latviešu valodā izdotās avīzēs un žurnālos.¹⁰³

Dažām publikācijām bija ļoti svarīga nozīme. Mēs jau šajā nodaļā minējām M. Skujenieka publicējumus par demogrāfisko politiku. Tiem jāpievieno 1931. gada 1. martā laikrakstā "Latviešu Balss" ievietotais viņa raksts "Mums vajadzīga nacionāla politika". Tajā par galveno politikas vadlīniju izvirzīta nacionāli "viengabalainas" sabiedrības pakāpeniska veidošana. Valsts varai esot apzinīgi jāsekmē tikai tās tautības stiprināšana, kura ir iedzīvotāju vairākums, Latvijā – latviešu spēka un ietekmes pieaugšana. Tāda esot visu jauno Austrumeiropas valstu vienīgā perspektīvā nacionālā politika; citādi tās nebūs dzīvotspējīgas. Ar šo domu M. Skujenieks pilnīgi atsakās no paša agrāk paustajiem uzskatiem par Latvijas daudznacionalitātes konstanto raksturu un iespēju veidot valsts nāciju no esošās tautību dažādības, ja šo nāciju vadīs latvieši. Viņš pievienojas homogenizācijas konceptam un tādējādi piesaka savu "jauno kursu".

M. Valters "Latviešu Balss" 1931. gada 10. maija numurā rakstā "Jaunnacionālisma strāva" proponē jaunas nacionālas kustības – na-

cionālistiskās "jaunās strāvas" – izveidošanu iepretī nenacionālajai oportunistiskajai pilsoniskajai "vecajai strāvai", kura Saeimā un valdībā esot nodevusi latviešu intereses. Daugavas gada grāmatā 1932. gadā rakstā "Mūsu tautības jautājums" M. Valters pierāda, ka Latvijā kopš 20. gadsimta sākuma nacionālās idejas lāpu nes tikai sīkpilsonība un tās inteligence, kura bija nepārtrauktā opozīcijā pret pilsonības mantīgo slāņu konformismu un politisko lavierēšanu.¹⁰⁴ – Tā M. Valters tobrīd atbalsta Progresīvās apvienības vadīto cīņu pret Zemnieku savienību par pārvaldes pāreju sīkpilsoniski nacionālas valdības rokās. Taču, prognozējot nākotni, viņš paliek uzticīgs savai cerībai par Latvijas politiskās nācīgas rašanos.

Atis Kēniņš, Latvijas izglītības ministrs 1931. – 1933. gadā, rakstos "Būsim taisnīgi, bet – neatlaidīgi" ("Jaunākās Ziņas", 1932, 31. dec.) un "Latviešu pārtautošana ar valsts ziņu un līdzekļiem" (turpat, 1933, 1. jūl.) argumentē paša ierosinātos pasākumus izglītības sistēmas pārveidē. Viņš cenšas pierādīt, ka jāsamazina minoritāšu tautskolu skaits un jārada apvienotas visu tautību jauktās vidusskolas, arī arodskolas ar latviešu mācību valodu. Tas veicinātu minoritāšu jaunatnes lojalizēšanos un vienlaikus ļautu ik gadus iekonomēt ap 500 tūkstošiem latu, kurus varētu izlietot izglītības kvalitātes celšanai un analfabētisma izskaušanai Latgalē. Galvenais mērķis te bija pārtraukt minoritāšu pārvācošanu, pārkrievošanu un pārpoļošanu, panākt to ieaugšanu valsts ideoloģijā, tuvināšanos latviešiem.

Taču pret šiem pasākumiem krasi nostājās ne tikai minoritāšu politiķi un kultūras darbinieki, kas aizstāvēja tiesības izglītot savu jaunatni dzimtajā valodā, bet arī latviešu radikālie un ekstrēmie nacionālisti. Tā galēji labējais žurnāls "Tautas Vairogs" 1933. gada 21. numura redakcijas rakstā "Liekulība un nodevība" (red. G. Kalniņš un B. Dīriķis) Kēniņa reformā saskatīja latviešu nacionālās vidusskolas pārvēršanu par daudznacionālu vai pat kosmopolītisku audzināšanas iestādi. Ja latviešu klasēs būšot arī minoritāšu bērni, nevarēšot vairāk atklāti paust īsti latvisko nostāju, jo tā esot antiminoritāriska, nacionāli nesamierināma ar cittauniešiem. Tā tiek

propagandēta ksenofobijas nepieciešamība. Taču šim uzskatam tolaik nebija daudz sekotāju.

Kreiso un labējo spēku pretdarbības dēļ 4. Saeima tomēr nepieņēma A. Ķēniņa ierosinājumus, un viņam 1933. gada 16. jūnijā bija jāatkāpjas no ministra amata Ā. Bļodnieka valdībā, kura centās turpināt M. Skujenieka iesākto nacionālās politikas kursu. Tā bija sīkpilsoniskās nacionālās "nometnes" smaga sakāve. 1934. gada martā valdības groži atkal bija Zemnieku savienības rokās. Bet tad arī tā jau bija izšķīrusies par jaunas latviskas nacionālās politikas īstenošanu. Uz to aktīvi rosināja ministru prezidents Kārlis Ulmanis un viņa tuvākie līdzgaitnieki.

Konstruktīvas nacionālās politikas platformas izstrādāšanu tolaik ieteica E. Blanks savā apcerē "Latviešu nacionālisma saturs" ("Latvijas Sargs", 1933, 20. febr.). Viņš aicināja atgriezties pie pirmās latviešu tautas atmodas tradīcijas, savienojot nacionālos un sociālos, saimnieciskos centienus. E. Blanks kritizēja gan A. Ķēniņa tīri kulturālo nacionālismu, kuram nebija saimnieciskās dzīves panākumu seguma, gan radikālo politisko nacionālismu, kas darbojās ar opozicionālu, skaļu kritiku, bet nespēja piedāvāt ne saimniecisku, ne kulturālu pārmaiņu racionālus projektus. E. Blanks norāda: *"Nacionālisms bez saimnieciska satura tagad ir vēl tukšāks kā jebkad citos vēstures laikmetos."* Un turpat asi novērtē arī ekonomiski nenodrošinātus kultūras augšupejas solījumus – "Ubagi mākslas tempļus necels...". E. Blanka nacionālais konstruktīvisms bija tieši pretīmejošs K. Ulmaņa iecerei par pāreju uz autoritāras valsts nacionālismu Latvijas iekšējās stabilitātes un latviešu nācijas lomas nostiprināšanai.

Šeit mēs neapskatām antisemitisma uzplūdu atspoguļojumu 1930. – 1934. gada presē. Tas bija odiozs un ievij ļoti negatīvus metus tā laika noskaņu gaisotnē. Tādi izdevumi kā "Ugunskrusts", "Pērkonkrusts" (red. G. Celmiņš, L. Breikšs), "Zilais Ērglis", "Nacionālsociālists" (red. J. Štelmahers), "Latviešu Vara" (red. V. Dzeltiņš), "Taisnība" (red. J. Vinters), jau minētais "Tautas Vairogs" u. c. sēja rasistiskā politiskā antisemitisma izdomājumus, saukļus un aicinājumus. Tie iespaidoja maznodrošinātus un mazizglītotos ļaudis, arī to jaunatni, kura sevišķi cieta no

krīzes radītās nabadzības. Taču būtiski ietekmēt tautas noskaņojumu tiem neizdevās. Tie nebija nacionālo attiecību svarīgāko aspektu atspoguļotāji. Jānozēlo tikai, ka Latvijas demokrātija tolaik ļāva plūst šo melu straumei. Tāda preses brīvība nebūt neveicināja demokrātiskas iekārtas saglabāšanos. Gluži otrādi, tā sekmēja tās norietu.

5. Kārļa Ulmaņa autoritārās valdības nacionālā politika un latviešu nacionālā doma (1934–1940)

1934. gada 15. maija valsts apvērsums, kas likvidēja demokrātisko parlamentāro valsts pārvaldi un nodibināja autoritāru iekārtu, radīja arī jaunu nacionālo attiecību situāciju. K. Ulmaņa valdība sāka enerģiski īstenot Latvijas latviskošanas politiku. 1934. gada 12. jūlijā izdots likums par tautas izglītību un 1935. gada 15. janvāra likums par valsts valodu stipri veicināja latviešu nācijas vadošās lomas palielināšanos un stimulēja cittautiešos, Latvijas pilsoņos, tieksmi pievienoties latvietībai, pat asimilēties. Valdības ekonomisko pasākumu rezultātā tika izveidots spēcīgs nacionālās valsts kapitālisma sektors un latviešu uzņēmēju vadīts kooperāciju tīkls. Tādēļ latviešu īpatsvars tautsaimniecības līdzekļu pārvaldīšanā un saimnieciskajā rosībā ievērojami pieauga. Vienlaikus samazinājās citu tautību īpašniekiem piederošā daļa. Līdzekļu pārdale stiprināja nacionālo valsti un deva iespēju pilnīgāk apmierināt nacionālās kultūras vajadzības.

Taču daļējā privāto īpašumu nacionalizēšana, pastiprinātie ierobežojumi minoritāšu skolām un kultūras iestādēm, to pakļaušana valsts kontrolei, nelatviešu izstumšana no daudzām intelektuālajām profesijām izsauca cittautiešu pieaugošu neapmierinātību, īpaši mazākumtautību jaunatnē. Pastiprinājās nacisma un komunisma ietekme dažādos minoritāšu slāņos. To mazināja visu Latvijas iedzīvotāju materiālās labklājības līmeņa celšanās, bet sekmēja nestabilais ārpolitiskais stāvoklis, Vācijas un PSRS uzbrukuma draudi. Sākoties Otrajam pasaules karam, pār Latviju klājās drīzas ārējas agresijas briesmu mākoņi.

Izzuda agrāk iegūtā stabilitātes sajūta. Tādēļ cieta neveiksmi valdības iecere saliedēt visas tautības Latvijā ap latviešu nāciju, radīt vienotu latvisku valsts tautu vai valsts nāciju.¹⁰⁵

1934. – 1940. gada publicējumi tikai daļēji atspoguļoja šīs norises, jo ieviestās valsts cenzūras un daudzu partijisku preses izdevumu slēgšanas dēļ par iekšējām nacionālām pretrunām varēja rakstīt tikai šaurās, atļautās robežās. Rakstus par nacionālo jautājumu dažkārt pasūtīja pati valdība, īpaši tās Sabiedrisko lietu ministrija, lai tādējādi neoficiāli ietekmētu sabiedrību, radītu sev vēlamu noskaņojumu. Visvairāk tika atbalstītas publikācijas par latviešu nacionālās apziņas jautājumiem un nacionālās idejas attīstību kopsaīknē ar valsts nacionālisma domu. Šajā jomā tika pieļauts arī zināms uzskatu plurālisms, diskusijas par nācijas būtību, tās nacionālās esamības un nacionālo uzdevumu (vai misijas) galveno saturu.

Autoritārās valdības nacionālās politikas pamatmērķi pirmoreiz tika izklāstīti ministru prezidenta biedra (vicepremjera) M. Skujenieka rādiurā 1934. gada 23. maijā, kas tika publicēta presē. Tajā, uzskaitot apvērsuma cēloņus, nosaukta arī Saeimas nespēja konstruktīvi risināt nacionālo jautājumu, pirmām kārtām, latviešu jautājumu Latvijas valstī. No 100 deputātiem tikai 42 pauduši latviešu nācijas intereses, parējie pārstāvējuši minoritātes, atbalstījuši tās, vai arī izturējušies vienaldzīgi. Tas vājinājis latvietību. Bez tam M. Skujenieks atkal uzsvēra nepieciešamību pārvērst valsti par "nacionāli viengabalainu, lai nopietnos vēsturiskos brīžos visi valsts iedzīvotāji sajustu, ka tā ir viņu valsts, – valsts, kas katros apstākļos viņiem ir jāaizstāv".¹⁰⁶ Uzdevums esot – nepaspiežot citas tautas, stiprināt latvietību, palielināt tās vietu valsts dzīvē.

Pats K. Ulmanis tieši par nacionālo jautājumu runāja samērā reti, akcentējot tikai devīzi "par latvisku Latviju" kā savas politikas svarīgāko vadmotīvu. Šīs politikas dziļākās saknes izskaidroja viņam tuvais dzejnieks Edvarts Virza apcerē "Uzvaras altars", ko 1934. gada decembrī publicēja avīzes "Brīvā Zeme" un "Jaunākās Ziņas". Tajā ieteikta atgriešanās pie seno latviešu cilšu iedibinātās etniskās "garīgās satversmes", kuras pamatā bijusi kopsaistība ar zemi un sētu, saimes un saimnieka saskaņas tradīcija. Tam vajadzēja kļūt par gal-

veno nacionālas nozīmes garīgo vērtību, latviešu kopsaistītāju. Šajā uztverē nacionālās politikas "alfu un omegu" saliedēja uzdevums izskaust "māņu civilizācijas" paveikto latviešu sašķelšanu dažādu un pretēju interešu slāņos un grupās, atkal apvienot tautu. Tātad faktiski ieteikta kapitālisma nacionālo seku pārvarēšana ar pievēršanos etniski motivētai nacionālai politikai. Zināmā mērā tas atgādināja fašisma mērķi Itālijā un nacisma sludināto atgriešanos pie ģermāņu barbarisko cilšu dabiskās dzīves uztveres, pagāniskajām cilšu tradīcijām. E. Virza to gan nesludināja, bet viņa nacionālais patriarhālisms tomēr bija tuvs šādai idejiskajai nosliecei. Raksturojot 15. maija režīma sūtību, dzejnieks saka: tika celts "viens jumts pāri visiem latviešiem un viens zvana tornis, lai tas sazvanītu kopā prieka un bēdu stundās".¹⁰⁷ E. Virzas skatījumā arī kultūras nācija bija tikai etniskā kopuma zināma attīstības pakāpe, kura zaudēja savu vērtīgumu, ja atrāvās no vēsturiskā etniskā pamata, tā tradīcijām.

Etniskās nacionālās kopības problēmai no savādāka redzesloka pietuvojās K. Ulmaņa autoritārā kursa propagandētājs A. Goba rakstā "Latviešu nacionālisma likteņi" žurnālā "Aizsargs".¹⁰⁸ Viņš uzsvēra uzdevumu pacelt latviešu nacionālo apziņu līdz valsts dzīves noteicēja lomas izpratnei, veicot attiecīgu nacionālu audzināšanu. A. Goba norāda četrus vēsturiskus faktorus, kuri aizkavējuši latviešu nacionālās apziņas tapšanu: 1) gadsimtu nebrīve sveštautiešu jūgā, zemnieku beztiesība; 2) nabadzība; 3) nespēja iegūt laikmetam atbilstošu izglītību; 4) savas "augstākās kārtas", nacionālās aristokrātijas, trūkums.

Latviešiem bijuši savi vēsturiskie nacionālisma avoti, bet nebrīves laikos tie daļēji aizbērti. Tie jāatrok un visā pilnībā jāizmanto. Autors min šādus avotus: 1) apzināta tēvzemes un tautas mīlestība; 2) zemes un tautas vēsture; 3) latviešu valoda; 4) tautas folklorā, dainas; 5) tautas paveiktie kopējie darbi; 6) savas tautas izcilo darbinieku cienīšana, sekošana viņu paraugam. – Šeit norādīti arī autoritārās varas interesēm un politikai atbilstošie nacionālās audzināšanas galvenie virzieni.

K. Ulmaņa valdības nacionālās politikas etnonacionālās ievirzes teorētisko nopamatojumu var daļēji ieraudzīt Jāņa Lapiņa redakcijā sagatavotajā rakstu krājumā "Jaunais nacionālisms", ko 1936. gadā

izdeva akciju sabiedrība "Valters un Rapa". Pats redaktors savā ievadrakstā norāda: "Kultūras pārsmalcinātā cilvēcē jaunais nacionālisms bez šaubām ir reakcija pret racionālām konstrukcijām. Viņš ir atgriešanās pie dabas". Humānisms divsimt gadus esot mēģinājis pārveidot cilvēku, bet cietis neveiksmi. "Tāpēc nacionālisma mācība meklē atkal pirmsākumus, un tāpēc ar *nepiedzīvotu spēku ir pacēlies augšā rases jautājums*".¹⁰⁹ J. Lapiņš gan norobežojās no agresīvas brutalitātes, kaila spēka sludināšanas, taču arī tāda rasistiska etnonacionālisma proponēšana nebūt nesolīja valstij progresīvas nacionālas politikas iespēju. Tā bija negatīva atkāpe no līdz tam latviešu zinātnē un publicistikā dominējušām kultūras nacionālisma humānajām un demokrātiskajām idejām.

Tomēr te jāņem vērā, ka tajā pašā krājumā "Jaunais nacionālisms" tika publicēts arī V. Reiznieka raksts "Nācijas izvēršanās", kurā etniskais pirmsākums atzīts par savvaļas augu "meženi", ko var pārveidot par nāciju, tikai pārdēstot civilizācijas augsni, attīstot ar kultūras līdzekļiem.¹¹⁰ Par nācijas pamatvērtībām šis autors uzskatīja kopapziņu, asinis, zemi, valodu, gudrību, skaistumu, paražas un tehniku. Turklāt asiņu faktors te nav bioloģiski determinēts, bet izsaka sabiedrisko spēju nodot mantojumā no paaudzes uz paaudzi īpatnības, garīgos dotumus, temperamentu, kuri piedalās nācijas kultūras izveidošanā. Par centrālo satvaru atzīta nacionālā kopapziņa, kura rodas tikai pēc cilšu apvienošanās tautībā un tālāk attīstās ar nacionālās kultūras tiešu līdzdalību, visrezultatīvāk, ja to veicina valsts. Tātad par nacionālās politikas galveno orientieri jāizvēlas kopapziņas vairošana.

Etnonacionālisma un kultūras nacionālisma dažādos priekšstatus pauž arī pārējie krājuma raksti, kuru autori ir J. Grīns, H. Biezais, A. Dauge, P. Jurevičs, E. Brastiņš, A. Kroders u. c.

20. – 30. gadu autoritārā etnonacionālisma idejas īpatnā latviskā interpretējumā tanī laikā visspilgtāk pauda etnogrāfa Ernesta Brastiņa darbi. Viņš sāka publicēties jau 20. gadu sākumā un savu centienu jēgu, liekas, izsacīja 1931. gada 31. janvārī avīzē "Brīvā Zeme", rakstā "Latviskā utopija". Tajā bija paskaidrots: lai latviešiem būtu ideāls,

uz ko tiekties, jādod utopisks sapnis par īpatnas, taisnīgas un tikumiskas latviskas sabiedriskas dzīves izcelsmes iespēju Latvijā. Šis autors atzīst, ka saimnieciskajā sfērā tas nav iespējams, jo esam pārāk ierauti starptautiskajos sakaros, bet uz ideālo mērķi varētu virzīties kultūras un reliģiskajā laukā, kā arī politikā, panākot strikti latviskas valsts uzbuvi. Vismaz daļu no nacionālās utopijas jācenšas īstenot.

Pēc 15. maija E. Brastiņš bija pārliecināts, ka nu top viņa iecerei labvēlīgi apstākļi. To apliecināja arī varas iestāžu atbalsts vairāku E. Brastiņa grāmatu iespiešanai. Tomēr tūlīt jāpiezīmē, ka E. Brastiņa uzskati nekad nav kļuvuši par valdības nacionālās politikas idejisko platformu. Nebija pieņemams viņa nodoms plaši atjaunot latviešu pagātnes etnisko reliģiju, radot un izplatot īpatnu tautisko dievturību. Nelīdzēja paša E. Brastiņa paskaidrojumi, ka ar to viņš tikai vēlas nostiprināt latviešu nacionālās pašsaglabāšanās spēju.

Neskatoties uz šādu noraidījumu, E. Brastiņš palika kvēls K. Ulmaņa autoritārisma piekritējs. Sava rakstu krājuma "Latviskās Latvijas labad" (Rīga, 1936) priekšvārdā viņš secina, ka ar 15. maiju izbeigusies latviešu staigāšana "pa svešām laipām", verdziska klanīšanās citu tautu idejām un priekšstatiem, Latvija sāk latviskoties, rast pati savu ideju un mērķi.¹¹¹ Esot jāatmet arī Satversmē sniegtais definējums, ka valsts varas nesēja ir Latvijas tauta, t. i., viss pilsoņu kopums, un jāaizstāj tas ar likumu, ka vara pieder vienīgi *latviešu tautai*.¹¹² Taču autors neiesaka ieviest etnokrātiju – vienas nācijas varu pār citiem etnosiem valstī, bet pašu latviešu pacelšanu tādā nacionālās pašapziņas, sava nacionālā pienākuma apzināšanās līmenī, ka viņi spēj nodrošināt savu nacionālo interešu dominanti visu valsts jautājumu izlemšanā un realizēšanā.

Grāmatā "Tautības mācība" (arī iznāk Rīgā 1936. g.) E. Brastiņš izklāsta savu priekšstatu par etnosa un nācijas izcelsmi, to objektīvajām un subjektīvajām saknēm. Pirmās rodoties tajos bioloģiskajos procesos, kuri formē cilvēka iedzimtību, nacionālo instinktu. Otrās veidojoties sociālajos procesos. Primāras esot iedzimtās nacionālās īpašības, tādēļ: "Valsts un politika ir tikai līdzekļi tiem mērķiem, kas ielikti jau dzīvas tautas instinktīvos dziļumos", "nacionālās domāšanas

un rīcības uzskats ir nevis apziņā, bet gan psihikas neapzinīgajā sfērā".¹¹³ Nacionālās ideoloģijas uzdevums esot savienot stihisko apziņu ar cilvēka sociālajām interesēm, pārvēršot tās arī par nacionālajām. Savukārt nacionālajai valstij jāpaceļ kompleksa, tautiska, nacionāla ideja noteicošās politikas augstumā. – Tas ir izteikti etnonacionālistisks viedoklis.

Tāpat kā E. Virza, arī E. Brastiņš bija pārliecināts, ka latviešu mentalitātei visvairāk atbilst autoritāra valsts, kuras tradīcijas nāk no seno latviešu saimes kārtības. Tādēļ vispiemērotākā šķiet latviska nacionāla diktatūra, kuru viņš dēvē par "naciokrātiju". Tās misijas pamatuzdevums esot visu latviešu apvienošana un saliedēšana nacionālo mērķu realizēšanas vārdā, nacionālās disciplīnas ieviešana. Valsts politikas pamatprincipu tad noteiktu: "Tautiskais maksimālisms jeb lieliniecisms, ..kas prasa tautiskumu visās lietās bez iebildumiem un izlīgumiem".¹¹⁴ Valsts varas prerogatīvai naciokrātijā jāpieder krietnākajam "dižtautietim, kas apzinās tautas mērķus, kas viņas lielos sapņus spēj pārvērst ideālos veidolos".¹¹⁵ Tāda valsts varot būt gan labējā, gan kreisā nacionālā radikālisma izteicēja (nacionāllielinieciska), bet nekādi ne – liberālo, centrisko, demokrātisko politiķu vadīta.

Attieksmē pret minoritātēm E. Brastiņš rekomendēja atturēties no vardarbīgu metožu pielietojuma, taču ieteica noteikti piespiest tās pakļauties valdošās latviešu etnonācijas valstiskajai gribai. Viņš iesacīja "labākā gadījumā" uzlūkot minoritāros cittautiešus par "zemes viesiem, kas bauda viesmīlību un cieņu. Kā jau viesiem – dota brīvība, bet ne vara".¹¹⁶ Kategoriski tiek noliegta politiskas pilsoņu nācijas iespējamība.

E. Brastiņš neslēpj, ka viņš ir mazas nācijas nacionālisma paudzējs, tādas nācijas, kurai jācīnās gan pret austrumu boļševistisko lielvalsti, gan pret rietumu imperiālismu. Viņš iesaka latviešiem nepievienoties ne vienai, ne otrai pusei, palikt absolūti patstāvīgiem savās politiskajās un garīgajās iecerēs, veidot pat savas īpašas tautiskās zinātnes nozares. E. Brastiņš vēlējas, lai izveidotos specifiski latvisks, tikai latviešu mentalitātei un nacionālajām interesēm atbilstošs sabiedriskās un valsts dzīves kārtības modelis. Viņš orientēja uz zināmu pašizolēšanos, norobežošanos no citu nāciju kultūras un politikas ietekmes, uz latviešu

savdabības lokālu uzturēšanu un izkopšanu. Tā, protams, bija ļoti iluzora ideja, traģiska savā bezperspektivitātē.

Pavisam citādu viedokli no kultūras nacionālisma redzes punkta proponēja izcilais filozofs Pauls Jurevičs grāmatā "Nacionālās dzīves problēmas", kura iznāca vienlaikus ar minētajām E. Brastiņa apjomīgajām publikācijām. P. Jurevičs saskatīja nācijas dzīves galveno saturu nacionālās kultūras aprītēs un vērtībās. Viņš uzskatīja, ka nacionālās valsts galvenā misija ir šīs kultūras dzīvinošās uguns nemitīga uzturēšana, lai nācija vienmēr būtu "patstāvīgas jaunas kultūras izstarotāja", jo, ja tā nodzisīs, tad nācija izzudīs.¹¹⁷ Šīs "uguns" tieša uzturētāja varēja būt tikai nacionālā inteligence. Tātad tās saglabāšana un spēka vairošana bija nācijas konstantas pastāvēšanas priekšnoteikums. Bez spēcīgas inteligences tauta nespēj apzināt savas nacionālās vajadzības un mērķus, kļūst pati sev maznozīmīga, neciena sevi. Tādas briesmas var rasties.

P. Jurevičs saskatīja arī briestošus demogrāfisku izmaiņu draudus, jo latviešu dzimstībā 30. gados atkal bija vērojama lejupslidoša tendence, turklāt 69% no nācijas dabiskā pieauguma deva Latgale. Šo demogrāfisko stagnāciju autors izskaidroja ar "pārmērīgo materiālisma nāves grēku", kas piemita daudzām latviešu ģimenēm. Viņš jautāja: kāda jēga ir labklājības cēlumam, progresam, "ja nebūs, kam šos labumus atstāt, ja tos saņems mazāk kultūrā progresējošie, bet ar pēcnācējiem auglīgākie kaimiņi vai arī minoritātes."¹¹⁸

Trešās briesmas nākot no pašu tautas iedzimtā censonības gara. Tas bija latviešu tikums, kas pārspilētā veidā kļuva par ārdītāju, ja nesavienojās ar "stabilitātes garu", līdzsvarotību, racionālu mērķtiecību.¹¹⁹ P. Jurevičs brīdina no noslieces uz enerģisku radikālismu, kategorisku maksimālismu. – "Mums latviešiem ir grūti pārvarama tieksme būt visur revolucionāriem – vai nu lai ietu uz priekšu, vai pat lai dotos atpakaļ..., bet mums trūkst veselīga konservatīvisma gara, un mums ir maz respekta pret lēnas organiskas attīstības sasniegumiem."¹²⁰ Viņaprāt, tautas mentalitātei un dzīves filozofiskajai orientācijai bija jāmainās.

P. Jurevičs nosoda nacionālas pašizolācijas priekšlikumus un

cenšanos visās lietās būt oriģināliem, saka, ka tas nozīmētu piešūt tautai "nacionālas protēzes", t. i., mākslīgas primitīvas konstrukcijas.¹²¹

Tā bija domu "konceptija", kas stāvēja pretī E. Brastiņa etnonacionālajam konceptam. Domātāji deva Ulmaņa laika sabiedrībai divus dažādus viedokļus un visai tautai ļāva iepazīt savu argumentu ambivalenci. Bija iespēja pārdomāt un izvēlēties.

P. Jurevičs savā grāmatā arī maksā meslus autoritārajam režīmam, taču tas vairāk darīts formāli. Kopumā viņš iesaka latviešu tautai sekot Rietumu demokrātijas idejām un tradīcijām un tajās smelt sev papildus spēkus priekšā stāvošo lielo pārbaudījumu izturēšanai. 30. gadu otrajā pusē ieejot, jau varēja skaudri apjaust, ka Eiropā atkal sācies lielu starptautisku sadursmju laiks un tajās tiks ierauta arī Latvija.

Latviešu un Latvijas tautas konsolidācijas tēmā svarīga vieta joprojām bija nacionālo attiecību sarežģītajam kompleksam Latgalē. Tika konstatēta gan novada kultūras dzīves augšupejas tendence, gan nepietiekami strauja pietuvošanās visas Latvijas nacionālajai domai un stājai, gan trīs asimilāciju – latviskās, krieviskās un poliskās – sacensība. Latgales problēmas dziļa analīze sniegta Franča Kempa 1937. gadā uzrakstītajā grāmatā "Latgales likteņi".¹²² Tās autors jau bija attiecies no savas agrākās hipotēzes par latgaliešu (latgaļu) īpašās nācijas esamību un no Latgales valstiskas autonomijas prasības. Viņš atzina, ka neatkarīgās Latvijas valsts gados ir apstiprinājusies latgaliešu etniskā un kultūras kopsaikne ar latviešu nāciju. Tā bija tendence, kas sakņojās visā Latgales latviskajā pagātnē. Arī katoļu baznīcai te bija sava loma. Grāmatas daļā, kura veltīta Latgales vēsturei, izcelts jezuītu devums latgaliešu valodas un kultūras saglabāšanā, kas pretdarbojās slāviskajai ekspansijai. Turpretī Dominikāņu ordenis veicināja poļu valodas un kultūras izplatību. Tā gan spēcīgi skārusi tikai Latgales iedzīvotāju virsslāņus: garīdzniecību, muižniekus, ierēdņus. Zemnieki Latgales dienvidos un viducī savukārt padevušies pārbaltkrievošānai, ko veica ienācēji no daļēji poliskās Baltkrievijas, kas paši bijuši seno latgaļu pēcnācēji. Visvairāk Latgali slāviskojusi rusifikācijas politika 19. – 20. gs., kas piesārņojusi valodu, ieražas, dzīves ziņu ar pastarpinājumiem no krievu tautas identitātes

un mentalitātes krājumiem. Tas nacionāli deformējis latgaliešu zemnieku lielāko daļu. No 1905. gada, kad sākusies latgaliešu nacionālā atmoda, dominējis pavērsiens uz latviskošanas pusi, bet to kavējusi latviešu – baltiešu augstprātīgā attieksme pret novada reģionālajām etnogrāfiskajām īpatnībām, cenšanās izskaust latgaliešu valodu un kultūras savdabību. Tā tas pastiprināti turpināts arī pēc 1918. gada, radot latviešu valstiskās vienības reģionālo dilemmu. Aktīvi pretdarbojusies arī neatkarīgajā Latvijā tapusī baltkrievu nacionālā kopiena, kas visādi kavējusi pārbaltkrieviskoto latgaliešu atgriešanos savā etnosā.¹²³ Latviskošanu ievērojami traucējušas arī krievu un poļu īpašnieku saimnieciskās darbības lielākās iespējas, viņu valodu lietošana ekonomiskajā dzīvē; tāpat arī latgaliešu vēl samērā zemā nacionālā pašapziņa. F. Kemps atzīst, ka K. Ulmaņa valdība jau daudz paveikusi latviskā elementa stiprināšanā un Latgales augšupejas veicināšanā. Taču grāmatas kopsecinājums ir visai atturīgs: "Latgali šodien varētu salīdzināt ar dārzu, kuram apkārt dots labs žogs, pie vārtiem nostādīta modra sardze, bet pašā dārzā vēl netiek pietiekami strādāts."¹²⁴

Latgales latviskošanas uzdevumiem tolaik bija veltīta arī Vilberta Krasnā brošūra "Baltkrievi kā latviešu tautas zars".¹²⁵ Balstoties uz vēsturnieku B. Brežgo un E. Bleses pētījumiem, autors centās pierādīt, ka ne tikai Latgales dienvidos, bet arī Baltkrievijas ziemeļos baltkrievu un poļu vairums ir etniskie latvieši, kas nebrīves laikos atrauti no savas tautības. Par to liecinot gan daudzie latviskie uzvārdi, vietu nosaukumi, gan latviešu – latgaliešu mentalitātes iezīmes. V. Krasnais ar gandarījumu atzīmē latviskās reasimilācijas panākumus, līdz ar to pakāpeniski "izzūd pārtautošanas laikmeta pēdas Latgales sejā".¹²⁶ Taču šis process esot tikai sākuma stadijā.

Te jānorāda, ka zinātnisko pētījumu rezultāti neapstiprina V. Krasnā versiju par Latgales poļu un baltkrievu gandrīz pilnīgo latvisko etnisko izcelsmi. Pārsvars bija ieceļotājiem.¹²⁷

Sevišķi konformus uzskatus autoritārajam režīmam pauda Aleksandra Grīna un Artura Krodera 1937. gadā iznākusī grāmata "Jaunā Latvija". Tā īpaši uzsvērti propaģandēja K. Ulmanim tīkamo uzskatu, ka latviešu nacionālās stājas sākums nāk no zemgaļu cilts, kuras

varonīgā cīņā pret krustnešiem iedibinājusi latviešu nacionālo cīņu tradīciju. Zemgaļu sakāve 13. gs. beigās izskaidrota ar vadonības trūkumu, bet visu senlatviešu cilšu pakļaušanās vācu ordenim – ar latviešu sašķelšanos, vienības trūkumu.¹²⁸ Norādīts paradokss: iebrucēji izveido te savu Māras valsti un tādējādi apvieno latviešus, bet jau kā nebrīvu tautu.¹²⁹ Pavisam tendenciozs ir A. Grīna mēģinājums atrast saknes domai par Latvijas valsti Kurzemes hercogistē, īpaši hercoga Jēkaba valdīšanas laikā. Pēdējais pat nosaukts par "zemnieku ķēniņu", it kā tā nebūtu bijusi tikai vācu muižnieku, bet daļēji arī latviska valsts. Šai un citām tendenciozītātēm te bija noteikts mērķis – pietuvināt lasītāju Kārļa Ulmaņa valdonības nopamatojumam ar Latvijas vēstures piemēriem. Nacionālas intereses un motīvi tiek "atrasti" tādos laikos, kad latviešiem pat vēl nebija savas tautības veidošanās apziņas.

Tajā pašā grāmatā izdarīta strauja pāreja no "nacionālās senatnes" uz nacionālo tagadni, kuras iespēja, pēc autoru domām, gan izcīnīta 1918. – 1920. gada Atbrīvošanas karā, bet īsti sākusies tikai pēc 1934. gada 15. maija. Parlamentārā republika raksturota kā nenacionāla valstiskuma realizētāja, kura atdevusi lielu daļu varas minoritātēm, bet pašus latviešus ārkārtīgi sašķēlusi. Nācija esot novesta pat pie nacionālas katastrofas sliekšņa. No tās glābis tikai "īstais" vadonis Kārlis Ulmanis un viņa līdzgaitnieks ģenerālis Jānis Balodis, kas kopīgi devuši zemei nacionālas augšupejas realitāti. Tikai tā latviešu tauta esot kļuvusi par valsts dzīves noteicēju.¹³⁰

Grāmata optimistiski vērtē gan Latvijas nacionālās valsts, gan latviešu nācijas tuvākās nākotnes perspektīvu, pauž uzskatu, ka latvieši kā jaunās dzīves veidotāji ir neuzvarami.

Domājam, ka arī šīs publikācijas galvenais mērķis bija veicināt tautas audzināšanu autoritārā nacionālisma garā. Tie ir mesli 30. gadu kopīgajai gaisotnei Viduseiropā un Austrumeiropā. Šāds audzināšanas virziens tolaik izrādījās ļoti efektīvs un stiprināja valsts stabilitāti. Taču tas nacionāli nesagatavoja Latvijas tautu lieliem, nenovēršamiem pārbaudījumiem, jo pārvērtēja nacionālās pretestības iespējas, nesagatavoja ilgai un grūtai cīņai pret pārspēku. 1939. – 1940. gada notikumi parādīja, ka tam nebija sagatavojušies arī paši vadoņi.

Latviešu nacionālās psiholoģijas tēma plašu iztīrījumu guva 1938. gadā izdotajā Jāņa Lapiņa rakstu krājumā "Sapņi un īstenība. Ceļā uz Latvijas valsti". Tajā lielākoties pārpublicēti viņa raksti presē kopš 1915. gada, bet ir arī pirmpublicējumi. J. Lapiņš izvirza versiju par īpatnas latviešu civilizācijas esamību, kura sakņojoties ļoti senos laikos, baltu priekšteču dzīves vērtībās. Taču tā vēlāk neesot guvusi attīstības iespēju. To neesot pieļāvis ne svešzemnieku jūgs Baltijā, ne pašu latviešu "nāves grēki", kuri nomākuši etnosa izcilos dabiskos dotumus. Latviešu mentalitātei piemītot rakstura polārisms, pozitīvo un negatīvo īpatnību krasi pretstati vienas un tās pašas personas vai kopas attieksmē pret savējiem, citādiem, un visu apkārtējo īstenību. Sevišķi postoši darbojusies savstarpējā skaudība, nenovīdība, pārspīlēts egoisms, kuru dēļ etnoss ne reizi vien iekšēji sašķēlies naidīgos pretspēkos. To varot pārvarēt tikai latviska nacionāla valsts ar mērķtiecīgu tautas ietekmēšanas, audzināšanas politiku. J. Lapiņš bija pārliecināts, ka valstij "piespiedu kārtā ir jāglābj šī tauta no bojā ejas..."¹³¹ Šādi tiek attaisnota autoritāras valdības nepieciešamība.

Interesants ir šajā krājumā iekļautais pirmpublicējums "Latvju sarkanie strēlnieki".¹³² J. Lapiņš saskata viņu izcilajā kaujas sparā latviešu karavīra augsto spēju pierādījumu, kuru pratusi izmantot sveša vara. Viņš paredz, ka strēlnieku vēsturiskais gājums Padomju Savienībā, Krievijā negūs paliekošu atzinību, tiks noniecināts un aizmirsts. Daudz paliekošāki viņi būtu ar devumu Latvijas neatkarības un brīvības labā. – Tauta, kas kalpo citiem, slavu negūst. Taču plašākā vēsturiskā salīdzinājumā strēlnieki Krievijas pilsoņu karā esot devuši latvisku norēķinu par Ivana Bargā, grāfa Šeremetjeva un 1905. gada soda ekspedīciju varmācībām pret latviešu tautu. – Te J. Lapiņš ir etnonacionālu atreibības akciju atzinējs. Tomēr, mūsaprāt, viņš nav izpratis sarkano strēlnieku kaujas spēju īstos motīvus, kuri sakņojās nevis nacionālajās jūtās, bet sociālā revolucionārā protestā, kas nāca no 20. gadsimta sākuma asajām pretrunām, ne no sirmās pagātnes. Pati tautu atreibes tēma ir destruktīva. Jāsoda vainīgie, nevis tautas, sabiedrības, radnieki un pēcnācēji pēc gadu simteņiem. Vēsture arī liecina, ka atreibība izsauc pretatreibību, un tad varmācīgiem, postošiem

"tautu norēķiniem" nav gala. Tā neviena tauta nevar gūt sev paliekošu un stabilu nākotni.

Kārļa Ulmaņa autoritārās valdības nacionālās politikas ekonomiskie aspekti guvuši atspoguļojumu un vērtējumu vairākās Alfrēda Ceihnera un Alberta Zalta grāmatās un viņu rakstos. 1937. gadā izdotajā A. Ceihnera monogrāfijā "Lauksaimniecība un zemnieki – Latvijas pamats" sniegts plašs statistikas datu klāsts, kas parāda Latvijas īpašnieku – ražošanas pārvaldītāju dalījumu pēc viņu etniskās izcelsmes un piederības, kā arī katrai grupai piederošo īpašuma daudzumu. Pēc 1920. gada agrārās reformas īstenojuma latviešu zemniekiem piederēja ap 86% no zemes kopplatības, krievi – 9,3%, poļiem – 1,9%, bet vāciem – 1,3% (pirms 1920. gada – ap 47%).¹³³ Tā tika radīts saimniecisks pirmamats latviešu nacionālajai valstij. Taču turpat šis autors parāda, ka rūpniecībā, tirdzniecībā un finanšu dzīvē brīvās konkurences apstākļos latviešu īpašnieki un uzņēmēji palika mazākumā. Tirdzniecībā viņiem 1933. gadā piederēja tikai 27,3% 1. un 2. kategorijas uzņēmumu, bet 48,6% piederēja ebreju tirgotājiem.¹³⁴ A. Ceihners konstatē, ka K. Ulmaņa valdība, balstoties uz latviešu dominanti lauksaimniecībā, kas bija galvenā nozare Latvijas ekonomikā, spēja sākt visas tautsaimniecības latviskošanu, t. i., latviešu nacionālvalsts valsts kapitālisma sektora izveidošanu. Ar latviešu uzņēmēju privāto ierosmi vien tas nekad nebūtu iespējams. Izšķiroša nozīme te bija kredītbanku sistēmas pārejai valsts rokās, tas deva iespēju ietekmēt visu privāto ražošanu. Nacionālvalsts kļuva par latviešu apvienoto kapitālistu.

1939. gadā klajā nākušajā grāmatā "Kārļa Ulmaņa saimnieciskā politika" A. Ceihners izseko banku un akciju sabiedrību kapitāla pārejai valsts rokās un kontrolē. Ja 1933. gadā 2/3 no Latvijas akciju banku pamatkapitāla piederēja ārzemniekiem, tad 1938. gadā vairs tikai daži procenti.¹³⁵ Vēl 1935. gadā latviešu privātipašnieki ražoja tikai 24% no lielrūpniecības produkcijas – 50 mlj. latu vērtībā. Valsts izveidotās jaunās akciju sabiedrības ar vairāk nekā 100 mlj. latu lielu pamatkapitālu arī šajā jomā radīja jaunu nacionālvalstij atbilstošu bāzi.¹³⁶ Taču A. Ceihnera statistika liecina, ka privātās rūpniecības un

tirdzniecības sfērā izmaiņas notika samērā lēni, lieltirdzniecībā līdz 1936. gada beigām latviešu īpašnieku daļa bija palielinājusies tikai līdz 30% (t. i., par 2,7%).¹³⁷ Tāds pakāpeniskums neradīja īpašu nacionālu spriedzi.

A. Zalta grāmata "Nacionālā saimniecība 20. gados" (1938. g.) ataino pēc 1934. gada 15. maija valsts dibināto jauno akciju sabiedrību – uzņēmumu darbību latviešu saimnieciskās darbības un ietekmes pastiprināšanai tirdzniecībā un rūpniecībā.¹³⁸ Savukārt rakstā "Centieni un sniegumi nacionālā saimniecībā", kas 1939. gadā ievietots krājumā "Pieci gadi", A. Zalts apskata tirdzniecības un rūpniecības augšanas gaitu sakarā ar vienmērīgāku ienākumu sadali starp dažādu tautību iedzīvotājiem, latviešu lauksaimnieku pirktspējas palielināšanos pēc 15. maija, iekšējā tirgus paplašināšanos.¹³⁹ Valdības iejaukšanās cenu un kredītpolitikā to neapšaubāmi bija veicinājuši. Šajā skatījumā vērtīgu informāciju sniedza avīzē "Jaunākās Ziņas" 1938. gada 28. septembrī publicētais Latvijas Universitātes profesora J. Kārklīņa lekcijas atstāstījums, kurā tika ilustrēta peļņas pakāpe dažādās Latvijas tautsaimniecības pamatnozārēs: lauksaimniecībā – 2–4% gadā no ieguldītā kapitāla, rūpniecībā – 8–10%, tirdzniecībā – 10–15%. 70% latviešu strādāja lauksaimniecībā, un bez valsts palīdzības viņi nekad nespētu palielināt savu ienākumu līmeni.

Minētajās publikācijās netiek rakstīts par minoritāšu reakciju uz šo valdības politiku, viņu saimnieciskās aktivitātes celšanos vai krišanos. Tā, protams, bija sarežģīta problēma, un kā tā būtu ietekmējusi Latvijas saimnieciskās dzīves nākotnes izredzes – to tajā laikā nevarēja paredzēt. Aktuālāka atkal kļuva vienotās valsts nācības ideja.

Īsi pirms 1940. gada jūnija liktenīgajām dienām klajā nāk A. Krodera grāmata "Cilvēks un tauta. Solidārisma ideja". Tajā viņš izklāsta savas domas par nacionālās idejas un tautas vienības idejas kopsaucēju sabiedriskā solidārisma. Nacionāla valsts ir šī solidārisma sargātāja un vairotāja. Turklāt A. Kroders rāda tādus valstiskā nacionālā solidārisma ietvarus, kuri aptver visus valsts pilsoņus, gan valdošo nāciju, gan minoritātes.¹⁴⁰ Te skaidri saskatāms mēģinājums atgriezties pie valsts nācības priekšstata. Taču tāda nācija Latvijā reāli neeksistēja.

Minoritāšu jautājums Latvijā arī autoritārās valdības laikā palika ļoti akūta problēma. Tomēr ne latviešu autoru grāmatās, ne preses publikācijās pēc 1934. gada 15. maija paš to pilnīgi atklāti vairs nerakstīja. Acīmredzot K. Ulmaņa valdība, tās Iekšlietu un Sabiedrisko lietu ministrija nepieļāva asās diskusijas turpināšanu starp latviešu nacionālistiem un minoritāšu pārstāvjiem, kura virmoja kopš 1919. gada. Tā bija pretrunā ar kursu uz tautas vienotību un "viengabalainību". Šajā situācijā aplūst arī Ernesta Blanka skaudrā balss. Viņš kļūst par valsts ierēdni, kuram jāpilda valdības galvenā ideologa Alfrēda Bērziņa norādījumi, un viņa rakstījumiem galvenokārt ir dienesta papīru saturs.

Minoritāšu tēmas redzamākais apgaismotājs presē tolaik bija publicists Rihards Bērziņš-Valdess, kurš parakstījās ar pseidonīmu "Nordikus". Arī viņa raksti avīzē "Jaunākās Ziņas" tapa saskaņā ar valdības nostāju un norādījumiem. 1935. gadā plašu rezonansi guva Nordikus publikācijas "Tēvija un dzimtene" un "Mūsu atbilde vāciešiem" laikraksta 19. janvāra un 4. februāra numuros. Autors pārmet vācbaltiešu kopienai, ka tā arvien vairāk pieslejas Vācijas politiskajām interesēm, nereaģē, kad Berlīnē tiek publicēti melīgi materiāli par latviešiem un Latvijas vēsturi. R. Valdess bija starp tiem publicistiem, kas nācijā ieskaitīja visu valstij piederīgo cilvēku kopumu un uzskatīja kādas daļas politisku novirzi no tā par valsts un nācijas nodevību. To viņš arī pārmet vācbaltiešu vadībai, kuras pozīciju sāka ietekmēt nacisms, liberāļus un konservatīvos politiķus nomainīja nacionālsociālisti un tiem piekļāvīgie. Taču autors arī parāda, ka šai negatīvajai nosliecei neseko daudzi inteliģenti ļaudis, mazturīgi vācbaltieši un tie, kuri dzīvo latviskā vidē. Viņi pieder "pie mūsu nācijas", runā gan vācu, gan latviešu valodā, un bieži vien viņu senči bijuši latvieši. Jāveicina tuvināšanās ar šiem vācbaltiešiem.

Latvijas vācbaltiešu kopienas vadība vairākkārt kritizēja šo viedokli un vispār neatbalstīja latviskas politiskās nācijas veidošanās ieceri, saskatot tajā savas nacionālās identitātes apdraudējumu. Avīze "Rigische Rundschau" redakcijas rakstā "Šodienas pārdomas" 1936. gada 25. janvārī šajā sakarībā norādīja: "Mēs pievienojamies tādai valsts nācijas idejai, kura proponē kopīgu valstiski domājošu sa-

biedrību, nevis franču paveida sakausēto nāciju. Mēs gribam saglabāt savu tautas grupu Latvijā".

1936. gadā rakstos "Baltiešu liktenis" un "Kas slēpjas aiz šīs maskas" (4. un 15. februārī) Nordikus atbild uz laikrakstā "Rigasche Rundschau" pret viņu vērsto kritiku un apvainojumu "ienaida celšanā starp divām Latvijas tautībām". Autors pierāda, ka te nav divu tautību, bet līdzās dzīvo latviešu tautība un minoritārās grupas, arī vācu. Nesaprašanos radot vācbaltiešu separātā "folkstuma ideoloģija" ("Volkstum – Ideologie"), kas garīgi nošķir viņus no Latvijas koptautas un grib piesaistīt Vācijas nācijai kā tās atzaru. Tā esot bīstama orientācija. Tikpat asi tiek kritizēta vācu vēsturnieku versija par Latviju kā vācu zemi no 13. līdz 19. gadsimtam. Kopā ar folkstuma ideoloģiju tā rosināja pret Latvijas nacionālo valsti vērstu politisku minoritātes kustību.

Zīmīgs ir arī Nordikus 1938. gada 15. janvāra raksts "Jaunākajās Ziņās", kas saucas "Latvijā vairs nav minoritātu problēmas". Tajā uzsvērtas pozitīvās pārmaiņas latviešu un minoritāšu attiecībās valsts neatkarības gados un secināts, ka šeit vairs "nav mazākumtautības modernā uztverē", bet "ir pilsoņi, kas runā citu mātes valodu". Tikai krievu zemnieki Latgales krieviskās sādžās esot palikuši savas minoritātes līmenī.

Šāds ļoti optimistisks latviski nacionāls priekšstats atbilda varas vēlmēm homogenizēt valsti. To apliecina arī "Jaunāko Ziņu" 1938. gada 9. februāra redakcijas raksts "Puse Latvijas minoritātu – etnogrāfiski latvieši" (atbildīgais redaktors Pēteris Blaus), kurā izklāstīta Viktora Eglīša lekcija Senatnes pētītāju biedrībā par minoritāšu rašanos un izaugsmi Latvijā. Referents bija apgalvojis, ka te nav īstas vācu minoritātes, pārsvarā esot vāciski runājošie latvieši, tikai ceturtdaļai vācbaltiešu senči esot ieceļojuši no ārzemēm. Savukārt Latgalē mītot 40 tūkstoši pārpoļotu latviešu, un arī no 100 tūkstošiem pareizticīgo tikai 40 tūkstoši ienākuši no Krievijas, tāpat 35 tūkstoši baltkrievu esot latviskas etniskas izcelsmes. K. Ulmaņa valdības nacionālā politika darot iespējamu 250 tūkstošu cilvēku atgriešanos latviešu nācijā. Pēc V. Eglīša domām, tīrās minoritātes esot divas: ap 100 tūkstošiem krievu – vecticībnieku un tikpat daudz ebreju.

Aiz visām šāda veida daļēji tendenciozām atziņām tolaik slēpās bažas par minoritāšu jautājuma izmantošanu agresīvos nolūkos pret Latviju, kā arī rūpes par etnisko latviešu īpatsvara palielināšanu iedzīvotājos. 30. gados bija sākusies visai plaša cittautiešu asimilēšanās latviešos. Pēc vācbaltiešu demogrāfa H. Pērna (Pärn) izdarītā aprēķina vidēji ik gadu asimilējās ap 10 tūkstošiem personu.¹⁴¹ Taču tanī pašā laikā turpināja samazināties latviešu dzimstība, augsta tā palika tikai Latgalē. Par šo tendenci stāstīja ekonomikas kandidāta A. Bērziņa raksts "Jaunāko Ziņu" 1936. gada 11. janvāra numurā – "Mūsu tautas dabīgā pieauguma problēma". Lai gan latviešu īpatsvars iedzīvotājos pārsniedza 75%, 1934. gadā viņu daļa dabīgajā pieaugumā bija tikai 51,5% (3449 latvieši un 3264 cittautieši). Saruka latviešu jaunatnes īpatsvars Vidzemē, Kurzemē, Zemgalē. Tā bija ļoti bīstama tendence. Un tā pastāvēja laikā, kad nācijas labklājība būtiski palielinājās. Pārsvaru guva utilitārais dzīves mērķis, tieksme baudīt kultūras labumus. Arī latviešiem bija jārod stimuli un līdzekļi, lai pārvarētu augsti attīstīto nāciju demogrāfisko slinkumu.

Uz nacionālo un starptautisko konfliktu izmantošanu Vācijas agresīvajos nolūkos 1938. un 1939. gadā, kā arī PSRS pastiprināto interesi par krievu, ukraiņu un baltkrievu statusu kaimiņvalstīs žurnāla "Students" slejās 1939. gadā reaģēja A. Kroders garajā rakstā "Latvija ir nacionāla valsts", kuram ir svarīga historiogrāfiska nozīme. Tajā ir pierādīts, ka starptautiski atzītās tiesības devušas latviešiem prerogatīvu būt par savas zemes likteņa noteicējiem, savas valsts dibinātājiem, tās robežu veidotājiem. Latvijā nav tādas minoritātes, kura varētu pretendēt uz pamattautas statusu (vairāk nekā 20% pilsoņu), prasīt sev atsevišķu teritoriju. Tāpat nav tādas cittautiešu kopienas, kura kompakti dzīvo kādā vienā apgabalā (kā Sudetos, Klaipēdā u. c.), robežrajonā, ir cieši saistītas ar ārvalsti. Tādēļ nav nekāda pamata, lai rastos problēma par Latvijas robežu grozīšanu vai zemes dalīšanu. Latvija ir kompakta, centralizēta nacionāla valsts. Tā respektē minoritāšu kultūras vajadzības un ciena cittautiešu tradīcijas. – A. Kroders te mierina savas tautas satrauktos prātus. Pārāk optimistisks bija viņa skatījums.

Drīz vien, 1939. gada 23. augustā, Latvijas likteni visā kopumā no

spēka pozīcijām izlēma divas ieinteresētās lielvalstis – nacistiskā Vācija un boļševistiskā, staliniskā Padomju Savienība.

Molotova – Ribentropa vienošanās saturā minoritāšu jautājums tieši nefigurēja, bet radīja sekas, kuras uz tām attiecās. Pirmkārt, īstenojot vācbaltiešu kopienas aizvešanu uz okupēto Poliju, un, otrkārt, veicot pastiprinātu komunistisku aģitāciju Latvijā dzīvojošo krievu, baltkrievu un ebreju vidū.

Uz pirmo akciju latviešu publicisti tolaik atsaucās ar pozitīvu vērtējumu, jo it kā izzuda latviešu – vācbaltiešu sadursmes briesmas. Taču īstenībā tā bija priekšspēle Latvijas okupācijai un pakļaušanai PSRS varai.

Vācbaltiešu vēstures pēdējais cēliens tolaik neguva objektīvu izgaismojumu.

Vācijas uzbrukuma draudu dēļ briesmu sajūta pārņēma Latvijas ebreju kopienas. Tādēļ uz ikkatru antisemitisma izpausmi viņi reaģēja vēl sāpīgāk nekā agrāk. Šo noskaņojumu prata izmantot vietējā padomju ideoloģiskā aģentūra, kuras rindās bija arī ebreju komunisti.

Vērtējot 30. gadu otrās puses latviešu periodiku, par pozitīvu iezīmi jāatzīst antisemitisko rakstu izzušana no latvisko avīžu un žurnālu slejām. Punktu pielika Iekšlietu ministrijas 1935. gada 16. septembra rīkojums par antisemitiskā žurnāla "Tautas vairogs" slēgšanu, turklāt to motivēja ar nepieciešamību pārtraukt naida radīšanu starp atsevišķām Latvijas iedzīvotāju daļām.¹³³ Taču valdības noteikumi, kas daļēji ierobežoja ebreju tiesības augstākās izglītības iegūšanā un valsts amatu ieņemšanā, tika pieļauti un pat pastiprināti. Tas izsauca ebreju sabiedrībā protesta noskaņojumu, bet par to presē nerakstīja. Pretrunas tika noklusētas. Vienlaikus valdība atbalstīja cionistu centienus organizēt vietējo ebreju izceļošanu uz savu seno tēvzemi, kura toreiz bija iekļauta Anglijas pārvaldītajā Palestīnā. Šajā sakarībā ievēriību guva Latvijas pārstāvja Tautu savienībā Ludviga Sējas paziņojums 1937. gada 27. septembrī, ka Latvijā vairāk neesot ebreju jautājuma, latviešu tauta ar lielām simpātijām izturoties pret ebreju centieniem atgūt savu senču zemi un atgriezties tajā. To publicēja 1937. gada 28. septembrī

"Jaunākajās Ziņās". Taču Latvija nepieņēma uz pastāvīgu dzīvi ebrejus, kuri, bēgot no Vācijas, mēģināja te gūt sev pajumti. Tāda attieksme toreiz bija arī vairākām citām Eiropas valstīm. Tāds bija laikmeta nežēlības zīmogs.

* * *

Kopumā vērtējot latviešu autoru devumu nacionālā jautājuma atspoguļošanā Latvijā 1918.–1940. gadā, jāsecina, ka tas bija ļoti apjomīgs un atspoguļoja visas svarīgākās nacionālo attiecību šķautnes. Iezīmējās demokrātiska, liberāla, radikāla, ekstrēma un nihilistiska pieeja iekšējo nacionālo pretrunu izskaidrošanā un ieteikumos, kā šīs pretrunas pārvarēt.

Autoru uzmanības centrā bija latviešu kultūras nācības spēja izveidot stabilu un spēcīgu nacionālu valsti, kas prastu mazināt arī pretrunas starp latviešiem un cittautiešiem – Latvijas pilsoņiem. Te domas krasi dalījās: vieni proponēja tautību tolerantu sadzīvi, otri – cittautiešu asimilēšanu vai izspiešanu no valsts. Pēc 1934. gada 15. maija legāli tika aizstāvēts un argumentēts tikai autoritārās valsts nacionālās politikas viedoklis, kurss uz pakāpenisku vienotas latviskas valsts nācības veidošanu. Taču netika atrasts optimāls variants, kas būtu pieņemams gan latviešiem, gan minoritāšu grupām – daļēji tādēļ, ka meklēja strikti politiskus risinājumus, nevis zinātniski pamatotas rekomendācijas nacionālās attīstības koncepcijas izstrādāšanai. Izpētes procesu pārtrauca PSRS bruņoto spēku ienākšana 1940. gada jūnijā, Latvijas okupācija un netiesiska pievienošana Padomju Savienībai.

III nodaļas avoti, literatūra un piezīmes

¹ *Krodgers A.* Nācija un šķira. – Rīga, 1920.

² Turpat. – 12. lpp.

³ Turpat. – 17. lpp.

⁴ Turpat. – 19. lpp.

⁵ Turpat. – 45. lpp.

- ⁶ "Latvijas Sargs". – 1919. – 17. febr.
- ⁷ Turpat. – 1914. – 5. martā.
- ⁸ Turpat. – 1919. – 5. jūl.
- ⁹ Turpat. – 1919. – 1. okt.
- ¹⁰ Turpat. – 1920. – 22. maijā.
- ¹¹ Sk. *Blanks E.* Neizšķirts jautājums // "Jaunākās Ziņas". – 1919. – 6. aug. u. c.
- ¹² 1994. g. E. Blanka grāmatu "Latvju tautiskā kustība" vētreiz iespiež Rīgā izdevniecībā "Zvaigzne" (pēc trešā, 1927. g. izdevuma).
- ¹³ *Blanks E.* Latvju tautiskā kustība. – Rīga, 1994. – 38. lpp.
- ¹⁴ Turpat. – 237. lpp.
- ¹⁵ Turpat. – 289. lpp.
- ¹⁶ Turpat. – 291., 292. lpp.
- ¹⁷ *Blanks E.* Latvijas valsts pirmie gadi. (2. izd.) – Linkolna, 1985. – 64. lpp.
- ¹⁸ Turpat. – 62. lpp.
- ¹⁹ "Latvijas Sargs". – 1920. – 21. maijā.
- ²⁰ Turpat. – 1920. – 8. jūn.
- ²¹ Šis priekšstats ir tālu no īstenības, jo vērtē tikai tās Latvijas ebreju inteliģences lomu kultūras dzīvē, kuras rokās bija avīze "Segodna" un daži citi kultūras dzīves objekti. 1925. g. tautas skaitīšana Latvijā konstatēja, ka tikai 4,9% ebreju ģimeņu ikdienā lietoja krievu valodu, 9,5% – vācu, bet 84,9% – jidiš valodu. Strauji attīstījās jidiš kultūra Latvijā, un ebreju skolas pakāpeniski pārgāja uz šo mācību valodu.
- ²² *Krodgers A.* Domas par latvju kultūru. – Rīga, 1921. – 3. – 5. lpp.
- ²³ Turpat. – 10. lpp.
- ²⁴ Turpat. – 18. lpp.
- ²⁵ Turpat. – 70., 71. lpp.
- ²⁶ Turpat. – 79., 80., 81. lpp.
- ²⁷ *Krodgers A.* Par minoritātu autonomiju. – Rīga, 1924. – 26. – 33. l pp.
- ²⁸ Turpat. – 34. lpp.
- ²⁹ *Walters M.* Lettland, seine Entwicklung zum Staat und die baltischen Fragen. – Rom, 1923.
- ³⁰ Turpat. – 11. – 34. lpp.
- ³¹ Turpat. – 24., 25. lpp.
- ³² *Zālīte P.* Latviešu tautas dvēsele ar iepriekšēju dvēseles jēdzienu un tautas dvēseles apskatu. – Rīga, 1923.
- ³³ Turpat. – 22. – 25. lpp.

- ³⁴ Turpat. – 46. lpp.
- ³⁵ Turpat. – 47., 48. lpp.
- ³⁶ Turpat. – 49. lpp.
- ³⁷ *Bachmanis Kr.* Uzvara saimnieciskā cīņā. Nacionāli – ekonomisks un politisks apcerējums. – Rīga, 1923.
- ³⁸ Turpat. – 13., 14., 22., 32. lpp.
- ³⁹ *Veinbergs Fr.* Latvijas Pirmā sacīma. Viņas ievēlēšana un tuvākais uzdevums. – Rīga, 1922.
- ⁴⁰ Turpat. – 7. lpp.
- ⁴¹ Turpat. – 8. lpp.
- ⁴² Turpat. – 10. lpp.
- ⁴³ "Latvijas Sargs". – 1920. – 16. jūn.
- ⁴⁴ Turpat. – 1920. – 19. jūn.
- ⁴⁵ Turpat. – 1920. – 24. maijā.
- ⁴⁶ "Latvis". – 1922. – 5. maijā.
- ⁴⁷ Turpat. – 1923. – 29. janv.
- ⁴⁸ Turpat. – 1924. – 19. martā.
- ⁴⁹ "Jaunākās Ziņas". – 1921. – 7. jūn.
- ⁵⁰ Turpat. – 1922. – 7. janv.
- ⁵¹ "Latvijas Vēstnesis". – 1922. – 17. jūn.
- ⁵² "Jaunākās Ziņas". – 1922. – 18. martā.
- ⁵³ Turpat. – 1924. – 4. okt.
- ⁵⁴ "Latvis". – 1923. – 29. aug.
- ⁵⁵ "Liepājas Avīze". – 1922. – 14. jūn.
- ⁵⁶ "Sociāldemokrāts". – 1922. – 11. okt.
- ⁵⁷ "Strādnieku Avīze". – 1921. – 29. maijā.
- ⁵⁸ *Lamey B.* Die Minderheiten in Lettland. – Riga, Berlin, 1931. – S. 5.
- ⁵⁹ *Vulffius V.* Zehn Jahre // Baltische Monatschrift. – 1928. – Heft 2/3. – S. 629.
- ⁶⁰ *Witrock Fr.* Dr. jur. Die Rechtslage der deutsch – baltischen Minderheit in Lettland. Ein Beitrag zur praktischen Anwendung des Minderheitenschutzes. – Hamburg, 1929. – S. 105.
- ⁶¹ *Blanks E.* Nācija un valsts. Otrs izdevums. – Jelgava, 1926. – 18. lpp.
- ⁶² Turpat. – 15. lpp.
- ⁶³ Turpat. – 16. lpp.
- ⁶⁴ Turpat. – 35. lpp.

- ⁶⁵ Turpat. – 38. lpp.
- ⁶⁶ *Silzemnieks E.* Latvijas atdzimšana. Valsts 10 gadu atcerei. (1918 – 1928). – Rīga, 1928.
- ⁶⁷ Turpat. – 209. lpp.
- ⁶⁸ E. Blankam par to uzbruka ekstrēmistu prese jau no 1925. g. sākuma. Sk., piem., "Brīvās Imantas Gars". – 1925. – 4. apr.
- ⁶⁹ *Alberts Fr.* No cilts līdz nacionālai valstij. – Liepāja, 1926 (autora izdevums).
- ⁷⁰ Turpat. – 47., 48., 49. lpp.
- ⁷¹ Turpat. – 56., 57. lpp.
- ⁷² *Vecais Krīvs.* Minoritātu jautājums. (Mēs un vāci, mēs jeb jūs?). – Rīga, 1929.
- ⁷³ Turpat. – 5. lpp.
- ⁷⁴ Turpat. – 6. lpp.
- ⁷⁵ *Kalniņš B.* Nacionālās diktatūras nesēji. LSDSP CK izdevums. – Rīga, 1926.
- ⁷⁶ Turpat. – 15., 16. lpp.
- ⁷⁷ *Walters M.* Baltengedanken und Baltenpolitik. – Paris, 1926.
- ⁷⁸ *Walters M.* Le Peuple Letton. – Riga, 1926.
- ⁷⁹ *Schiemann P.* Politik und Geschichte. Zum neuen Lettenbuch // Rigasche Rundschau. – 1926. – 12. Juni.
- ⁸⁰ *Walters M.* Baltengedanken und Baltenpolitik. – S. 25 – 36, 70 – 78.
- ⁸¹ Turpat. – 33. lpp.
- ⁸² Sk., piem., *Rimscha H.* Die Methoden des Herrn Dr. Walters // "Baltische Monatschrift". – 1927. – H. 1. – S. 111 – 122.
- ⁸³ *Birkerts A.* Krišjānis Valdemārs un viņa centieni. – Rīga, 1925. – 259. lpp.
- ⁸⁴ Turpat. – 264. lpp.
- ⁸⁵ Turpat. – 274., 275. lpp.
- ⁸⁶ *Birkerts A.* Latviešu inteliģence savās cīņās un gaitās. II. daļa. – Rīga, 1927. – 102. lpp.
- ⁸⁷ *Aronu Matīss.* Latviešu Literāriskā (Latviešu Draugu) Biedrība savā simts gadu darbā. Ainas no vāciešu un latviešu attiecību vēstures. – Rīga, 1929.
- ⁸⁸ Turpat. – 125. lpp.
- ⁸⁹ Turpat. – 297. lpp.
- ⁹⁰ Latvijas Republika desmit pastāvēšanas gados. – Rīga, 1928. – 47., 48. lpp.
- ⁹¹ Turpat. – 49. – 53. lpp.
- ⁹² *Klīve A.* Latviešu pilsonības saimnieciskā politika. 1918. – 1928. – Rīga, 1928. – 27. – 34. lpp.

- ⁹³ "Latvijas Sargs". – 1926. – 18. nov., 21. nov., 25. nov., 28. nov., 2. dec., 5. dec., 19. dec.
- ⁹⁴ "Jaunākās Ziņas". – 1927. – 7. martā.
- ⁹⁵ "Pēdējā Brīdī". – 1928. – 2. sept.
- ⁹⁶ *Aizsilnieks A.* Latvijas saimniecības vēsture 1914 – 1945. – Sundbyberg (Sweden), 1968. – 440., 476. lpp.
- ⁹⁷ *Blanks E.* Latviešu demokrātija un viņas vadoņi. – Rīga, 1932. – 12. lpp.
- ⁹⁸ Turpat. – 7. lpp.
- ⁹⁹ *Skujenieks M.* Latvieši svešumā un citas tautas Latvijā. Vēsturiski statistisks apcerējums par emigrāciju un imigrāciju Latvijā. – Rīga, 1930. – 133., 134. lpp.
- ¹⁰⁰ *Arnīs E.* Latvju tautas politiskā atmoda. – Rīga, 1934. – 180. lpp.
- ¹⁰¹ *Vičs A.* Latviešu intelīģence pārkrievošanas laikmeta sākumā. – Rīga, 1931. – 30. lpp.
- ¹⁰² *M. Ārons.* Frīdrihs Veinbergs savā mūža darbā un savās idejās. – Rīga, 1932. – 282. lpp.
- ¹⁰³ Sk. Latvijas zinātne un literatūra. 1933. gads. – Rīga, 1939. – 75. – 82. lpp.
- ¹⁰⁴ Daugavas gada grāmata 1932. – Rīga, 1932. – 121. – 133. lpp.
- ¹⁰⁵ Ā. Šilde šajā sakarībā atzīmēja, ka īstenībā K. Ulmanis neieskaitīja šajā "tautā" visus Latvijas iedzīvotājus, bet tikai latviešus. Tas gan atbildis latviešu pašapziņai, "tomēr radīja cittautiešu daļā priekšstatu par Latvijas pavalstnieku sadalīšanu divu pakāpju pilsoņos". (Sk. *Šilde Ā.* Latvijas vēsture..., 596. lpp.)
- ¹⁰⁶ Sk. "Aizsargs". – 1934. – Nr. 6. – 248. – 249. lpp.
- ¹⁰⁷ "Brīvā Zeme". – 1934. – 20., 21. dec.
- ¹⁰⁸ "Aizsargs". – 1934. – Nr. 11. – 707. – 711. lpp.; Nr. 12. – 795. – 798. lpp.
- ¹⁰⁹ Jaunais nacionālisms. Rakstu krājums. Jāņa Lapiņa redakcijā. – Rīga, 1936. – 9. lpp.
- ¹¹⁰ Turpat. – 53. lpp.
- ¹¹¹ *Brastiņš E.* Latviskās Latvijas labad. Mājieni un zinājumi. – 1925. – 1935. – Rīga, 1936. – 3. lpp.
- ¹¹² Turpat. – 55. lpp.
- ¹¹³ *Brastiņš E.* Tautības mācība. – Rīga, 1936. – 61., 62. lpp.
- ¹¹⁴ Turpat. – 109. lpp.
- ¹¹⁵ Turpat. – 246. lpp.
- ¹¹⁶ Turpat. – 264. lpp.
- ¹¹⁷ *Jurevičs P.* Nacionālās dzīves problēmas. – Rīga, 1936. – 172., 173. lpp.
- ¹¹⁸ Turpat. – 258., 259. lpp.
- ¹¹⁹ Turpat. – 229. – 231. lpp.

- ¹²⁰ Turpat. – 260. lpp.
- ¹²¹ Turpat. – 298., 299. lpp.
- ¹²² *Kemps F.* Latgales likteņi. Ainas no senās un jaunākās pagātnes. – Rīga, 1938.
- ¹²³ Turpat. – 107., 108. lpp.
- ¹²⁴ Turpat. – 153. lpp.
- ¹²⁵ *Krasnais V.* Baltkrievi kā latviešu tautas zars. – Rīga, 1938.
- ¹²⁶ Turpat. – 31. lpp.
- ¹²⁷ *Sk. Apine I.* Baltkrievi Latvijā. – Rīga, 1995. – 17. – 21. lpp.
- ¹²⁸ *Grīns A., Kroders A.* Jaunā Latvija. – Rīga, 1937. – 10. – 15. lpp.
- ¹²⁹ Turpat. – 16. lpp.
- ¹³⁰ Turpat. – 21., 22., 36., 37., 54., 66., 67. lpp.
- ¹³¹ *Lapiņš J.* Sapņi un īstenība. Ceļā uz Latvijas valsti. – Rīga, 1938. – 300. lpp.
- ¹³² Turpat. – 211. – 219. lpp.
- ¹³³ *Ceihners A.* Lauksaimniecība un zemnieki – Latvijas pamats. – Rīga, 1937. – 90. – 91. lpp.
- ¹³⁴ Turpat. – 92. lpp.
- ¹³⁵ *Ceihners A.* Kārļa Ulmaņa saimnieciskā politika. – Rīga, 1939. – 415. lpp.
- ¹³⁶ Turpat. – 413. – 415. lpp.
- ¹³⁷ Turpat. – 413. lpp.
- ¹³⁸ *Zalts A.* Nacionālā saimniecība 20. gados. Centieni un sasniegumi. – Rīga, 1938. – 76. – 81. lpp.
- ¹³⁹ *Sk. Pieci gadi.* 1934. 15. V. – 1939. – Rīga, 1939. – 70. – 75. lpp.
- ¹⁴⁰ *Kroders A.* Cilvēks un tauta. Solidārisma ideja. – Rīga, 1940. – 7. – 14. lpp.
- ¹⁴¹ *Pärn H.* Geburtenüberschuss und Volkstumzunahme in der Bevölkerung Lettlands // "Baltische Monatshefte". – 1937. – H. 3. – S. 141 – 148.
- ¹⁴² "Students", 1939. – 11. nr., 356. – 358., 12. nr., 389. – 393., 13. nr., 426. – 429., 14. nr., 496. – 499. lpp.
- ¹⁴³ *Sk. Latviešu periodika.* 3. sēj. 1920 – 1940. 1. d. – Rīga, 1988. – 618. lpp.

PĒCVĀRDA PĀRDOMAS

Latviešu autori kopš 19. gadsimta vidus nepārtraukti rakstījuši par nacionālo jautājumu Latvijā. Viņi centušies dot savai tautai un visai pasaulei savu ieskatu par tā izcelsmi, saturu, attīstības tendenci. Galvenais motīvs visos laika posmos bijis viens un tas pats – celt latviešu nacionālo pašapziņu, stiprināt jaunās nācijas dzīvotgribu un darbošanās sparū, lai tā spētu pastāvēt, augt, izturēt visus pārbaudījumus. Šajā skatījumā vērtētas arī attiecības ar citām tautībām un nācijām, attieksme pret tās valsts varas nacionālo politiku, kura tolaik funkcionēja.

No šajā grāmatā pateiktā mēs redzējām, ka autoru vairums savu pozīciju veidojuši Eiropas lielo nacionālo ideju ietekmē un centušies atrast latviešu vietu tajā tautu savstarpējo kopsakarību sistēmā, kura radās modernās industriālās civilizācijas tapšanas gaitā. Latviešu zemnieku kārtā tad pārtapa par eiropisku kultūras nāciju. Izolacionisti un antimodernisti te bijuši mazākumā, bet zināmu ietekmi tomēr guvuši, sevišķi neizglītoto un nabadzīgo ļaužu vidū, īpaši periodos, kad pārdzīvoti sociāli un politiski satricinājumi.

Kopumā vērtējot latviešu darbinieku uzskatus par nacionālo jautājumu no 1850. līdz 1940. gadam, jāsecina, ka viņi lielāko vērtību saskatīja nacionālajā kultūrā un pakļāva politiskos mērķus tās interesēm. Taču vēstures izšķirošajos un kritiskajos notikumu griežos nacionālie politiskie mērķi kļuva noteicošie, mobilizēja un disciplinēja nāciju savas esamības aizsargāšanai, lielu svarīgu uzdevumu īstenošanai. Tā tas bija Pirmā pasaules kara gados un Latvijas brīvvalsts sākotnē. Tā visa pietrūka 1940. gadā.

Izpētot latviešu tautas darbinieku publicējumus, var saskatīt, kā nacionālā cīņa par emancipāciju un līdztiesību savā zemē pāraug centienos gūt dominējošo lomu un tādēļ dibināt nacionālu valsti, jo tā bija vienīgā nācijas perspektīvas garantētāja. Lai nonāktu pie tādas apziņas, vajadzēja visupirms pārvarēt vācbaltiešu elites uzskatu pretestību un pēc tam – atbrīvoties no pārlietu konformās attieksmes pret Krieviju, tās virskundzību Baltijā. Nacionālā jautājuma historiogrāfija parāda, kā pakāpeniski dzima atziņa par Latvijas neatkarī-

bas nepieciešamību. Ceļā uz to bija jāpārvar gan kreisi internacionālistisko un kosmpolītisko ideju ienesēju pretdarbības priekšstati, gan to nacionālo darboņu neticība, kas noliedza latviešu nācijas patstāvīgas, suverēnas attīstības iespēju, vienmēr meklēja tai aizsargjumtu kādas lielvalsts paspārnē un virskundzībā.

Savukārt attieksmē pret cittautiešiem Latvijā krasi dalījās tolerances un ksenofobijas paudēju uzskati. Pārsvaru guva pirmie, to appliecināja Latvijas Republikas likumi, nosakot tautību līdztiesību, minoritāšu kultūras autonomiju. Tomēr visā parlamentārās iekārtas pastāvēšanas laikā – līdz pat 1934. gada 15. maijam – ne uz brīdi neaprima diskusija par savstarpējo attiecību jautājumiem. Sadūrās demokrātiskas nacionālas valsts, liberālas pārnacionālas republikas un kļājas etnokrātijas piekritēju viedokļi. Viņu dažādos priekšlikumus izsaka tālāka grāmatas un ļoti daudzi publicējumi presē. Tika meklēts līdz tam nebijis tautību sadzīves modelis, kas atbilstu neatkarīgās valsts sabiedrības veidošanas iecerēm.

Darbi, kas tapuši 20. gadsimta 30. gados, atspoguļo mēģinājumu gūt nacionālā jautājuma risinājumu ar latviskošanas politikas līdzekļiem, lai sekmētu latviešu nācijas izaugsmi un tās ietekmes palielinājumu, dotu ierosmi homogenizācijas tendencei. Šo virzību aprauj Otrā pasaules kara sākšanās un neatkarības zaudēšana. Šādu pavērsienu neviens no nacionālās politikas prognozētājiem nebija paredzējis.

Var jautāt: vai nacionālā jautājuma historiogrāfijā akumulētā vēsturiskā pieredze vispār ir noderīga mūsdienīgas demokrātiskas nacionālās politikas konstruēšanai Latvijā? Atjaunotajā neatkarīgajā valstī taču valda cita iekšēja gaisotne, un arī tās ārējais stāvoklis ir pavisam cits. Bet Latvija ir tikai viena, un tai nav citas vēsturiskās pieredzes. Respektēsim to domātāju devumu, kas meklēja atrisinājumu pirms 1940. gada jūnija. Viņi kopumā radīja sava laika ambivalento domu patiesīgu attēlu un gribēja dot savai tautai stabilas nākotnes izredzes. Šie autori bieži arī kļūdījās vai nesa nacionālo kaislību un aizspriedumu nastu. Viņi deva to, ko spēja sava laikmeta ietvaros. Lai nāk citi un pasaka labāk, precīzāk, tālredzīgāk! Tāda iespēja tiek dota.

OBLIGĀTAIS
EKSEMPLĀRS

2.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0304014286

97-3
L 628

Grāmata ir pirmais monogrāfiskais darbs par nacionālā jautājuma atainojumu Latvijā latviešu autoru publicējumos no 1850. g. līdz 1940. g. jūnijam. Pētījums vēsta par grāmatām, brošūrām un rakstiem, kuros vērtēta starpetnisko attiecību būtība un attīstība, latviešu nācijas un citu nacionālo kopumu sadzīve modernās sabiedrības izveidošanās laikā. Zinātnisko apskatu noslēdz stāstījums par nacionālo problēmu atspoguļojumu Latvijas Republikas laika izdevumos.